

ODESA **ВІСНИК**
NATIONAL UNIVERSITY **ОДЕСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО**
HERALD **УНІВЕРСИТЕТУ**
Volume 18. Issue 2 (18). Том 18. Випуск 2 (18).
Part 3. 2013 Частина 3. 2013
SERIES **СЕРІЯ**
SOCIOLOGY **СОЦІОЛОГІЯ**
AND I ПОЛІТИЧНІ
POLITICS НАУКИ

ISSN 2304-1439

MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF UKRAINE
Odesa I. I. Mechnikov National University

VISNYK
ODESKOHO
NATIONALNOHO
UNIVERSYTETU

(Odesa National University Herald)

Series: Sociology and Politics

Scientific journal

Published four times a year

Series founded in July 2006

Volume 18. Issue 2 (18). Part 3. 2013

Odesa
«Astroprint»
2013

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

ВІСНИК ОДЕСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Серія: Соціологія і політичні науки

Науковий журнал

Виходить 4 рази на рік

Серія заснована у липні 2006 р.

Том 18. Випуск 2 (18). Частина 3. 2013

Одеса
«Астропрінт»
2013

Засновник: Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

Редакційна колегія журналу:

I. M. Коваль, д-р політ. наук (*головний редактор*), **О. В. Запорожченко** (*заступник головного редактора*), **В. О. Іваниця** (*заступник головного редактора*), **Е. А. Стрельцов** (*заступник головного редактора*), **С. М. Андріївський**, **Ю. Ф. Ваксман**, **Л. М. Голубенко**, **Л. М. Дунаєва**, **В. В. Заморов**, **В. В. Глєбов**, **Є. В. Круглов**, **В. Г. Кушнір**, **В. В. Менчук**, **О. В. Смінтина**, **В. І. Труба**, **О. В. Тюрін**, **Є. А. Черкез**, **Є. М. Черноіваненко**

Редакційна колегія серії:

I. M. Коваль, д-р політ. наук (*науковий редактор*); **О. Р. Личковська**, канд. соціол. наук (*відповідальний секретар*); **О. І. Брусиловська**, д-р політ. наук; **Е. А. Гансьова**, д-р істор. наук; **О. В. Крапивін**, д-р істор. наук; **Б. Г. Нагорний**, д-р соціол. наук; **С. М. Наумкіна**, д-р політ. наук; **В. М. Оніщук**, д-р соціол. наук; **Н. О. Победа**, д-р філос. наук; **В. І. Подшивалкіна**, д-р соціол. наук; **О. В. Потехін**, д-р істор. наук

Editorial board of the journal:

I. M. Koval (*Editor-in-Chief*), **O. V. Zaporozhchenko** (*Deputy Editor-in-Chief*), **V. O. Ivanytsia** (*Deputy Editor-in-Chief*), **E. L. Streletsov** (*Deputy Editor-in-Chief*), **S. M. Andrievsky**, **Yu. F. Vaksman**, **V. V. Glebov**, **L. M. Golubenko**, **L. M. Dunaeva**, **V. V. Zamorov**, **V. E. Kruglov**, **V. G. Kushnir**, **V. V. Menchuk**, **O. V. Smyntyna**, **V. I. Truba**, **O. V. Tyurin**, **E. A. Cherkez**, **E. M. Chernoivanenko**

Editorial board of the series:

I. M. Koval (*Redactor-in-Chief*), **O. R. Lychkovska** (*Executive Secretary*), **O. I. Brusylovska**, **E. A. Gansova**, **O. V. Krapivin**, **B. G. Nagornyi**, **S. M. Naumkina**, **V. M. Onischuk**, **N. O. Pobeda**, **V. I. Podshyvalkina**, **A. V. Potekhin**

З 2012 року (з 17 тому)

«Вісник ОНУ. Серія: Соціологія і політичні науки»
має власну подвійну нумерацію

ЗМІСТ

ПОЛІТИЧНІ НАУКИ

ПОЛІТИЧНІ ПРОЦЕСИ І СОЦІАЛЬНА ДЕРЖАВА

Попков В. В.

Методология Аристотеля для демократических практик XXI века 9

Бортніков В. І., Майко Т. С.

Політичні аспекти регіональної ідентифікації населення України 16

Баранов А. В. (*Россия*)

Электоральные ориентации украинского общества в отношении партий накануне выборов 2012 г. 22

Шахин Ю. В.

Численность пролетариата Украины после двадцатилетия реформ (2011 г.) 29

Шумілов А. В. (*Россия*)

Маніпуляції підсумками виборів у країнах «молодої демократії» 34

Узун Ю. В.

Сучасні трансформації стратегій міжкультурної взаємодії: щодо проблеми ефективності політичного втілення концепції мультикультуралізму 41

Щерба Г. І.

Транскордонне співробітництво в контексті євроінтеграційного курсу України в умовах кризи 53

Кушнір М. М.

Категорія «меншина» як об'єкт наукового аналізу в ліберальній думці XIX ст. 61

Світайло Н. Д., Іванова Т. В., Костенко А. М.

Порівняльний аналіз міграційних орієнтацій населення Сумської області 68

Рак О. Ю.

Культурний феномен етичної соціалізації та інтроформаційної взаємодії у політичному середовищі 80

Прошин Д. В.

Террорист-одиночка: трансформация политической субъектности 88

УКРАЇНА І СВІТ

МІЖНАРОДНИЙ ВІМІР ТРАНСФОРМАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ

Kakulia Nazira (*Georgia*)

Mistakes of Economic Reforms in Georgia and its Results during Global Economic Crisis 97

Liudas Mažylis, Aushra Jankauskaite (Lettuva)	
Europeanization of Asylum Policy	104
Брусиловська О. І.	
Динаміка політичних трансформацій на пострадянському просторі: цілі та моделі транзиту	110
Кравченко В. В.	
Франція та Організація Північноатлантичного договору: майбутнє крізь призму минулого.	116
Исаев Л. М. (Россия)	
Исламисты в политическом процессе Тунисской Республики после «Арабской весны»	122
Шишкина А. Р. (Россия)	
Инструменты контроля в виртуальном пространстве и социально- политические трансформации в арабских странах	131
Артюх Ю. І.	
Процес європейської інтеграції країн Західних Балкан: проблеми і перспективи	139
Багацький Є. В.	
Невідворотність конституційних змін в Боснії та Герцеговині	147
Козловська Ю. І.	
Відносини США з країнами Західних Балкан в умовах глобальної кризи (2008–2013 роки)	155
Рытченко Е. С.	
Региональная политика Турции в рамках НАТО в пост bipolarний период: балканский вектор	162
Цирфа Ю. А.	
Природа зовнішньополітичної ідентичності держави як політико-соціального конструкту	169
Червінка І. М.	
Самовизначення націй та його роль у врегулюванні етнополітичних конфліктів	176
Чирков С. Ю.	
Трансформация энергетической политики НАТО в Арктическом регионе в условиях глобального кризиса.	185
Прибегин И. С.	
Трансформация политики «ишува» в отношении «внутренних» арабов после создания Государства Израиль	193

ПОЛІТИЧНІ НАУКИ
ПОЛІТИЧНІ ПРОЦЕСИ
І СОЦІАЛЬНА ДЕРЖАВА

УДК 141,7+141,5

В. В. Попков

д-р филос. наук,
профессор кафедры политологии ОНУ имени И. И. Мечникова,
к. 35, Французский бул., 24/26, г. Одесса-58, 65058, Украина
тел.: 0973764052; e-mail: vpopkov@inbox.ru

**МЕТОДОЛОГИЯ АРИСТОТЕЛЯ ДЛЯ ДЕМОКРАТИЧЕСКИХ ПРАКТИК
XXI ВЕКА¹**

В статье анализируются основные методологические подходы Аристотеля к политической организации общества в контексте проблем политического развития в XXI столетии. Даётся обоснование перспектив персонализма как парадигмы социокультурного развития современной эпохи.

Ключевые слова: Аристотель, телос, общественное благо, полития, человек, свобода, демократия, персонализм.

Некоторые говорят о том, что взгляды Аристотеля на демократию безнадежно устарели. Ведь с эпохи, когда жил и творил великий философ, прошло почти двадцать четыре века.

Однако в великих философских системах, как и в великих религиях, есть мысли и идеи, которые принадлежат вечности. Они составляют ту ось, вокруг которой вращается вся мировая история. Не случайно выдающийся немецкий философ-экзистенциалист Карл Ясперс выдвинул концепцию «осевого времени», которое пронизывает всю историю человечества [См.: 8], а великий французский философ Жан Поль Сартр ввел понятие «время мира» [См.: 6].

К такому «осевому времени», к такому «времени мира» относятся и политические идеи Аристотеля, отца современного европейского знания, сформулированные им в великом труде «Афинская Полития».

В методологическом плане Аристотель унаследовал от своего учителя Платона тезис о первичности идей по отношению к материальному миру, установку философа на вычленение идеальных первоначал из хаоса реальной жизни. Платон показал, что путь к истине состоит в очищении ключевых понятий от локальных, присутствующих в каждодневном опыте вариаций и искажений с последующим вычленением внутренней «идеальной» сущности каждого предмета и каждого явления. Этот процесс не требовал внимания к внешнему миру. Смысл такого метода заключался в том, чтобы сквозь испорченность и беспорядочность сущего мира разглядеть мир идеальный. Достигнуть этой цели, по Платону, могли лишь высокоразумные люди, рассматривающие и обсуждающие эти вопросы в удалении от мира.

Этому методу следовал и Аристотель. Он, опираясь на результаты платоновской политической философии, выделил специальное изучение

¹ На основе данной статьи профессором В. В. Попковым был сделан доклад на симпозиуме в университете Сорбонны (Париж, Франция).

определенной области общественных отношений в самостоятельную науку о политике. В его восприятии политика стала наукой о том, как наилучшим образом организовать совместную жизнь людей в государстве. При этом он решительно расходился с Платоном во взглядах на политическую организацию общества. Если Демокрит в свое время утверждал, что порядок и свобода способны существовать бок о бок, то Платон решительно отказался от свободы во имя тотального контроля. Пользуясь методом, унаследованным от Сократа, он создал образ общества, в котором поэты не смеют творить из страха оскорбить власть, где только у философов есть право управлять, где будущие члены правящего класса производятся и воспитываются исключительно для своего возвышенного предназначения.

В 1945 году в книге «Открытое общество и его враги» сокрушительной критикой платоновских политических идей выступил Карл Поппер, философ и беженец из оккупированной нацистами Австрии. Поппер утверждал, что применение платоновских идей в политике и его способ формирования идеального общества — это прямой путь к тоталитаризму [См.: 5].

Аристотель пошел другим путем. Центральной идеей его политической философии стала идея *телоса*, в соответствии с которой каждая вещь содержит не только статичную сущность, но и то, чем она потенциально может стать («естественное предназначение» или «телос» — цель). Желудь содержит сущность дуба, ребенок — сущность взрослого. Желудь и младенец растут, подчиняясь каждый своему телосу, как естественной генетической причине. Они должны пройти от заложенного потенциала к реализации, состояться, соответственно, как дубовое дерево и как взрослый человек. Движение, таким образом, является не только механическим перемещением. Оно также является осуществлением, актуализацией потенциала, заключенного в живых организмах.

Телосу подчиняется и человеческое общество как любой живой организм. Причем наиболее соответствующим своему телосу является то общество, в котором телос каждого отдельного человека раскрывается наиболее полно. Цель благой жизни — в исполнении телоса. Он заключается в занятии наилучшей деятельностью, которая наиболее соответствует конкретному человеку, его способностями, темпераменту, образу жизни. В политике город-государство или полис есть осуществление потенциала, заключенного в объединении добродетельных людей. Полис должен стремиться к исполнению своего предназначения — обустроить общество, в котором каждый гражданин обретет счастливую возможность найти свое личное предназначение [См.: 4, 129].

Этот тезис Аристотеля имеет самое непосредственное отношение к политическим практикам XXI века. Острейшие социальные конфликты, взрывы насилия, террористические акты и войны, сотрясающие современный мир, свидетельствуют о том, что в этом мире есть множество обществ и государств, утративших свое «естественное предназначение», свой телос. Это больные общества, пораженные ненавистью, завистью, черствостью и ложью. В таких обществах людям чрезвычайно сложно реализовать свое

естественное предназначение, основанное на честном самоанализе. Их тело подвергается страшным деформациям.

Современные политики должны понять, что не конъюнктура рынка, не электоральный успех той или иной политической партии являются их сверхзадачей. Их сверхзадачей должно стать осознание «естественногопредназначения» обществ, которые они представляют, поддержка миллионов людей в их поиске и реализации своего «естественногопредназначения». Не очередные популистские кампании, а кропотливый «психоанализ» всех обществ мира, отыскание их подлинного «Я» и их подлинного «телоса» смогут способствовать излечению современного мира.

Вторым важнейшим тезисом в политических воззрениях Аристотеля является его учение об общественном благе. В качестве аналога аристотелевского понимания идеи блага является современное понятие о качестве жизни. Благая жизнь — это жизнь высокого качества — обеспеченная, духовно насыщенная, добродетельная и счастливая. Пространство общественной жизни ограничивается у Аристотеля пределами полиса. При этом полис имеет этическое назначение. Он существует ради благой, доброй, нравственно ценной жизни. Тезис Аристотеля о соотношении между жизнью теоретической и политической базируется на антропологических критериях. То есть критерием разумности воплощения теоретических идей в политическую жизнь является человек, и только он. Тем самым Аристотель в полной мере применяет формулу Протагора: «Человек есть мера всех вещей».

Аристотель причисляет политику и этику к «практическим» дисциплинам. Он не воспринимает политику как исключительно борьбу за власть (как это впоследствии сделал Макиавелли). Политика должна быть открытым и свободным от предрассудков взаимодействием, в ходе которого люди взаимно формируют и просвещают друг друга, а также стремятся достичь справедливых и хороших решений [См.: 7, 134]. Ханна Арендт, Юрген Хабермас и их коллеги применили это положение к политике конца XX — начала XXI века.

Теория, понимаемая Аристотелем как чистое, не связанное с какой-либо пользой познание, является первостепенной. Именно из этой сферы, не связанной с поиском какой-либо корыстной пользы, практическая политика должна черпать идеи для практической деятельности. Здесь особая роль отводится философии, через которую происходит реализация целей государства.

Именно эти два момента: этическое назначение полиса и необходимость черпать из независимого и чистого теоретического источника идеи для достижения общественного блага, имеют самое непосредственное отношение к политическим практикам XXI века. Аристотель учит: государство возникает только тогда, когда создаётся плодотворное общение между семьями, родами и отдельными гражданами ради совершенной и обеспеченной жизни всех свободных людей. Природа государства стоит «впереди» семьи и индивида. Совершенство гражданина обусловливается качеством общества, которому он принадлежит — кто желает создать совершенных людей,

должен создать совершенных граждан, а кто хочет создать совершенных граждан, должен создать совершенное государство.

К сожалению, этот тезис забыт современным политическим миром, который ориентирован не на создание совершенного государства и совершенных граждан, а на манипулирование гражданами в интересах властвующих элит. Современная политическая коммуникация никак не напоминает аристотелевское общение между гражданами ради благой жизни, она скорее напоминает системный процесс психопрограммирования ради сохранения несправедливой и негуманной общественно-политической организации.

Забыта и та часть аристотелевского тезиса, в которой говорится о том, что источником совершенствования общества не могут быть соображения сиюминутной политической выгоды. Источником совершенствования общества должно быть свободное теоретическое познание, свободный от корысти поиск истины. К сожалению, современные политические практики являются практиками, которые используют «выгодные» теории и совершенно игнорируют теории истинные, помогающие обществу найти свой «телос». Сущность политики раскрывается через её цель, которая, по мнению Аристотеля, заключается в достижении общественного блага, в том, чтобы придать гражданам высокие нравственные качества, сделать их людьми, поступающими справедливо. Достичь этой цели нелегко. Политик должен учитывать, что люди обладают не только добродетелями, но и пороками. Поэтому задачей политики является воспитание добродетелей в гражданах. Добродетель гражданина состоит в умении исполнять свой гражданский долг и в способности повиноваться властям и законам. Поэтому общество должно искать наилучшее, то есть наиболее отвечающее указанной цели государственное устройство. Политика нужна людям для того, чтобы правильно обустроить общественную жизнь, а не для того, чтобы ее дезорганизовать.

Здесь мы подходим к третьему важнейшему тезису Аристотеля — тезису о том, что обществу не следует слепо подчиняться каким-либо случайным формам правления, а неутомимо искать свою *политию*, свою уникальную форму политической организации, которая наиболее полно отвечала бы *телосу* данного общества, неразрывно связанному с идеей блага. Человек рождается политическим существом и несёт в себе инстинктивное стремление к совместной жизни, и это инстинктивное стремление должно быть поддержано разумной политикой.

Врождённое неравенство способностей — причина объединения людей в разрозненные группы, которые определяются различием функций и места людей в обществе. Различные комбинации этих разрозненных групп порождают различные общественные устройства. Аристотель предпринял гигантское по масштабам исследование «конституций» политического устройства 158 государств. В итоге родилась типология государств в зависимости от целей, которые ставят перед собой правители этих государств. Аристотель различал *правильные* и *неправильные* государственные устройства.

Правильный строй в его понимании — это строй, при котором преследуется общее благо, независимо от того, правит ли один, немногие или многие:

Монархия (греч. monarchia — единовластие) — форма правления, при которой вся верховная власть принадлежит монарху. Правильной эта форма правления может быть при условии, если монарх не подчиняет интересы общества своим интересам, а правит в интересах общего блага.

Аристократия (греч. aristokratia — власть лучших) — форма государственного правления, при которой верховная власть принадлежит по наследству родовой знати, привилегированному сословию. Это — власть немногих. Правильным такой строй может быть при условии, если аристократия свое высокое происхождение и высокую культуру подчиняет достижению всеобщего блага.

Неправильным строем Аристотель считал такую общественную организацию, которая подчинена личным целям правителей. К типу неправильного строя он относит:

Тиранию — монархическую власть, подчиненную эгоистическим интересам авторитарного правителя.

Олигархию, которая соблюдает выгоды небольшой группы состоятельных граждан.

Демократию, которая соблюдает выгоды неимущих в интересах общества в целом. Однако среди неправильных форм государства Аристотель отдавал предпочтение именно демократии, считая её наиболее сносной. В целом же отзывы античных философов о демократии были весьма скептическими. Платон считал, что демократия есть власть некомпетентных людей. Аристофан высмеивал «злобного, обидчивого, строптивого старца по имени Демос». В конечном итоге демократия не удержалась в стране, которая была ее колыбелью и свыше тысячи лет почти никто о ней не вспоминал [См.: 1, 96].

На фоне всех этих типов общественного устройства наилучшим типом Аристотель считал **политию**. Хотя он вынужден был признать: полития встречается крайне «редко и у немногих». В политии правит большинство в интересах общего блага. В политии Аристотель искал «золотую середину» — «среднюю» форму государства, где стремление к середине доминирует во всём: в нравах — умеренность, в имуществе — средний достаток, во властвовании — средний слой. «Государство, состоящее из средних людей, будет иметь и наилучший государственный строй». Некоторые специалисты угадывают в этих суждениях Аристотеля предпосылки идеологии «среднего класса».

Важным элементом «Афинской политии» Аристотеля является его тезис о том, что позитивные типы общественного устройства не гарантированы от деформации и эрозии:

монархия может выродиться в тиранию,
аристократия — в олигархию,
демократия — в охлократию (власть толпы),
полития — в демократию, с последующей деградацией в охлократию и тиранию.

Единственным способом достичь, сохранить и упрочить политию является перманентное совместное стремление граждан при всем разнообразии их статусов к общественному благу, к открытому диалогу, к реализации своего телоса в общественном служении.

При любом государственном строе общим правилом должно служить следующее: ни одному гражданину не следует давать возможность чрезмерно увеличивать свою политическую силу сверх надлежащей меры. Аристотель советовал наблюдать за правящими лицами, чтобы они не превращали государственную должность в источник личного обогащения.

Итак, реализация телоса личности и общества, стремление к общему благу и достижение политии являются центральными тезисами политической философии Аристотеля. Вполне понятно, что ими далеко не исчерпывается все богатство его политических идей. Но они составляют ядро его политического мышления и этики.

Эти три аристотелевских принципа чрезвычайно актуальны и должны стать императивом политической жизни в XXI веке. Современный мир, несмотря на то, что его охватывает процесс глобализации, является гетерогенным миром, представляющим яркую мозаику самостоятельных социумов, этносов и культур. И каждый элемент этой яркой мозаики самим творцом предназначен к тому, чтобы в полной мере реализовать свой уникальный потенциал, свой телос. И в каждом социуме фундаментальным моральным императивом должно стать стремление к общему благу. Чрезвычайно актуальным является призыв Аристотеля к тому, чтобы члены каждого социума неутомимо стремились к поиску своей оригинальной формы социальной гармонии, к такой политии, которая открыла бы путь свободной и счастливой самореализации каждого гражданина в конкретных условиях его культурно-исторического бытия.

Все это ведет к тому, что знаменем XXI века станут не отмирающие идеологии социализма, либерализма или национализма. Их все более активно вытесняет глобальная идеология личностной самореализации, идеология персонализма. Спустя две с половиной тысячи лет в радикально новой глобальной ситуации и в фантастически новом информационно-технологическом интерьере мы возвращаемся к великой мудрости Протагора: «Человек есть мера всех вещей» — той мудрости, которая была воплощена в политических идеях Аристотеля.

Список использованной литературы

1. Дэвис Н. История Европы / Н. Дэвис; пер. с англ. — М.: АСТ, 2006. — 943 с.
2. Жувенель Б. Власть: Естественная история ее возрастания / Берtrand de Жувенель; пер. с фр. — М.: ИРИСЭН, Мысль, 2011. — 546 с.
3. Канфора Лучано. Демократия. История одной идеологии / Лучано Канфора; пер. с итал. — СПб.: Александрия, 2012. — 502 с.
4. Осборн Р. Цивилизация. Новая история западного мира / Роджер Осборн; пер с англ. — М.: АСТ, 2008. — 764 с.
5. Поппер К. Открытое общество и его враги. Т. 2/ К. Поппер, пер. с англ. — М.: Культурная инициатива, 1992. — 528 с.

6. Сартр Ж.-П. Бытие и ничто. Опыт феноменологической онтологии; пер с фр./ Жан-Поль Сартр. — М.: АСТ, 2009. — 925 с.
7. Скирбекк Г. История философии / Г. Скирбекк, Н. Гилье; пер. с англ. — М.: Владос, 2000. — 800 с.
8. Ясперс К. Смысл и назначение истории / К. Ясперс, пер. с нем. — М.: Политиздат, 1991. — 527 с.

Статья поступила в редакцию 15.05.2013

В. В. Попков

кафедра політології ОНУ імені І. І. Мечникова
к. 35, Французький бул., 24/26, г. Одеса-58, 65058, Україна

МЕТОДОЛОГІЯ АРІСТОТЕЛЯ ДЛЯ ДЕМОКРАТИЧНИХ ПРАКТИК ХХІ СТОЛІТТЯ

Резюме

У статті аналізуються основні методологічні підходи Арістотеля до політичної організації суспільства в контексті проблем політичного розвитку у ХХІ столітті. Дається обґрунтування перспектив персоналізму як парадигми соціокультурного розвитку сучасної епохи.

Ключові слова: Арістотель, телос, громадське благо, політія, людина, свобода, демократія, персоналізм.

V. Popkov

Department of politology, Odessa National University
k. 35, French Bul., 24/26, Odessa-58, Ukraine

ARISTOTLE'S METHODOLOGY FOR DEMOCRATIC PRACTICES OF XXI CENTURY

Summary

In the article the basic methodological issues of Aristotle to political organization of society are analyzed in the context of problems of political development in XXI century. Is given the substantiation of perspectives of personalism as paradigm of sociocultural development of modern epoch.

Key words: thelos, common blessing, politia, man, freedom, democracy, personalism.

УДК [323.1]

В. І. Бортніков

д-р політ. наук, проф., зав. кафедри політології
Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки
м. Луцьк, 21, а/с 14, Волинська область, 43021, Україна
Тел. (067)58-19-851, e-mail: bortnikov.v@gemail.com

Т. С. Майко

здобувач кафедри політології
Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки

ПОЛІТИЧНІ АСПЕКТИ РЕГІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИФІКАЦІЇ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ

У статті розглянуто особливості регіональної ідентифікації населення України на сучасному етапі. З'ясовано причини перманентного загострення проблеми етнокультурних відмінностей, здійснено політологічний аналіз даних соціологічного моніторингу, розглянуто проблему консолідації України.

Ключові слова: регіон, політика, ідентифікація, нація, консолідація України.

Постановка проблеми. Питання розбудови національних держав у контексті демократичних змін в Європі набуло особливої гостроти у зв'язку з кризою та розпадом світової соціалістичної системи. Ці процеси здебільшого супроводжуються великими труднощами, особливо в багатонаціональних країнах. Не стала винятком й Україна, де проблема державного будівництва збіглась у часі зі становленням української нації. Певною мірою підтверджується застереження Р. Дарендорфа про те, що «чим країна більш однорідна, тим вищий шанс вона має на успіх у процесі демократизації. Країнам із складним етнічним або будь-яким іншим складом населення доведеться, ймовірно, займатися найближчим часом не демократизацією, а проблемами територіальної цілісності, підтриманням законності та порядку» [1, с. 69–75].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналізу проблем, пов'язаних із впливом етнонаціонального чинника на демократизацію суспільних відносин, приділяли та приділяють увагу відомі українські учени Я. Грицак, В. Євтух, В. Іщук, Г. Касьянов, В. Катигоренко, А. Колодій, І. Кресіна, В. Кулик, О. Майборода, Л. Нагорна, М. Рябчук, М. Шульга та ін. У своїх працях вони порушують проблеми етнокультурного розвитку України та її регіонів, їх законодавчого врегулювання, національної ідентичності та формування національної спільноти, стратегії розвитку України як демократичної держави.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Специфікою української ситуації є те, що територіальні чинники досить тісно пов'язані з етнокультурними, вони взаємодіють між собою, унаслідок чого

виникає феномен так званого етнокультурного регіоналізму, дія якого, у свою чергу, потребує подальшого ґрунтовного аналізу.

Метою статті є виокремлення політичного аспекту регіональної ідентифікації громадян України.

Виклад основного матеріалу. Загроза для національної безпеки, яку створюють деякі політики, спекулюючи на регіональних відмінностях, диктує необхідність уважного аналізу чинників, що провокують нестабільність та деструктивні явища. Поширенім твердженням у дискурсі регіонального розвитку в Україні є протиставлення Сходу та Заходу, що пояснюється, насамперед, відмінностями ціннісних та geopolітичних уподобань їх населення і, не в останню чергу, політикою регіональних еліт. Водночас світовий досвід доводить, що однорідних, гомогенних спільнот у світі практично не існує. Більшість держав стикається з тим, що різні верстви населення сповідують відмінні етнічні, конфесійні, культурні цінності. У стабільному демократичному суспільстві подібні розбіжності, хоча і є фактором відчуження різних спільнот одна від одної, все ж таки вони не стають причиною конфліктів і не живлять сепаратистських тенденцій.

В Україні посилення регіональної поляризації суспільних настроїв, як правило, є наслідком перерозподілу владних повноважень між політичними лідерами або регіональними елітами. Використання наявних регіональних відмінностей у політичному дискурсі набувають особливого резонансу під час виборчих кампаній. Штучне загострення питань мовної політики, міжконфесійних відносин, зовнішньополітичного курсу держави лише поглиблюють наявні в українському суспільстві розбіжності, перешкоджають процесу загальнонаціональної консолідації.

Регіоналізація загалом є процесом регіонального структурування простору, а також повноцінного включення регіонів у економічне, соціальне й політичне життя на національному і транснаціональному рівнях. До причин, що зумовлюють появу регіоналізації, можна віднести прагнення зробити владу ефективнішою, перекласти на регіональну владу частину відповідальності за прийняті рішення, задовольнити прагнення тих або інших прошарків суспільства до більшої самостійності або намагання заручитися підтримкою місцевого населення заради досягнення політичних цілей (перемога на виборах відповідного рівня) [2, с. 60–61].

Важливе теоретико-методологічне значення має положення, висловлене А. Яковенко, про те, що в сучасних умовах регіоналізм виступає в якості свого роду компенсаторного ідеологічного механізму, оскільки нові ідейні та адміністративні проекти завжди виникають у часи закінчення ресурсу колишніх ідеолого-політичних систем. Він стає знаряддям geopolітичних інтриг і починає конкурувати навіть із націоналізмом. Регіональні ідейні конструкти заповнюють вакуум колишніх ідеологічних вподобань. «Прихильники регіоналізму... намагаються змоделювати і відтворювати ідеогеми «нової солідарності» щодо певного роду мініспільнот», — стверджує дослідник [3, с. 150–151].

Ідентичність загалом трактують, як виокремлення та віднесення людиною та/чи групою себе, інших або іншими за відповідними ознаками (віко-

вими, статевими, соціальними, національними, культурними тощо) до певних спільнот. Характеристики суспільної свідомості регіональних спільнот визначають сукупність факторів, пов'язаних із культурно-історичними відмінностями регіонів, соціально-психологічними настановами представників окремих соціальних груп, їх цінністями настановами, показниками громадської активності населення та ін.

Населення Сходу і Заходу, репрезентуючи різні полюси України, підтримує відмінні проекти політичного й соціокультурного розвитку. У Луганську, наприклад, 65,6 % опитаних вважають, що Україна — це держава всіх громадян, незалежно від їх національної принадливості (Львів — 37,5 %), 72,9 % луганців відзначають, що Україна має розвиватися як багатокультурне, багатомовне і багатоконфесійне суспільство (Львів — 35,3 %), а також повинна зберігати все цінне із спадщини царської Росії СРСР, поєднуючи його з власною духовною традицією — 63,1 % (Львів — 21 %). Протилежні пріоритети домінують у Галичині. Так, 58,8 % львів'ян вважають, що Україна — це, насамперед, держава українців, котрі повинні мати у своїй країні певні переваги (Луганськ — 35,8 %). У Львові переважає точка зору, що в Україні має діяти принцип «одна нація, одна мова, одна церква» — 55,5 % (Луганськ — 22,6 %) [4, с. 83].

Серед усіх чинників диференціації регіонів України одним із найбільш істотних є мовно-культурні орієнтації громадян. У цих двох сферах розбіжності між полярними регіонами України є дуже значними. Так, у західних областях України переважно українською мовою спілкується на 81,5–85 % населення більше, ніж у Донбасі, а в Донбасі російською — на 75 % більше, ніж на Заході України. Різниця у ставленні громадян цих регіонів до статусу російської мови як другої державної становить близько 70 % [5, с. 85–86].

2012 р. переважно спілкувалися у власній родині (тобто поза впливом суспільних обставин): українською мовою — 42,9 % населення України; російською — 35,4 %. Причому з 1992 до 2011 р. простежується тенденція до підвищення кількості громадян, які у власній родині спілкуються українською мовою. Також зменшується кількість громадян, котрі вважають за доцільне надання російській мові статусу офіційної в Україні відповідно з 50,9 % у 1996 р. до 43,4 % у 2012 р. [6, с. 579, 580].

Тобто спостерігається процес певної «українізації» соціуму. Однак він йде нерівномірно й повільно. Проблему суттєвих соціокультурних розбіжностей регіонів України вітчизняні учени вбачають, зокрема, у ступені завершеності цивілізаційного розвитку української нації. На їх думку, усі порубіжні цивілізації (великі і малі) характеризуються незавершеністю свого історичного обличчя. Зокрема, у сучасна українська цивілізація «перебуває в процесі становлення, основні її риси ще зовсім не окреслені, у них ще живуть залишки субцивілізацій, до яких входили різні частини України, — російської, австро-угорської, польської. Західноєвропейський вплив в українській цивілізації відчувається, але він не є визначальним. У соціально-культурний генетичний код нашої цивілізації його закладено

нарівні з іншими. Тому поки що траєкторія історичного руху українського суспільства нечітка, суперечлива» [7, с. 25–26].

За спостереженнями українського соціолога С. Макеєва, соціально-культурна гетерогеність суспільства виявляється такою обставиною, яка не зживается, та такою характеристикою, що не усувається. Учений робить важливий висновок, що під впливом процесів модернізації подібна неоднорідність «скоріше поглибується, аніж стирається, що, у свою чергу, загострює проблему соціально-культурної комунікації між сегментами суспільства. Сучасні соціально-культурні відмінності, таким чином, є не стільки можливим джерелом явних чи латентних (прихованих) конфліктів, скільки перешкодою для порозуміння представників різних субкультур, у тому числі субкультур регіональних. При цьому взаєморозуміння зовсім не обов'язково передбачає неодмінний рух до вироблення загального бачення чи інтерпретації світу. Воно швидше передбачає уважне ставлення до соціально-культурної своєрідності спільностей, що порівнюються» [8, с. 7].

За слушним спостереженням Я. Грицака у нас спостерігається парадоксальне явище: попри сильні мовні, регіональні та інші відмінності, «Україна колеться, але не розколюється». Логічне пояснення цього парадоксу, на його думку, полягає в тому, що «всередині України йде не так протистояння між *двома*, українським та російським, націоналізмами, як вибір між двома ядрами, довкола яких має консолідуватися *одна* українська нація» [9, с. 328–329].

Наявність значних соціокультурних відмінностей між регіонами ще не означає приреченості процесу демократичного реформування: існування ідентифікаційних розбіжностей по відношенню до певних цінностей між жителями окремих регіонів ще не є свідченням існування розколу між ними, оскільки суттєві відмінності у поглядах на одну проблему (наприклад, мову або вектор зовнішньоекономічного розвитку) «перекриваються» паритетністю (тотожністю) поглядів людей на іншу (економічні питання, уособлення себе з певною ідеологією або партією, українською культурною традицією тощо). До того ж, незважаючи на те, що значна частина населення і визнає факт існування суттєвих регіональних відмінностей у суспільстві, водночас прагне знаходити компроміс у соціальних відносинах. Таким чином, немає підстав говорити про існування будь-яких нездоланих протиріч між регіонами. Все залежить від політики, яку проводитимуть регіональні та центральні органи влади.

На слушне зауваження вчених не всякий поділ, який є наслідком (а також синонімом) розмежування, веде до розколу, пов'язаного з певним відчуженням і протистоянням, і не всякий розкол веде до розпаду країни. А. Ф. Колодій пропонує ієархізовану структуру термінів (з відповідними поясненнями), що демонструють ступінь відчуження між окремими частинами соціуму, від найнижчих — аж до його розпаду: відмінності, різниця, поділ, подільність, розшарування, розмежування, гетерогеність, плюралізм, сегментованість, протилежність, поляризованість, відчуженість, непримиренність, ворожість, протистояння, конфлікти, зіткнення, роз-

колотість, розкол, розвал. Визнаючи існування поляризованого територіального поділу України за цінністями системами, А. Ф. Колодій стверджує, що «поляризованість — це ще не розкол. Розкол стається, коли до протилежних позицій (культурних, соціальних, політичних) додається постановка протилежних цілей і завдань. У цьому аспекті ми можемо говорити про розкол між регіонами України з питання вступу до НАТО. Але не щодо збереження української державності, не щодо політичного розколу взагалі» [10, с. 84–85].

Висновки. Отже, спроби розбудови в Україні культурного гомогенного суспільства є утопією або таким завданням, яке у найближчому майбутньому є нездійсненим. Тому потрібно знаходити шляхи до взаєморозуміння й навчитися жити разом. У цьому контексті надзвичайно важливою є проблема ліквідації диспропорцій у соціально-економічному та культурному розвитку регіонів, досягнення оптимального співвідношення в розподілі ресурсів (у тому числі й владних) між центром та регіонами, формування державної стратегії збалансованого територіального розвитку. Тут однаково недоречні і надцентралізація владних повноважень, і прояви автаркії або сепаратистських тенденцій. Дисбаланс економічно-соціального розвитку на регіональному рівні спричиняє дезінтеграцію економічного простору, перешкоджає формуванню загальнодержавного ринку товарів і послуг, не дає можливості повною мірою використовувати потенціал міжрегіонального співробітництва.

Список використаної літератури

1. Дарендорф Р. Дорога к свободе: демократизация и ее проблемы в Восточной Европе / Ральф Дарендорф // Вопросы философии. — 1990. — № 9. — С. 69–75.
2. Іжа М. Система регіонального управління: світовий досвід і Україна : моногр. / М. Іжа. — Одеса : Друккарський дім, 2011. — 368 с.
3. Яковенко А. В. Регионализм как разновидность идеологии / А. В. Яковенко // Вісник Одеського нац. ун-ту. — 2009. — Т. 14. — Вип. 13. — С. 148–154.
4. Кононов І. Донбас і Галичина в региональній системі України / І. Кононов, С. Хобта, С. Щудло // Соціологія : теорія, методи, маркетинг. — 2008. — № 3. — С. 73–98.
5. Україна в 2010 році : щорічні оцінки суспільно-політичного та соціально-економічного розвитку : монографія / за заг. ред. А. В. Єрмолаєва. — К. : НІСД, 2010. — 528 с.
6. Українське суспільство 1992–2012. Стан та динаміка змін: Соціологічний моніторинг / за ред. В. Ворони, М. Шульги. — К.: Ін-т соціології НАН України, 2012. — 660 с.
7. Михальченко М. Українська регіональна цивілізація / М. Михальченко // Політичний менеджмент. — 2003. — № 1. — С. 19–28.
8. Макеев С. Соціально-культурна специфіка регіонів України / С. Макеев // Регіональна Україна: довідник / вступ. слово М. Томенка. — К. : Геопrint, Ін-т політики, 2003. — С. 7–27.
9. Грицак Я. Страсті за націоналізмом: стара історія на новий лад. Есеї / Я. Грицак. — К. : Критика, 2011. — 350 с.
10. Колодій А. Український регіоналізм як стан культурно-політичної поляризованості / А. Колодій // Агора. Україна — регіональний вимір. Вип. 3. — К. : Стилос, 2006. — С. 69–91.

Стаття надійшла до редакції 15.05.2013

В. И. Бортников, Т. С. Майко

Восточноевропейский университет имени Леси Украинки
а/я 14, г. Луцк-21, Волынская область, 43021, Украина

ПОЛИТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ РЕГИОНАЛЬНОЙ ИДЕНТИФИКАЦИИ НАСЕЛЕНИЯ УКРАИНЫ

Резюме

В статье рассмотрены особенности региональной идентификации населения Украины на современном этапе. Выяснены причины перманентного обострения проблемы этнокультурных отличий, проведено политологический анализ данных социологического мониторинга, Рассмотрена проблема консолидации Украины.

Ключевые слова: регион, политика, идентификация, нация, консолидация Украины.

V. Bortnikov, T. Mayko

East European University named by Lesya Ukrainka
box 14, Lutsk-21, Volyn region, 43021, Ukraine

POLITICAL ASPECTS OF REGIONAL IDENTIFICATION OF THE POPULATION OF UKRAINE

Summary

The article features of the regional identity of the population of Ukraine at the present stage. It was find out the cause of permanent worsening problems of ethnic and cultural differences, political analysis conducted sociological monitoring data, consider the problem of consolidation of Ukraine.

Key words: region, politics, identity, nation, and the consolidation of Ukraine.

УДК 323(470+571)

А. В. Баранов

д-р полит. наук, д-р ист. наук, проф. кафедры политологии
и политического управления, Кубанский государственный университет
к. 237, Ставропольская ул., 149, г. Краснодар-40, 350040, Россия
тел. +79183650109, e-mail: baranovandrew@mail.ru

**ЭЛЕКТОРАЛЬНЫЕ ОРИЕНТАЦИИ УКРАИНСКОГО ОБЩЕСТВА
В ОТНОШЕНИИ ПАРТИЙ НАКАНУНЕ ВЫБОРОВ 2012 Г.**

В статье выявляются основные факторы электоральных ориентаций украинского общества в отношении партий накануне парламентских выборов 2012 г. Внимание сосредоточено на политической осведомленности избирателей и мотивах их партийных ориентаций, территориальных различиях поддержки партий. Выводы основаны на анализе анкетных опросов.

Ключевые слова: электоральные ориентации, Украина, партии, выборы.

Актуальность темы состоит в том, что уровень поддержки политических партий Украины на парламентских выборах 2012 г. во многом объясняется сложной динамикой ожиданий общественного мнения, социально-групповой и территориальной неоднородностью состава избирателей. Важно выяснить, каков удельный вес факторов голосования в украинском обществе, насколько политические институты и акторы предвыборной конкуренции влияют на электоральные ориентации граждан. Исследование темы перспективно для создания в будущем кросс-национальных исследований электорального поведения и избирательных процессов в постсоциалистических странах.

Тема привлекает внимание многих исследователей. На материалах современной Украины факторы партийных ориентаций электората в предыдущих кампаниях выявляли И. И. Белецкий и А. К. Толпыго [1], М. Днistrянский [2], Г. И. Зеленъко [3], М. Погребинский [4], Л. В. Савин [5], А. И. Финько [6], В. М. Якушик [7], В. И. Полохало [8], В. В. Лапкин и В. И. Пантин [9] сосредоточили внимание на сравнении политических трансформаций украинского и российского общества.

Нерешенными и дискуссионными аспектами проблемы можно назвать влияние институциональных реформ политической системы Украины на электоральное поведение; специфику позиционирования избирателей летом 2012 г.

Применены методы исследования: сравнительный анализ, вторичный анализ социологических данных. Для объяснения закономерностей электорального поведения предпочтение отдано модели социокультурных размежеваний С. М. Липсета — С. Рокканы [10].

Эмпирическая основа статьи включает в себя опубликованные итоги анкетных социологических исследований, официальные статистические данные об итогах выборов в Верховную Раду Украины и об итогах Всеукра-

инской переписи населения 2001 г., отчет сети «ОПОРА» по результатам общегосударственного наблюдения за парламентскими выборами 2012 г., материалы периодической печати и Интернет-сайтов. Первоочередное внимание уделено итогам: опроса «Парламентские выборы 2012: народный депутат глазами избирателей», проведенного компанией «ГФК Юкрейн», Социологической группой «Рейтинг», Центром социальных и маркетинговых исследований «Социс» и Центром Разумкова [11; 12]; опроса «Оценка украинцами результатов выборов в Верховную Раду», проведенного компанией «Research & Branding Group» [13].

Цель статьи — выявить основные факторы электоральных ориентаций украинского общества в отношении политических партий на парламентских выборах 2012 г.

Задачи статьи таковы:

- определить уровень доверия украинского общества политическим институтам (партиям, органам государственной власти, элитам и лидерам) и текущей государственной политике в 2012 г.;
- установить факторы выбора партийных и идеально-политических ориентаций избирателей;
- раскрыть специфику партийных и идеально-политических ориентаций избирателей в сравнении макрорегионов (Запада, Центра, Юга и Востока Украины).

Гипотеза исследования такова. Украина — многосоставное общество. В нем отчетливо проявляются социокультурные размежевания, основанные на противоречивых траекториях развития социальных групп и региональных сообществ. Вместе с тем цикл выборов 2007–2012 гг. демонстрирует рост значения прагматических факторов электорального поведения. Отчетливо проявляются эффекты «раздельного» голосования на президентских и парламентских выборах. Парламентские выборы характеризуются более фрагментированным комплексом партийных и идеологических ориентаций, а президентские выборы — двухполюсным размежеванием. Устойчивая партийная и политическая идентичность большинства граждан слаба, как отмечают авторы монографии под редакцией А. Каппелера [14, с. 381–396].

В системе долгосрочных факторов распределения партийной поддержки важное значение имеет структура политических и бизнес-элит. В Украине она конкурентна. 6–7 группировок корпоративного капитала, ресурсные базы и зоны влияния которых во многом совпадают с региональными политиями, контролируют «повестку дня» власти. По подсчетам журнала «Украинский тыждень» (Киев), в 2011 г. только 49,8 % продукции Украины реализовано на рынках без ограничения конкуренции [15, с. 16–19]. С 2010 г. процессы монополизации, сращивания государственной власти и корпоративного бизнеса активизировались. Накануне выборов в Верховную Раду Украины (октябрь 2012 г.) крупный бизнес контролировал основную часть кандидатов в регионах, характерным явлением стали политики, легко меняющие ориентацию [16, с. 2–39]. Э. Уилсон признает, что раскол элит обернулся «серьезным препятствием: равновесие сил

между кланами способствовало сохранению пагубного тупика, в котором оказались порядка 6 деловых групп, финансирующих политическую систему» [17, с. 155].

Институциональный формат украинской политики — высокая степень фрагментации элит, коалиционный тип партий, тяга регионов к изоляции препятствуют консолидации режима по моноцентрическому сценарию. Правящий режим использует в основном стратегии балансирования между регионами и корпоративным бизнесом — «вето-игроками», применяя временные коалиции. Украина остается смешанной республикой с дисперсной многопартийной системой, хотя эффективное число партий снижается [18, с. 114]. Обратим внимание на статью Ю. Мациевского, который доказывает циклический характер трансформаций украинской политики в постсоветский период по оси «низкое—высокое политическое участие»; «высокая—низкая конкуренция»; «демократия—авторитаризм». Зигзагообразная траектория трансформаций ведет к переходному, слабо институционализированному политическому режиму, не предполагающему устойчивых партий [19, с. 35–37].

Проверить данные предположения можно по итогам массовых анкетных опросов. Так, проект Центра Разумкова «Парламентские выборы 2012: народный депутат глазами избирателей» (27 июля — 9 августа 2012 г.) проводился во всех регионах Украины (репрезентативная выборка 10979 респондентов старше 18 лет). Теоретическая погрешность выборки — 1 %. Ситуация в начале избирательной кампании характеризовалась пессимизмом граждан. 63 % респондентов придерживались мнения, что события в Украине развиваются в неправильном направлении. Так считало большинство жителей всех макрорегионов — от 54 % жителей Юга до 74 % жителей Запада страны [12]. Ведущими причинами такого восприятия являются недовольство уровнем жизни и некачественным решением повседневных проблем органами власти, скептическая оценка курса основных государственных институтов. Так, лишь 12 % опрошенных считают, что с 2010 г. ситуация в обществе улучшилась, а 49 % — что она ухудшилась. Наибольший пессимизм проявляют молодые респонденты (18–29 лет) — 53 % и лица активного трудового возраста (30–49 лет) — 52–53 % [11, с. 51–53]. Увеличение возможности повлиять на действия власти признает только 6 % опрошенных, а уменьшение — 42 %. Полностью поддерживают деятельность Президента Украины лишь 13 % респондентов (не поддерживает — 47 %), Верховной Рады — 4 %, правительства — 7 %. Поддержка основных направлений государственной политики распределялась от 28 % (в отношении языковой и культурной политики) до 19 % (экономического курса) [11, с. 51, 53].

Распределение идеино-политических ориентаций граждан летом 2012 г. оставалось нестабильным, как и раньше. 48 % всех опрошенных (54 % молодежи) либо не разбираются в политических направлениях, либо не находят желательной для себя политической ориентации, либо затрудняются с выбором. Баланс уверенных и не уверенных в своей партийной ориентации примерно равен (48,9 % к 43,5 %). Среди институтов представительства

интересов партии занимают первое место (17 % в сравнении с 14 % — у общественных организаций, 11 % — известных политиков, 6 % — СМИ).

Ведущей причиной, которую респонденты учитывали при выборе партии, называли то, что партия может решить проблемы страны. Такой ответ дали 51,5 % респондентов, которые собираются голосовать за определенную партию. Среди причин выбора также назывались: партию возглавляет сильная личность, решительный лидер (41,7 %); партия способна улучшить жизнь людей (31,2 %), ее позиции наиболее близки взглядам и убеждениям респондента (29,5 %); партия способна осуществить позитивные изменения в обществе (24,8 %); партия обеспечит стабильность в государстве (24,0 %); в руководство партии входят политики, которые вызывают уважение (23,5 %).

Эти причины часто назывались во всех макрорегионах. На Юге и Востоке часто называлась дополнительно причина выбора: партия имеет недостатки, но другие — еще хуже (21,7 % респондентов на Востоке, 21,0 % на Юге). В Западном регионе среди причин выбора называли и то, что партия отстаивает украинский язык как единственный государственный (23,4 %), защищает украинскую культуру, традиции и ценности (20,9 %) [12].

В территориальном аспекте опрос отчетливо выявил различия идеиних ориентаций. На Западе доминирует национально-демократическая приверженность (29 %). В Центре страны — относительное равенство национально-демократической (15 %) и социал-демократической (13 %) приверженности. На Юге и Востоке преобладает поддержка союза с Россией (14 %) и коммунистических идей (8–9 %). Характерно, что по всем макрорегионам удельный вес не определившихся респондентов на порядок превышает любую партийную приверженность (от 42 % на Западе до 54 % на Юге) [11, с. 60, 61].

Идейно-политические ориентации не совпадают с избирательными, социальная база каждой из партий неоднородна. Это открывает перед элитами и партиями широкие возможности манипуляций общественным мнением. Так, среди сторонников Партии регионов преобладали желающие воссоединения с Россией (22 %), но были и социал-демократы (13 %) и даже национал-демократы (8 %). Напротив, 39 % сторонников партии «Свобода» относили себя к национал-демократам, а 17 % к национал-радикалам, 15 % — к социал-демократам. Близким по составу выглядит избирательный блок «Батьківщини» и «УДАРа»: преобладание национал-демократов над социал-демократами. Однородной представляется только социальная база Коммунистической партии Украины [11, с. 60].

В иерархии факторов выбора партии преобладание имели: идеология, предвыборная программа (для 45 % респондентов); личность лидера (41 %); положительное отношение к действиям партии (34 %). Характерны резкие различия приоритетов в зависимости от региона и партийной приверженности [11, с. 61]. Фактор сильной личности лидера особенно значим для избирателей УДАРа и «Батьківщини» (57 и 50 %). Для сторонников Партии регионов, КПУ, «Свободы» важнее идеологии и предвыборные программы партий. Важна и проективная оценка активности партии. Наиболее значи-

мы проблемы: благосостояние граждан, экономика, «поведение порядка в государстве» (для сторонников многих партий). Второстепенными вопросами считаются: соблюдение прав и свобод граждан, уровень свободы и демократии, оценка исторических событий [11, с. 63].

Представляет интерес и анкетный опрос, прошедший после парламентских выборов 28 октября 2012 г. Компания Research & Branding Group провела опрос относительно оценки итогов выборов методом личного интервью во всех регионах страны. Респонденты отбирались по квотной выборке, репрезентирующей взрослое население по месту проживания, полу и возрасту. Объем выборочной совокупности составил 2076 чел. Ожидаемая средняя погрешность выборки — 2,2 % [13]. Большинство избирателей, принявших участие в голосовании, определились с выбором партии задолго до начала избирательной кампании (41 %), что коррелирует с данными предвыборного опроса. Распределение голосования за партии, указанное в интервью, близко официальным данным Центризбиркома. Голосовали бы «против всех», если бы была такая процедурная возможность, 17 % участников выборов. Для 34 % респондентов итоги выборов стали полностью прогнозируемыми и ожидаемыми, частично прогнозируемыми и ожидаемыми — для 40 %, полностью неожиданными — лишь для 10 % [13].

Общественная сеть «ОПОРА» в итоговом отчете о наблюдении за парламентскими выборами 2012 г. отмечает преобладание среди нарушений избирательного законодательства таких форм, как административный ресурс, подкуп граждан, нечестная агитация. Вместе с тем, пересчет аналитиками «ОПОРА» результатов голосования по партийным спискам показал максимальную погрешность 1,52 %, что кардинально не меняет распределение мест в Верховной Раде [20]. Баланс сил в парламенте, скорее, определяется предпринятой реформой процедур голосования (возвратом мажоритарной части списков) и неудовлетворенным запросом избирателей на новые идеологии и политические силы.

Таким образом, можно сделать выводы по исследованию. Подтвердилась гипотеза об отчетливых социокультурных размежеваниях украинского избирателя по территориальному и возрастному параметрам. Уровень доверия общества политическим институтам (партиям, органам государственной власти, элитам и лидерам) и текущей государственной политике в 2012 г. снизился в сравнении с 2010 г., проявляется усталость от прежних лозунгов и лидеров.

Факторы выбора партийных и идеино-политических ориентаций избирателей в основном прагматичны, но сохраняются устойчивые идеологизированные полярные сегменты избирателей (на текущем этапе они идентифицируют себя с КПУ и «Свободой»).

Сохранились и усилились размежевания ориентаций двух макрорегиональных ареалов: «Запад+Центр» и «Юг+Восток». Сохраняются весомые внутрирегиональные различия партийной и идеологической приверженности, объяснимые социально-структурным строением сообществ и их политической культурой. Можно прогнозировать поляризацию партийных

приверженостей по территориальному и возрастному признакам по мере приближения президентских выборов, что является негативной тенденцией для государственного строительства Украины. Перспективы дальнейших исследований проблемы, на наш взгляд, связаны с выявлением социально-стратификационных, поколенческих и гендерных различий избирательных ориентаций, «повестки дня» предвыборных программ.

Список использованной литературы

1. Белецкий М. И. Национально-культурные и идеологические ориентации населения Украины / М. И. Белецкий, А. К. Толпыго // Политические исследования. Полис. — М., 1998. — № 3. — С. 74–89.
2. Дністровський М. С. Етнополітична географія України: проблеми теорії, методології, практики: Автограф. дис. ... д-ра геогр. наук / М. С. Дністровський. — К., 2005. — 46 с.
3. Зеленько Г. І. Політична «матерія» громадянського суспільства (досвід країн Вишеградської групи та України): Монографія / Г. І. Зеленько. — К.: Знання України, 2007. — 335 с.
4. Погребинский М. Б. Как Украина шла к «оранжевой революции» / Михаил Погребинский // «Оранжевая революция». Украинская версия. — М.: Европа, 2005. — С.123–136.
5. Савин Л. В. Национально-политическая идентификация в Украине и формы представления власти / Л. В. Савин // Современные политические процессы на Украине. — Ростов н/Д: Изд-во Северо-Кавказского науч. центра высш. школы Южного федерального университета, 2009. — С. 105–115.
6. Финько А. Выборы 2004 года: основные конфликты и их последствия / А. Финько // «Оранжевая революция». Украинская версия. — М.: Европа, 2005. — С. 207–229.
7. Якушик В. М. Есть ли кризис партийной системы в Украине? [Електронний ресурс]. / В. М. Якушик. — Режим доступу: <http://www.elections-ices.org/russian/publications/textid:5433/>.
8. Полохало В. И. Политология посткоммунизма на Украине и в России (К методологии политического анализа) / В. И. Полохало // Полис. — М., 1998. — № 3. — С. 7–15.
9. Лапкин В. В. Россия и Украина: факторы социально-политической поляризации в сравнительной перспективе / В. В. Лапкин, В. И. Пантин // Полис. — М., 2009. — № 2. — С. 96–107.
10. Липсет С. М. Структуры размежеваний, партийные системы и предпочтения избирателей: Предварительные замечания / Сеймур Мартин Липсет, Стейн Роккан // Политическая наука. Социально-политическое размежевание и консолидация партийных систем. — М., 2004. — С. 204–234.
11. Інформаційно-аналітичні матеріали «Парламент і парламентські вибори в Україні 2012 р.: політична ситуація, суспільні настрої та очікування (робоча версія): до круглого столу на тему «Україна напередодні парламентських виборів: чи справдяться очікування громадян» 26 вересня 2012 р.». — К.: Центр Разумкова, 2012. — 105 с.
12. Підтримка партій: спільне опитування чотирьох соціологічних служб [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.razumkov.org.ua/ukr/news.php?news_id=403.
13. Оценка украинцами результатов выборов в Верховную Раду. [Електронний ресурс]. — Режим доступа: <http://vibori.co.ua/articles/1/1138/otsenka-ukraintsami-rezulatov-vyborov-v-verhovnuu-radu/> (дата обращения: 28.01.2013).
14. Україна: Процеси націотоврення / Упоряд. А. Каппелер. — К.: К. І. С., 2011. — 416 с.
15. Заславська М. Рай для олігархів: В Україні панують ідеальні можливості для розвитку та процвітання монополій / М. Заславська // Український тиждень. — К., 2012. — № 32 (249). — 10–16 серпня. — С. 16–19.
16. Выборы–2012: как обнаружить «тушку»: Специальный выпуск // Комментарии. — К., 2012. — № 29–30 (319). — 27 июля–16 августа. — С. 2–39.
17. Уилсон Э. Рецензия: Aslund A. How Ukraine Became a Market Economy and Democracy. — Washington: Peterson Institute for International Economics, 2009. — 345 p. // Pro et Contra. — М., 2009. — № 5–6 (47). — С. 154–157.

18. Гилёв А. В. Политические трансформации на постсоветском пространстве: имеют ли значение «цветные революции»? / А. В. Гилёв // Полития. — М., 2010. — № 2 (57). — С. 107–121.
19. Мациевский Ю. Политический режим Украины после «оранжевой революции» / Ю. Мациевский // Политическая экспертиза. — СПб., 2008. — Т. 4. — № 4. — С. 18–49.
20. Итоговый отчет по результатам общественного наблюдения за парламентскими выборами 2012. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://vibori.co.ua/articles/1/1129/itogovyiy-otchet-po-rezulatatom-obschenatsionalnogo-nablyudeniya-za-parlamentskimi-vyborami-2012/>.

Стаття поступила в редакцію 15.05.2013

А. В. Бааронов

Кубанський державний університет
к. 237, Ставропольська вул., 149, г. Краснодар-40, 350040, Росія

**ЕЛЕКТОРАЛЬНІ ОРІЄНТАЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО ТОВАРИСТВА
ЩОДО ПАРТІЙ НАПЕРЕДОДНІ ВИБОРІВ 2012 Р.**

Резюме

У статті виявляються основні фактори електоральних орієнтацій українського суспільства щодо партій напередодні парламентських виборів 2012 р. Увага зосереджена на політичній обізнаності виборців і мотивах їхніх партійних орієнтацій, територіальних відмінностях підтримки партій. Висновки засновані на аналізі анкетних опитувань.

Ключові слова: електоральні орієнтації, Україна, партії, вибори.

A. V. Baranov

Kuban State University
S. 237, Stavropolskaya str., 149, Krasnodar city, 350040, Russia

**ЕЛЕКТОРАЛЬНІ ОРІЄНТАЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО ТОВАРИСТВА
ЩОДО ПАРТІЙ НАПЕРЕДОДНІ ВИБОРІВ 2012 Р.**

Summary

The paper identifies the main factors of electoral orientations of the Ukrainian society for parties ahead of parliamentary elections in 2012 focused attention on the political awareness of voters and the motives of their party orientation, territorial differences support the parties. The findings are based on an analysis of questionnaires.

Key words: electoral orientations, Ukraine, parties, elections.

УДК 316.343,63 (477)

Ю. В. Шахин

канд. ист. наук, доц.

ОНУ имени И. И. Мечникова, кафедра новой и новейшей истории,

кв. 55, д. 51/1, ул. Ак. Королева, г. Одесса, 65113, Украина

49-54-93

griznica@yandex.ru

ЧИСЛЕННОСТЬ ПРОЛЕТАРИАТА УКРАИНЫ ПОСЛЕ ДВАДЦАТИЛЕТИЯ РЕФОРМ (2011 Г.)

В статье на основе данных официальной статистики с применением марксистской методологии определяется численность пролетариата Украины по состоянию на 2011 год. Впервые проведенные расчеты позволяют определить его численность на уровне одной трети экономически активного населения.
Ключевые слова: статистика занятости, пролетариат Украины, численность.

На протяжении последних двадцати лет часто выдвигается тезис об исчезновении пролетариата. Кризис 1990-х гг. и сложные трансформационные процессы, вызвавшие перестройку социальной структуры украинского общества, придали данному тезису видимую убедительность. Его приверженцы находятся как среди сторонников правых, так и среди сторонников левых взглядов. Оппоненты этого тезиса взывают обычно к здравому рас- судку: кто-то же добывает уголь, плавит сталь, поставляет электричество. Между тем серьезных оценок, какова стала численности пролетариата, никто не делал. В качестве примера одной из таких редких попыток можно отметить подраздел монографии Н. А. Шульги «Дрейф на обочину» [1, С. 65–85]. Однако автор в основном ограничивается констатацией, что существующая статистика затрудняет выяснение вопроса, и вместо численности пролетариата определяет количество наемных работников, занятых в материальном и нематериальном производстве.

Однако с 2009 г. Госкомстата Украины начал проводить статистические обследования граждан и публиковать статистику занятости, которая позволяет если не решить вопрос, сохранился ли пролетариат в результате трансформаций последних 20 лет, то, по крайней мере, приблизиться к его решению. Таким образом, целью данной работы является определение численности пролетариата Украины после 20 лет реформ. Приводимые ниже расчеты опираются на два издания — «Економічна активність населення України 2011» и «Праця України у 2011 році» [2; 3]. Таким образом, мы получим данные о численности пролетариата Украины в 2011 г. Обработка и осмысление статистических данных проведены с позиций марксистской методологии.

Итак, из 46 млн человек в производственных отношениях участвовали только 22057 тысяч. Это экономически активное население в возрасте от

15 до 70 лет. Еще 12266 тыс., находясь в том же возрасте, в экономической деятельности не участвовали (домохозяйки, пенсионеры, неработающие ученики и т. п.) [2, с. 102; 3, с. 43]. Поскольку мы определяем численность пролетариата, имеет смысл принимать во внимание только лиц, участвующих в производственных отношениях, следовательно, нас интересуют лишь экономически активные граждане. Они в свою очередь делятся на две категории: занятые — 20324 тыс. и безработные — 1733 тыс. [2, с. 43]. Первые уже занимают определенное место в производственных отношениях, а вторые активно пытаются его найти. Занятое население делится в свою очередь на занятых официально — 15619 тыс. и неформальный сектор — 4705 тыс. Разница та, что в неформальном секторе отношения занятости официально не оформляются и предприятия преимущественно мелкие (с числом занятых до 5 человек) [2, с. 15, 43].

Всего наемных работников в стране 13680 тысяч. Это не считая безработных. 12094 тысячи заняты официально и 1586 тысяч работают в неформальном секторе [2, с. 87; 3, с. 15]. Но далеко не все они пролетарии. При капитализме форма наемного труда приобретает всеобщий характер и охватывает даже те виды деятельности, где эксплуатация наемного труда не происходит. В эти 13680 тысяч входят работники госаппарата и его органов (кроме солдат срочной службы, которых статистика не считает экономически активными), корпоративная буржуазия (высшие менеджеры), непроизводительные наемные работники разных типов и пролетариат в строгом смысле слова. В отличие от всех перечисленных здесь типов, пролетарии единственные обменивают свой доход на капитал. Подробнее об этом различии можно прочитать у Маркса в первом томе «Капитала» и особенно в «Теориях прибавочной стоимости» [4, с. 516–517; 4, с. 139–142, 146–149, 404–405, 407–408, 410–411, 420–422]. Здесь мы лишь ограничимся указанием, что пролетарии — это наемные работники, создающие своим трудом прибавочную стоимость.

Выделить из общей массы наемных работников пролетариев — задача непростая, даже при наличной статистике. Итак, прежде всего мы должны вычесть из общей массы наемных работников тех, кто служит в госаппарате. Их 1056 тысяч [3, с. 15]. В остатке у нас будет число 12624 тыс. Из этого числа нужно вычесть 1238 тысяч лиц, занятых финансовой деятельностью, операциями с недвижимостью, арендой, инжинирингом и предоставлением услуг предпринимателям [3, с. 15]. Эти лица воплощают собой финансовый паразитизм, присущий эпохе империализма, и пролетариатом их считать нельзя. Правда, в действительности их несколько меньше. Статистика по неизъяснимой причине записывает сюда также работников проектно-конструкторских бюро и т. п. Абсолютное число наемных лиц, занятых исследованиями и разработками, статистика не приводит, но его легко рассчитать по одной из таблиц [2, с. 67], правда, только для предприятий с числом занятых от 10 человек. Получаем 132 тыс. чел. Это заниженная цифра, поскольку не учтены занятые на мелких предприятиях, и в реальности их несколько больше. В соответствии с определением Ф. Энгельса, это пролетариат умственно-

го труда [6, с.432]. Следовательно, нужно вычесть не 1238 тыс., а лишь 1106 тыс.

Итак, вычтя из 12624 тысяч 1106 тыс. чел, мы получаем 11518 тыс. Далее попробуем выделить непроизводительных наемных работников. Госкомстат сообщает процент наемных работников, чья деятельность финансируется из бюджета по основным отраслям экономики. Правда, эти данные охватывают только предприятия с числом занятых от десяти человек и более [3, с. 163]. Опираясь на соответствующие цифры и приняв во внимание некоторые другие соображения, мы получили число 3007 тыс. Как будто столько непроизводительных наемных работников трудится в государственном секторе. В действительности их все же будет больше. Например, в их число следует включать работников предприятий угольной отрасли, где прибыль образуется за счет дотаций. Потому число 3007 тыс. следует воспринимать как минимальный предел.

Вычтя из 11518 тыс. 3007 тыс., получаем 8511 тысяч занятых наемных работников. В это число входят пролетарии, некоторые категории непроизводительных наемных работников, а также значительная часть корпоративной буржуазии. Вместе с менеджерами мы имеем следующее распределение остатка наемных работников по отраслям:

- 1) сельское хозяйство, охота, лесное хозяйство, рыбная ловля, рыболовство 710,4 тыс.;
- 2) промышленность 2955,1 тыс.;
- 3) строительство 423,4 тыс.;
- 4) транспорт и связь 980 тыс.;
- 5) исследования и разработки 132 тыс.;
- 6) образование 95 тыс.;
- 7) охрана здоровья 92,9 тыс.;
- 8) торговля; ремонт автомобилей, бытовых приборов и предметов личного пользования; деятельность гостиниц и ресторанов 1290,4 тыс.;
- 9) предоставление коммунальных и индивидуальных услуг; деятельность в сфере культуры и спорта 246,1 тыс.;
- 10) неформальный сектор 1586 тыс.

В рубриках 8–9 помимо менеджеров значительная часть наемных работников тоже не подпадает под Марксово определение пролетария, хотя часть может быть к ним отнесена. В пунктах 1–7 остались только пролетарии и менеджеры. В рубрике 10 только пролетариат. Следовательно, число пролетариев находится в диапазоне между числами 6975 и 8511 тыс. минус менеджеры. Первое число равно сумме пунктов 1–7 и 10, второе – сумме пунктов 1–10. Итак, теперь нам нужно изъять из этих чисел корпоративную буржуазию.

Ее можно приблизительно выделить. В таблицах, которые классифицируют население по профессиональным группам, есть такая рубрика «законодавці, вищі державні службовці, керівники, менеджери (управителі)». Их всего 1606 тысяч [2, с. 78]. Судя по «профессии», сюда входят как представители буржуазии, так и тех слоев, совместно с которыми она осуществляет свое господство. Итак, у нас 1606 тысяч предста-

вителей класса буржуазии. Из них примерно 200 тысячи работодателей [3, с. 72]¹, а 1328 тысяч проявляют экономическую активность в качестве наемных работников. Затем, по статистике известно, что в стране было 367 тыс. государственных руководителей и специалистов [3, с. 111]. Мы их тоже уже учили, когда вычитали из числа занятых 1056 тыс. госслужащих. Вычетом работодателей и руководителей из числа 1606 и получим приблизительно 1040 тысяч. Это число показывает, сколько примерно высших менеджеров занято в экономике.

Теперь вернемся к числам нашего диапазона и уменьшим их на число менеджеров. Получим $6975 - 1040 = 5935$ — нижний предел, $8511 - 1040 = 7471$ — верхний предел. Но к этим числам необходим комментарий. Прежде всего, часть корпоративной буржуазии мы учили и вычли дважды. Значительная часть ее представителей трудится в финансовом секторе. Мы их первый раз отбросили, когда вычитали работников финансового сектора, и второй раз вычли, когда отнимали общее количество высших менеджеров. К сожалению, этого двойного учета избежать невозможно. В противном случае, у нас мог быть больший остаток, чем получился. Но с другой стороны мы не учли всех непроизводительных работников. Будем предполагать, что двойной учет в одном случае и недоучет в другом компенсирует друг друга, и примем полученные числа как окончательные.

Итак, пролетариев в стране от 5935 до 7411 тыс. чел. Но и это еще не все. Мы до сих пор не рассматривали безработных. А среди них тоже есть потенциальные пролетарии. Данные о роде занятых безработных до потери работы позволяют выделить среди них от 716 до 794 тыс. людей пролетарских профессий [2, с. 95]. Прибавим их к нашим числам. Наконец мы получили итоговый результат. На Украине от 6651 до 8205 тыс. пролетариев. В среднем это число равно 7428 тыс.

Разумеется, эти оценки приблизительные. Более тщательное изучение статистического материала вполне вероятно заставит их скорректировать. Но они дают определенное представление об удельном весе пролетариата в украинском обществе, прошедшем непростой период перестройки социально-классовой структуры. Это треть экономически активного населения и примерно 21 % населения в возрасте от 15 до 70 лет. И хотя эти данные требуют уточнения, тем не менее, насколько мы знаем, даже такие приблизительные цифры никто никогда не выводил.

Список использованной литературы

1. Шульга Н. Дрейф на обочину. Двадцать лет общественных изменений в Украине / Николай Александрович Шульга. — К., 2011. — 448 с.
2. Економічна активність населення України 2011: Статистичний збірник. — К., 2012. — 207 с.
3. Праця України у 2011 році. Статистичний збірник. — К., 2012. — 343 с.

¹ Это число рассчитано по таблицам, которые завышают удельный вес наемного труда в украинском обществе и, следовательно, занижают число работодателей. Причины этого занижения и завышения нам неясны.

4. Маркс К. Капитал / К. Маркс // Маркс К., Энгельс Ф. Собрание сочинений. — М., 1960. — Т.23. — 907 с.
5. Маркс К. Теории прибавочной стоимости / К. Маркс // Маркс К., Энгельс Ф. Собрание сочинений. — М., 1962. — Т.26. — Ч.1. — 476 с.
6. Энгельс Ф. Международному конгрессу студентов-социалистов / Ф. Энгельс // Маркс К., Энгельс Ф. Собрание сочинений. — М., 1962. — Т.22. — С.804.

Стаття поступила в редакцію 15.05.2013

Ю. В. Шахін

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова
вул. Щепкіна, 12, м. Одеса, 65082, Україна

**ЧИСЕЛЬНІСТЬ ПРОЛЕТАРІАТУ УКРАЇНИ ПІСЛЯ
ДВАДЦЯТИЛІТТЯ РЕФОРМ (2011 Р.)**

Резюме

У статті на основі даних офіційної статистики з застосуванням марксистської методології визначається чисельність пролетаріату України станом на 2011 рік. Вперше проведені розрахунки дозволяють визначити його чисельність на рівні однієї третини економічно активного населення.

Ключові слова: статистика зайнятості, пролетаріат України, чисельність.

Y. V. Shakhin

Odessa I. I. Mechnikov national university
str. Shchepkina, 12, Odessa, 65082, Ukraine

**THE NUMBER OF THE PROLETARIAT IN UKRAINE AFTER
TWENTY YEARS OF REFORMS (2011)**

Summary

On the basis of official statistics with the use of Marxist methodology the number of the proletariat of Ukraine determined as of 2011. For the first time made calculations allow to determine its size at the level of one-third of the economically active population.

Key words: employment statistics, the proletariat of Ukraine, number.

УДК 32.019.51

А. В. Шумілов

канд. політ. наук, доц. кафедри загальної історії Чуваської державного педагогічного університету; кафедри історії та культури зарубіжних країн Чуваського державного університету
к. 7, вул. Громадянська, м. Чебоксари, 428023, Чувашія, Росія
e-mail: editor@politbook.ru

**МАНІПУЛЯЦІЇ ПІДСУМКАМИ ВИБОРІВ
У КРАЇНАХ «МОЛОДОЇ ДЕМОКРАТІЇ»**

Стаття представляє результати дослідження використання математичних і статистичних методів при аналізі підсумків виборів у електоральний цикл 2011/2012 в Росії. Можна констатувати, що сучасні математичні, статистичні прийоми нездатні пояснити рівень фальсифікацій на виборах, для чого вони зазвичай використовуються.

Ключові слова: маніпулювання, вибори, електоральна поведінка, статистика, математичні методи.

Сучасна наука (політологія, соціологія) і різні групи інтересів (партії, кандидати на виборні посади) бажають на якомога ранньому етапі отримати оцінку і прогноз результату виборів, щоб заздалегідь знати, як діяти перед початком передвиборної кампанії і під час її проведення. Особливу ж актуальність в сучасній Росії набули дослідження рівня фальсифікацій на виборах. Останнє експертне дослідження (13 березня 2013), яке озвучив, але не опублікував «Центр проблемного аналіза і державно-управлінського проектування», отримало широку огласку, оскільки згідно з альтернативним підрахунком голосів за підсумками виборів до Державної Думи ФС РФ 2011 р. перемогла партія КПРФ з результатом в 25–30 %.

Крім того, актуальність дослідження пов’язана з негативною реакцією електорату на масштабні фальсифікації, які останнім часом вскривають при використанні математичного (статистичного) методів аналізу підсумків виборів і тиражуються ЗМІ. Це загрожує зростанням абсентеїзму і недовіри громадян до демократичних інститутів, а також засобам масової інформації та науковим методам пізнання в умовах їх дискредитації. Більш того в ряді міст Росії в кінці 2011 — на початку 2012 р. пройшли мітинги, на яких виражалася недовеіра підсумкам останніх федеральних виборчих кампаній.

Проблема маніпулювання давно перебуває в полі пильної уваги вчених. Математичні та статистичні методи в соціальних науках активно стали використовуватися починаючи з 1960-х рр. З цього часу вони збагачуються і вдосконалюються, прискорюють темпи. Особливу роль у цьому відіграють два чинники. Перший — це економічні кризи останньої четверті ХХ в. Вони змусили економістів і математиків в різних країнах вишукувати нові адекватні методи управління. Другий чинник пов’язаний з швидким поширенням комп’ютерів та залученням комп’ютерів до обробки великих обсягів даних.

ренням інформаційних технологій та комп’ютерної техніки. Ці кошти зробили загальнодоступними аналіз величезних масивів даних. Вони дозволили автоматизувати, спростити і прискорити виконання величезного числа функцій планування і контролю. В даний час склався пласт досліджень по маніпулятивних технологіях та аналізу електоральної статистики, можна відзначити роботи Ю. Буданцева, Ю. Неретіна, Т. Лебедевої, А. Собяніна, В. Суховольського, А. Кінєва та ін. [3, 5, 7–9].

У російській практиці до математичних прогнозних методів при аналізі підсумків виборів стали звертатися з моменту інституціоналізації електоральних досліджень. Пильна увага статистику була приділена після виборів в Московську міську думу в 2009 р. і серії публікацій фізика С. Шпількіна. Він на основі даних з результатами голосування по дільницях провів побудову розподілів (гістограм) за різними параметрами і виявив, що виборчих дільниць, де відсоток явки виражається числом, кратним п’ятирічною, помітно більше, ніж ділянок з сусідніми «некрасивими» значеннями явки. Або частка голосів, відданих за партію «Єдина Росія», лінійно збільшується із зростанням явки виборців, в той час як для інших партій подібної залежності немає. Даний підхід отримав назву «метод Шпількіна» [6, с. 2]. У засобах масової інформації та блогосфері з’явилися публікації про те, що ці аномалії вказують на навмисні спотворення результатів голосування. Не дивно, що вибори до Державної Думи у грудні 2011 р. були статистично проілюстровані (проаналізовані) ще до закінчення офіційного підрахунку голосів. Графічні аномалії в них були представлени ще більш значними, і на тлі повідомлень ряду спостерігачів про порушення в ході виборів, на мітингах зявилися плакати з гаслами «Віримо Гауссу!».

Слід зазначити, що з усіх математичних (прогнозних) методів найпопулярнішими для пошуку аномалій стали два: розподіл числа ділянок залежно від відсотка голосів за партію (або від відсотка явки) — метод Шпількіна; метод Собяніна — Суховольського — обчислення двох інтегральних показників для точок на декартовій площині. Кожна точка характеризує одну виборчу комісію, має абсцису, рівну явці в цій комісії, і ординату що дорівнює частці голосів, отриманих даним претендентом (обчислену від загального числа виборців), тобто кореляція між явкою на виборних ділянках і відсотком голосів за претендента [5].

У російській практиці (та країнах СНД) найчастіше аналізується розподіл Гаусса (або «гладкий гаусс», «дзвін») [1]. Ймовірно, слід роздивитися дані розподілу Гаусса, опубліковані в ряді ЗМІ за ітогами парламентської виборчої кампанії 2011 р. в Росії. Стверджується, що в незалежності від довжини зсуву і кількісних показників графік завжди має представляти купол, де обидва плеча плавно виростають з нуля і плавно в нього повертаються. Проте «дзвін» не має прямого відношення до розподілу відсотка голосів по дільницях. Щоб отримати рівний «дзвін», потрібно, щоб всі «кидання бюллетеня» відбувалися в ідентичних умовах. У реальності ж умови більш ніж неідентичні, так як їх природа соціальна. Тому широка несиметрична горбата крива означає лише те, що в суспільстві немає одностайногого відношення до партії, і не більше того.

Також дослідники (а також засоби масової інформації) звертали увагу на «Аномальні піки» на круглих значеннях відсотків. Стверджується, що якщо графік відображає реальну поведінку людей, то зростання і спад кривих повинен бути хвилеподібним, без стрибків. Інакше це свідчить про примусове коригування «для рівного рахунку». Слід зазначити, що криві залежать від кроку діаграми. Також слід враховувати, що «красиві» дроби спочатку зустрічаються частіше інших, отже, в околицях такого дробу піки спочатку різкі.

Іншою відмітною ознакою, що дозволяє говорити про можливі фальсифікації, є характерне підняття праве крило куполу. Воно означає, що мала місце досить велика кількість дільничних виборчих комісій (ДВК), де голосування було практично одностайним. Однак подібне твердження абсолютно не враховує соціально-економічні реалії життя і можливу специфіку окремих територій. Наприклад, можна погодитися, що на селі це може виглядати дивно (сільський електорат найбільш дисциплінований), в умовах ж міста це більш ніж нормально (городяни пізніше встають, економічно активні й у вихідні т. д.).

Підсумки виборів Президента РФ дали нову їжу для блогерів, так як були зафіковані аномалії розподілу Гаусса. Якщо в разі виборів Президента Російської Федерації даний стрибок пояснювався особистими даними одного з кандидатів, то в разі виборів партій блогерами ставилося питання, яким чином можливо, щоб на виборах були дільничні виборчі комісії, де з повною одностайністю проголосували за одну партію істотно, але немає навіть у наближенні ДВК, де подібна одностайність була за інших кандидатів.

Слід зазначити, що з урахуванням названих чинників наявність множинних піків на «круглих числах» («гребінка Чурова»), як і «задерте вгору» плече розподілу, не дозволяє однозначно свідчити про фальсифікацію виборів. Дані злами і зрушения цілком можуть бути пояснені особливістю проведення виборчої кампанії кандидатами, загальною втомою електорату від змін у політичній системі, соціально-економічними реаліями та іншими факторами. Також слід зазначити, що такі ефекти виникають і природним чином. Наприклад, явка рівно 50,0 % (1/2) реалізується набагато більшим числом способів (625/1250, 626/1252 і т.д.), ніж «некрасивий» результат, скажімо, 48,7 %. На грудневих виборах пік на 50 % у графіку «Єдиної Росії» — це якраз такий числовий артефакт. При цьому слід констатувати, що в аномалії, що отримала в блогах назву «гребінка Чурова», «сходи Чурова», «борода Чурова», поки немає однозначного пояснення. При цьому слід взяти до уваги дослідження Ю. Неретіна, який відзначає, що подібні статистичні аномалії зустрічаються і в інших країнах, особливо неоднорідних [9]. Отже, випадок Росії не унікальний, а активно розтиражований.

Обґрунтування фальсифікацію виборів розподілом Гаусса і статистичними аномаліями може бути маніпулюванням виборцем, з тим, щоб відвернути його від важливіших процесів, для залучення, зокрема, до опозиційних мітингів, для дискредитації виборчої системи. Слідует також звернути увагу на те, що автори (зокрема, С. Шпількін), які доводять аномалії за

допомогою математичних методів в якості доказів своєї правоти, наводять цитати, вирвані з контексту робіт відомих політологів про повсюдне використання на виборах політичних технологій для приходу до влади. Це явно може свідчити про те, що під обґрунтування математичних прийомів підводяться політологічні тексти, відірвані від природи дослідження, для збільшення ваги собственного дослідження, подібні спекуляції лише свідчать про недобресовісне наукове цитування.

Нашої гіпотезою стало питання про науковий потенціал статистичних методик і прояв інтересу акторів до подібних досліджень. У Росії соціологічні дослідження значною мірою були дискредитовані опитувальними методиками, окремими соціологічними службами, що породило недовіру електорату до соціологічних даних.

У цьому зв'язку якщо звернутися до аналізу соціологічних даних за підсумками виборів, то з дослідження «Левада центру», проведеного в Москві (найбільший за кількістю виборців регіон країни — понад 7 млн виборців) 8–16 грудня 2011 р., при відповіді на питання «Чи голосували Ви на виборах депутатов Державної думи Росії 4 грудня цього року, і якщо так, то за яку партію Ви проголосували — або Ви прийшли на вибори і забрали / зіпсували бюллетень?» вийшло: що «Єдина Росія» за опитуванням у Москві повинна була отримати на 15 % менше, ніж її офіційний результат (32 % замість 47 %). Треба, однак, врахувати дві обставини. По-перше, даних аналогічного ні загальноросійського, ні регіонального опитування немає, і верифікувати такі дані не уявляється можливим. По-друге, слід враховувати моральні передумови, які здатні вплинути на громадську думку, озвучену в різних умовах.

Слід зупинитися на ще одному виді дослідження електоральної статистики — експертному дослідження, яке мало місце в Росії. Подібний вид досліджень експлуатують політичні партії та окремі дослідні центри, зокрема раніше згаданий. Особливість даного наукового підходу полягає в тому, що він володіє найменшою верифікацією (немає кількісних показників, цифр), а методику можна підбирати під особисті цілі дослідження, отже, отримувати потрібні експертні за підключення. У цьому зв'язку дані «Центру проблемного аналізу та державно-управлінського проектування», розтиражовані ЗМІ, не володіють науковістю, оскільки не представлені ні методика, ні кваліфікація експертів. Настільки радикальні оцінки підсумків виборів можуть переслідувати лише політичні, а ні як не наукові цілі.

У цьому зв'язку слід підкреслити, що альтернативний підрахунок голосів можливий тільки за копіями протоколів виборчих комісій, всі наявні у дослідників наукові методики не здатні дати точну відповідь на питання про електоральні вподобання, вони дають лише загальне розуміння соціально-політичних процесів, що відбуваються. Отже, навколо наукові методики стають цікавими тільки ЗМІ, але не вченим, і виникає питання про потенціал впливу на електорат подібних досліджень.

Значна частина населення вважає російську науку одною з кращих у світі, а математику точною наукою. У подібних умовах апеляція до мате-

матичних методів при аналізі підсумків виборів дає ефект при впливі на уми громадян, ніж результати exit-pool та опитування. У цьому зв’язку контент-аналіз блогів опозиційних політиків покизал, що всі політики зверталися до теми можливості фальсифікацій на виборах і знаходили живий відгук у коментарях. Аналіз Інтернет-контента показав, що поняття «Розподіл Гаусса» і похідних від нього стало вкрай популярне в 2011–2012 рр. в російському сегменті Інтернету, пошукова система Яндекс знаходила більш 351 тис. згадок (понад 1000 записів в блогах і сотні розтиражованих ЗМІ статей). Також пошукові системи добре реагують на поняття «гребінка Чурова» та інші пов’язані з ним поняття. Поняття «Гребінка Чурова» стало поширеним за межами російської блогосфери і зазнало критики з боку аналітиків українських, німецьких, канадських виборчих кампаній [2]. На мітингах опозиції в Москві в грудні 2011 р. і навесні 2012 р. були зафіксовані гасла, що апелюють до статистики, це дозволяє говорити про значний вплив її на розуми громадян. Меми «гребінка Чурова», «Чурофікація», «146 %» стали хорошо відомі в молодіжному середовищі, це значною мірою вплинуло на негативне сприйняття виборчого процесу молоддю. Слід зазначити, що парламентські вибори на Україні в 2012 р., у Вірменії в 2013 р. народили нову хвилю статистичних досліджень підсумків виборів [4]. При цьому лейтмотив усіх досліджень був виключно спрямований на пошук статистичних аномалій, а не на наукове дослідження підсумків виборів. Огляд електронних ЗМІ в Росії, Україні, Вірменії дозволив зробити висновок, що у всіх випадках активність публікації з приводу статистичної аномалії зростала в опозиційних ЗМІ, і особливо в риториці несистемної опозиції.

Незважаючи на зміни в російському виборчому законодавстві, пов’язані зі спробами продемонструвати відкритість виборчої системи (наприклад, установка web-камер), можна констатувати, що в цілому виборча система в Росії дозволяє маніпулювати. Слід зазначити, що маніпулятивний характер носить багаторазове обговорення підсумків виборів в частині їх статистичного підтвердження або спростування як у Росії, так і Україні та Вірменії. Математичні методи дослідження зловживань в даний час не можуть носити самостійний характер, вони повинні бути доповнені фактами соціологічних спостережень.

Всі дискусії в ЗМІ та Інтернет-просторі показали, наскільки потрібні професійні політологи і соціологи, які займалися б політичним аналізом, науковою і могли кваліфіковано давати коментарі поточним процесам. Це в значній мірі дозволить мінімізувати можливості несумлінного маніпулювання.

Список використаної літератури

1. Гаусс К. Ф. Труды по теории чисел / пер. с нем. и латин. Б. Б. Дем'янова; общ. ред. И. М. Виноградова. — М.: Изд-во АН СССР, 1959. — 979 с.
2. Гаусс против фальсификаций [Електронний ресурс] // Джентльменский набор: сайт. URL: http://esquiredigest.blogspot.ru/2012/11/blog-post_20.html (дата звернення: 10.10.2012).

3. Кынев А. В. От марта до декабря: как и чем отличалось голосование за партии и их лидеров на выборах 2011/2012 // PolitBook. 2012. № 1. — С. 6–41.
4. Математическое доказательство фальсификаций на выборах (ГРАФИКА) [Электронный ресурс] // Экономические известия: сайт. URL: <http://politika.eizvestia.com/vybory-2012/full/matematicheskoe-dokazatelstvo-falsifikacij-na-vyborah-grafika> (дата звернення: 25.01.2013).
5. Собянин А. А., Суховольский В. Г. Демократия, ограниченная фальсификациями: выборы и референдумы в России в 1991–1993 гг. — М.: ИНТУ, 1995. — 363 с.
6. Шпилькин С. Статистическое исследование результатов российских выборов 2007–2009 гг. // Троицкий вариант — Наука. — 2009. — № 40. — С. 2.
7. Шумилов А. В. Некоторые аспекты формирования политического сознания молодежи (на примере Чувашской Республики) // Молодіжна політика: проблеми та перспективи: зб. матеріалів VI Міжнар. наук.-практ. конф. Дрогобич: Редакційно-видавничий відділ ДДПУ ім. Івана Франка, 2009. — С. 80–83.
8. Шумилов А. В. Электоральная география: региональное пространство. — Чебоксары: Чуваш. гос. пед. ун-т, 2009. — 160 с.
9. Neretin Yu. On Statistical Researches of Parliament Elections in the Russian Federation, 04.12.2011. Vienna, Preprint ESI 2349. 2012.

Стаття надійшла до редакції 15.05.2013

А. В. Шумилов

канд. полит. наук, доцент кафедры всеобщей истории
Чувашского государственного педагогического университета;
кафедры истории и культуры зарубежных стран
Чувашского государственного университета

МАНИПУЛЯЦИИ ИТОГАМИ ВЫБОРОВ В СТРАНАХ «МОЛОДЫХ ДЕМОКРАТИЙ»

Резюме

Статья представляет результаты исследования использования математических и статистических методов при анализе итогов выборов в электоральный цикл 2011/2012 в России. Можно констатировать, что современные математические, статистические приемы неспособны объяснить уровень фальсификаций на выборах, для чего они обычно используются.

Ключевые слова: манипулирование, выборы, электоральное поведение, статистика, математические методы.

A. V. Shumilov

candidate of political sciences, assistant professor, department of general history, Chuvash State Pedagogical University; assistant professor department of history and culture of foreign countries, Chuvash State University

MANIPULATION OF RESULTS OF ELECTIONS IN «YOUNG DEMOCRATS»

Summary

Article presents results of research of use of mathematical and statistical methods in the analysis of results of elections to an electoral cycle 2011/2012 in Russia. It is possible to note that modern mathematical, statistical receptions are incapable to explain level of falsifications on elections for what they are usually used.

Key words: manipulation, elections, electoral behavior, statistics, mathematical methods.

УДК 32.323.1

Ю. В. Узун

канд. політ. наук, доц. кафедри історії та світової політики
ОНУ імені І. І. Мечникова,
к. 37, Французький бульвар, 24/26, м. Одеса-58, 65058, Україна
тел.: 685160; e-mail: uv_uzun@mail.ru

**СУЧАСНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ СТРАТЕГІЙ МІЖКУЛЬТУРНОЇ
ВЗАЄМОДІЇ: ЩОДО ПРОБЛЕМИ ЕФЕКТИВНОСТІ ПОЛІТИЧНОГО
ВТІLENНЯ КОНЦЕПЦІЇ МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛІЗМУ**

У роботі представлено аналіз сучасної трансформації стратегій міжкультурної взаємодії в умовах зростаючої полікультурності країн Європи. Показано моделі регламентації інтересів різних сегментів суспільства. Розглянуто мультикультуралізм як концепцію, спрямовану на регламентацію міжкультурного діалогу та визначено особливості її використання в якості політичного інструменту в сучасних умовах.

Ключові слова: міжкультурна взаємодія, державна політика, політичний процес, мультикультуралізм, права меншин.

У другій половині ХХ ст. в політичний лексикон більшості країн Європи увійшов термін «мультикультуралізм», що характеризував новий тип соціокультурних відносин, який склався в державах внаслідок трансформації міжнародної системи після II Світової війни, процесів деколонізації, підвищення рівня міжнародних міграцій. Культурна гетерогенізація суспільств Європи обумовила політичну реакцію з боку урядів, які намагалися узгодити інтереси різних сегментів суспільства, регламентуючи обсяги їх прав та нейтралізуючи протириччя. Політична регламентація культурної політики спиралася на різні варіанти концептуального обґрунтування багатоскладового суспільства як «мультикультурного», «полікультурного», «багатокультурного», «плюрального» та ін. Будучи особливим типом дискурсу, тобто засобом організації соціальної реальності, мультикультуралізм перетворився в інструмент соціальної політики.

Історія практичного застосування мультикультуралізму, як принципу політичного втручання в багатоскладових модерних суспільствах, передбачала нейтралізацію протистоянь між різномірними соціокультурними групами з метою підтримки соціально-економічного розвитку держави. Надання формального визнання прав за будь-якими меншинами та залучення мігрантів у систему соціальних відносин стало формою демонстрації державами їх демократичної спрямованості та намагання відповідати статусу «держави соціального добробуту».

Сучасна постмодерна риторика щодо використання принципів мультикультуралізму пов'язана, з одного боку, з намаганням державних інститутів нейтралізувати відцентрові тенденції в суспільстві, з іншого — з намаганням меншин запровадити практику позитивної дискримінації щодо

власних потреб. Це актуалізує проблему трансформації змісту феномена «мультикультурності» як політичної ідеології, як засобу політичного втручання, як принципу міжкультурної взаємодії, як практики групової презентації, як державної стратегії та політичного менеджменту.

В суспільствах, які переживають процес національно-державної розбудови актуальність проблематики застосування принципу мультикультуралізму набуває гостроти через конфлікт між потребою відповідати нормам демократичного багатоскладового суспільства та бажанням реалізувати етнонаціональний проект.

Власне прогресивне значення поняття «мультикультуралізм» обумовлено пошуком інтеграційної основи суспільств та прагненням долання примордіалізму в соціокультурних конструкціях. Втім в політичному дискурсі мультикультуралізм не має однозначного визначення. Його різно-тлумачення ускладнює пошук оптимальних форм політичного втілення. Розробка наукової проблеми ефективності політичного втілення концепції мультикультуралізму в стратегію національно-політичного розвитку носить міждисциплінарний характер, поєднуючи підходи, що характерні для різних соціальних наук. Втім мультикультуралізм постає найгостіршою тематикою наукових досліджень, про що свідчать розробки зарубіжних та російських вчених, таких як Б. Баррі, С. Бенхабіб, В. Галецкий, С. Жижек, В. Іноземцев, Б. Кагарлицький, У. Кимличка, Ч. Кукатас, А. Куропатник, В. Малахов. Е. Паїн, Д. Ролз, В. Тішков, Ч. Тейлор, Ю. Хабермас, та ін. Слід визнати наявність українських досліджень з цієї проблематики, представлених працями Л. Горбунової, С. Дрожжиної, Т. Кулікової, С. Остапенко, І. Предбурської, С. Римаренко, ін.

Метою статті є аналіз сучасної трансформації визнання та використання концепції мультикультуралізму в якості політичного інструмента та стратегії міжкультурної взаємодії в умовах зростаючої полікультурності та геттоїзації країн Європи; виявлення особливостей використання концепції мультикультуралізму в модерних та постмодерних суспільствах.

Традиційно мультикультуралізм розглядають у трьох контекстах: 1) соціологічному (фіксація та опис культурної неоднорідності суспільства); 2) політичному (в якості стратегії управління багатоскладовим суспільством); 3) аналітичному (в якості предмета соціально-політичного дискурсу стосовно соціальної справедливості та порядку в умовах полікультурності).

Концептуально-теоретичний розвиток поняття «мультикультуралізм» отримало в межах соціально-філософського дискурсу в контексті проблем соціальної справедливості, який набув актуалізації у 80-ті роки ХХ ст. — в період трансформації модерних суспільств. Постмодерний розвиток привів до диверсифікації первинного змістового значення поняття «мультикультуралізм», виявивши нові версії його тлумачення: «ліберально-перфекціоністська», «лібертаристська», «комунітаристська», «діалогічна», «радикально-egalітарна». Ці версії відрізняються розумінням природи міжкультурної взаємодії; співвідношенням індивідуальних та групових прав; системи суб'єкт-об'єктних відносин у межах соціально-

політичного простору; прийнятності, форм та обсягів державного втручання у сферу міжгрупових відносин.

Формування теоретико-методологічних основ пізнання феномена мультикультуралізму відбувалося в системі міждисциплінарного аналізу. Втім дослідження мультикультуралізму як принципу політики та технології державного втручання привело до виокремлення специфічного предмета наукового аналізу. Політологічний аналіз виконує систематизуючу функцію в дослідженні мультикультуралізму як феномена, ідеології, стратегії, принципу політики. Політологічний аналіз мультикультуралізму конкретизує предметне коло дослідження за рахунок розширеного тлумачення поняття «культурна меншість», включаючи не лише етнічні аспекти культури, але і соціально-статусні, конфесійні, лінгвістичні, гендерні, сексуальні, ін. Дослідження мультикультуралізму в політичній практиці ґрунтуються на аналізі культури як результату діяльності людини ; як знаково-символічної системи, що склалася в соціумі; як системи, що здатна до самоорганізації та відновлення. Намагання визначити механізм міжкультурної взаємодії приводить до необхідності з'ясування зв'язків між культурою і субкультурами, природи етносу і етносоціальних процесів, націотворення з державотворенням, ознак трансформації моноскладового суспільства у багатоскладове, ін. Методологія політологічних досліджень використовує аргументи з теорії націогенезу (примордіалізму, конструктивізму, інструменталізму). За умов визначення мультикультуралізму як «конструювання традицій», конструктивістські теорії отримують виняткове методологічне значення. Доляючи етнонаціональне прагнення до уніфікації, мультикультуралізм пропонує демократичні практики визнання, недискримінації, свободи групового та індивідуального вибору, соціальної толерантності. Визначення наслідків нормативного запровадження принципу мультикультуралізму також стає предметом політологічного аналізу.

Актуальність політологічного аналізу зростає через трансформації змісту поняття «мультикультуралізм» та розширення практики застосування терміну в політичних процесах: як обґрунтування політичної ідеології, як засобу державно-політичного втручання в соціально-культурні та соціально-економічні відносини, як принцип міжкультурної та міжгрупової взаємодії в межах держави, як практики групової презентації значимих сегментів суспільства, як державної стратегії та політичного менеджменту в умовах полікультурності та багатоскладовості.

Мультикультуралізм, перш ніж стати політичною стратегією або політичною технологією, сформувався як феноменальна характеристика суспільства. Процес набуття мультикультурних рис, створення системи співвідношення соціально-культурних та політичних статусів, розподілу ресурсів між сегментами суспільства характеризують особливості існуючих типів мультикультурних суспільств. Першим типом є « *успадковані мультикультурні суспільства*», сформовані в результаті синхронного соціокультурного розвитку в межах спільніх історико-культурних регіонів. Таким суспільствам притамані цілісність, стабільність, відсутність артику-

ляції факту «полікультурності». Стабільність таких суспільств обумовлена природним процесом розподілу соціально-економічних сфер і функцій в межах цілісності. Другий тип мультикультурних суспільств постає результатом трансформації соціально-економічного простору внаслідок освоєння діаспорами «нового» світу. *«Діаспоральний» тип мультикультурних суспільств* розвивається через процес інтенсифікації міграцій та пов'язаних з цим процесів перерозподілу соціально-економічних сфер. Характерною рисою цього типу є постійна артикуляція проблем полікультурності, створення державних стратегій мультикультурного розвитку. Його особливістю є наявність конструктивної солідарної основи, створеної з сегментів різних національно-культурних груп, які не мають спільної історико-культурної спадщини. Тут активно розвивається соціально-політичний дискурс з питань соціальної справедливості, визнання, групової рівності. Третім типом мультикультурних суспільств постають *«гібридні» суспільства*, сформовані в результаті поєднання двох трансформаційних процесів, які радикально змінюють не тільки структуру, але і усвідомлення факту полікультурності. В таких суспільствах успадкована мультикультурність набуває рис соціально-актуального феномена, відбувається її концептуальна артикуляція, яка активізується через значний приплів інокультурних груп (мігрантів). Мультикультурність таких суспільств ієархічна та провокує соціально-правовий дискурс навколо питань конструювання нації, транснаціональної політики, глобалізації та альтерглобалізації. Характерною рисою цього типу є визнання державою факту мультикультуралізму як ускладнюючого чинника політичного процесу та відмова від формування державних стратегій мультикультурного розвитку. Втім мультикультуралізм залишається в якості ідеологічного підґрунтя для меншинних рухів та існує в соціально-політичній риториці.

Отже, мультикультуралізм в розширеному розумінні постає як сучасний феномен — система соціальних, культурних та правових цінностей, принципів недискримінаційної політики і практики групових відносин; як соціокультурний процес — взаємодія соціальних груп, меншин, як чинник політичного процесу. В політичному процесі мультикультуралізм визначається переважно як державна політика, що реалізується за допомогою сукупності стратегій, технологій, принципів, які спрямовані на створення кроскультурного діалогу між соціокультурними групами суспільства з метою забезпечення культурної різноманітності та плюралізму на противагу підтримки домінуючої культури. Тобто у вузькому змісті мультикультуралізм — це політика та її обґрунтування (ідеологія) щодо відносин в багатоскладовому суспільстві.

Отже, як ідеологія мультикультуралізм виник для обґрунтування системи засобів долання культурно-етнічних розбіжностей, поповнивши ряд інших історично відомих форм державного втручання, таких як акультурація, асиміляція, інтеграція. На відміну від останніх, мультикультуралізм як ідеологія та політична практика постав штучним проектом. Для його реалізації необхідна політична воля, що робить його інструментом політичного менеджменту.

Історично першою формою втручання держави в соціокультурний процес стала асиміляційна модель. Яскраво процес проявлявся в період формування модерних націй, які будувалися на ідеї домінантної культури, «територіалізації», централізації. Така форма національно-державного будівництва є типовою для більшості країн (за виключенням країн «переселенського капіталізму») і супроводжує практику реалізації права нації на самовизначення. Модерна національна держава, яка пережила трансформацію через розвиток ліберальної ідеології і індивідуалізацію соціального простору в другій половині ХХ ст., втрачає культурну гомогеність, демонструє перехід до постмодерного розвитку. Втім модерні держави, не передбачаючи мультикультурних проектів, як стратегічних, можуть їх використовувати як тактику долання внутрішніх протиріч.

Держави, які реалізують інтеграційну модель розвитку і не підтримують політику відмінностей, спрямовують зусилля на створення умов, при яких індивід сам обирає ступінь асиміляції (акультурацію, інтеграцію).

Еволюція державності в епоху глобалізаційних змін, в період так званого «постсуворенного розвитку» обумовлює зміну ідеології національного будівництва, яка акцентує увагу не на титульній культурі, а на чинниках соціально-економічного добробуту. Європейський мультикультуралізм виник з прагнення держав забезпечити соціально-економічний розвиток шляхом нової міграційної політики для поповнення трудоресурсів. В межах політики запрошення мігрантів виникла політика визнання прав за колективними суб'єктами. Мультикультуралізм увійшов у політичну практику європейських країн, але національних стратегій по створенню мультикультурних суспільств європейські держави (за винятком Швейцарії, Данії, Нідерландів) не приймали. Здебільшого мультикультурна політика залишалася реактивною. Втім культурний плюралізм став важливим елементом політичної риторики щодо стратегії національного розвитку. Багатоскладові держави, що орієнтуються на мультикультуралізм як модель співіснування сегментів, підтримують культурне різноманіття. Така підтримка відбувається з різним рівнем втручання. Максимальне втручання передбачає правову та соціальну регламентацію всіх сфер життедіяльності груп. Мінімальне — проявляється відсутністю державних програм з інтеграції.

Як проект змінення політичного статусу мультикультурна ідеологія використовується молодими націями, які не мають державності та меншинами, які прагнуть соціально-політичного визнання. Перші використовують її в якості механізму, що стримує тиск з боку нетитульних культур, ставлячи розвиток їх соціальних можливостей і прав під жорсткий контроль держави. Другі, спираючись на ідеологію мультикультуралізму, домагаються позитивної дискримінації та доступу до соціально-політичних благ, які раніше належали титульним культурам. Відбувається процес глокалізації, процес національного відродження нетитульних корінних груп та формування соціально-політичних вимог «нових» — мігрантських діаспор.

Мультикультурні суспільства та рухи епохи постмодерну, представляють виклик традиційній ліберальній ідеології, в основу якої покладено

ідею захисту рівних прав індивідів — громадян, зосереджуючи увагу на правах меншинних груп. Парадокс полягає у формуванні протилежних вимог: меншинні групи вимагають позитивної дискримінації, продовження афірмативних дій, а домінантні групи прагнуть повернення до ліберальних принципів розподілу прав та закріплення у законодавстві гарантій збереження особливого статусу націоутворюючої культури. Політика позитивної дискримінації та афірмативних дій з боку держав, які використовувалися як політичні технології соціального вирівнювання, обумовила формування системи соціополітичних преференцій та переваг для представників «дискримінуємих» груп, призвела до посилення етнокультурних кордонів груп та сегментації національних структур, до поширення фактів добровільної сегрегації та геттоїзації як вибору соціальної дії індивіда, до політизації етнокультурних еліт та підвищення соціальної привабливості групових ідентичностей. Отже, така політика призвела до зміни носія (суб'єкта) ідеології мультикультуралізма. Мультикультуралізм став протестною ідеологією меншинних груп (гендерних, конфесійних, етнічних, сексуальних та ін.). Ці процеси призвели до офіційних заяв про занепад політики мультикультуралізму в тих країнах, де ідеологія мультикультуралізму була визнана основою ідеології соціальних рухів, які зацікавлені в існуванні форм політико-правового регулювання на основі принципу позитивної дискримінації.

Здатність мультикультуралізму провокувати відродження групових форм культурної ідентичності вимагає державної реакції, яка відбувається в межах дискурсу щодо співвідношення категорій «соціальної держави», «світської держави», «національної держави», «інтернаціонального суспільства». Концепція «соціальної держави», заснована на ідеї забезпечення рівних можливостей для всіх сегментів суспільства, передбачає врахування інтересів як культурних і соціальних меншин, так і статево-вікових груп. Категорія «світське суспільство» використовується для фіксації суспільного стану з гарантованою соціальною рівністю для релігійних, ідеологічних, мовних, регіональних, культурних, расових чи етнічних груп (сегментів). Категорії «мультикультурне суспільство» і «інтернаціональне суспільство» виражают ступінь фрагментації та форми взаємодії різномірних сегментів багатоскладового суспільства. Якщо категорія «інтернаціональне суспільство» виражає максимальну форму взаємопроникнення сегментів та їх інтеграцію, то категорія «мультикультурне суспільство» виражає процес взаємоіснування сегментів при збереженні їх своєрідності.

Криза мультикультуралізму проявилася в ряді питань: якщо раніше потенційну загрозу вбачали в тому, що іммігранти позбавляють корінне населення робочих місць, то тепер мова йде про загрозу ліберальним цінностям західної демократії. Парадокс виявився в формулюванні протилежних вимог: якщо меншини вимагають позитивної дискримінації до себе, то титульні або домінуючі групи — закріплення в законодавстві режиму привілеїв для націоутворюючих культурних груп [4]. З'явилися підходи, які стали розцінювати мультикультуралізм як політику дискримінації

більшості, для якої виявляється набагато менше можливостей і привілеїв, ніж для меншин. В той же час ідеологія мультикультуралізму постала підґрунтам групової презентації значних сегментів суспільства, викликаючи реактивні дії держави та прагнення замінити риторику «мультикультуралізму» на її оновлену в 2003 р. версію — «міжкультурний діалог», представлений в «Опатійській декларації» Ради Європи як засіб «пом'якшення виклику мультикультуралізму». Отже, мультикультуралізм як політична стратегія міжкультурної взаємодії був відкинутий в Опатійській декларації Ради Європи в 2003 р. [7] Мультикультуралізм був визнаний найбільшим викликом для сучасної демократії. Опатійська декларація представила «міжкультурний діалог» в якості альтернативи концепціям асиміляції і мультикультуралізму. Система міжкультурного діалогу включає елементи з обох попередніх моделей: з концепції асиміляції — інтерес до індивідуальної особистості; з мультикультуралізму — визнання цінності культурного різноманіття. Опатійська декларація була доповнена Афінською декларацією неформального саміту ЄС, яка булла прийнята з приводу розширення [5].

На Третьому саміті глав держав і урядів країн — учасниць Ради Європи у травні 2005 р. у Варшаві було прийнято рішення про підтримку міжкультурного діалогу і включення нової стратегії в План дій. Зокрема, у Плані дій вказується, що історія Європи продемонструвала: захист національних меншин має найважливіше значення для підтримки стабільності. Суспільство, яке вважається плюралістичним, має надавати меншинам можливість мати власне обличчя...» [1]. Міжкультурний діалог представлений як засіб забезпечення соціальної згуртованості і розуміється, як відкритий обмін думками між людьми, групами людей різної етнічної, культурної, релігійної та мовної приналежності.

Стратегія Ради Європи по міжкультурному діалогу конкретизована у «Декларації Фаро» (прийнята міністрами культури країн — учасниць Ради Європи у 2005 р.) [6]. У Декларації йшлося про діяльність Ради Європи щодо створення «європейської ідентичності», яка заснована на загальних фундаментальних цінностях спільного «європейського простору», визнання спільної культурної спадщини та культурної різноманітності; підтримку моделі демократичної культури, розвиток міжкультурного і міжрелігійного діалогу; створення умов для сталого розвитку. У «Декларації Фаро» акцентовано увагу на здійсненні комплексної політики щодо міжкультурного діалогу, яка повинна охоплювати сфери культури, молоді, імміграції та освіти, міське планування і безпеку, діяльність засобів масової інформації та надання соціальних послуг [6]. Зазначено, що міжкультурний діалог має базуватися на цінностях, закріплених у документах Ради Європи. Зазначені кроки, які необхідно зробити: розробка «Європейської конвенції з культурою» в якості рамки для міжурядової кооперації, створення Представництва з прав людини і Європейської комісії проти расизму та нетерпимості, ін. Координатором у сфері міжкультурного діалогу призначена Керівник Генерального директорату Ради Європи з питань освіти, культури та спадщини, молоді та спорту — Габріелла Драгоні [3].

Рада Європи впливає на розвиток міжкультурного діалогу через моніторингові механізми, програми співпраці з міжнародними партнерами. Так, в «Білій книзі Ради Європи з міжкультурного діалогу», представлений у 2008 р., містяться висновки та рекомендації для держав — членів Ради Європи стосовно регламентації міжкультурних відносин [8]. У «Білій книзі» європейські чиновники пропонують видозмінити мультикультуралізм, не відмовляючись від його гуманістичної основи, але додавши до цієї концепції необхідність інтеграції не груп, а кожного іммігранта в співовариство. В «Білій книзі» надана негативна оцінка як концепції «культурної асиміляції», так і «мультикультуралізма» у нинішньому вигляді. Отже, «Біла книга» розуміє міжкультурний діалог як модифіковану версію мультикультурного розвитку, в основі якої є індивідуальна інтеграція. Серед головних умов зазначається, що: етнічні, культурні, релігійні і лінгвістичні традиції не можуть бути підставою для того, щоб перешкоджати індивідам у здійсненні їх прав; відмінність міжкультурного підходу від асиміляції в тому, що він визнає не тільки життєву модель більшості, але й інші моделі культур. А на відміну від мультикультуралізму він вимагає наявності загального ядра, яке б забезпечило соціальну згуртованість. І на відміну від обох згаданих підходів він визнає ключову роль інститутів громадянського суспільства.

Виходячи з цього, слід зазначити, що в Європі заперечення мультикультуралізму є парадоксальним. Втім відмова від політики мультикультуралізму як перспективної стратегії країн європейської співдружності на практиці не відміняє: 1) наявність феноменальних втілень мультикультуралізму і 2) не відміняє практику використання ідеології мультикультуралізму для обґрунтування політичних дій численних соціальних і культурних груп. Варшавська декларація саміту Європи (2005 р.) та Біла книга Ради Європи з міжкультурного діалогу (2008 р.) фіксують сучасну версію політичних принципів побудови міжкультурного діалогу, не відмовляючись від гуманістичної основи мультикультуралізму.

Відновлення української державності, яке відбувалося в умовах виникнення в розвинутих країнах світу постмодерної реальності, з притаманнію для неї «детериторіалізацією», денацифікацією та децентралізацією, за логікою вимагало протилежного — втілення принципу «територіалізації»: наповнення новоутвореного простору новим єдиним змістом, що актуалізувало пошук національної ідеї. В Україні відбулося накладання у часі та просторі процесів модерну та постмодерну. Постмодерн вимагав закріплення плюральності та діалогічності, але внутрішні процеси розбудови державності потребували центрованої логіки модерну. Нашарування та конфлікт протилежних принципів структурування простору віддзеркалювали регіональна та соціокультурна фрагментація країни, це проявилося у проблемі формування національної ідентичності.

Відтак, включення терміна «мультикультуралізм» в соціокультурний дискурс України відбулося в умовах, які унеможливлюють втілення явища, яке він називає (феномена мультикультуралізма). Соціально-політичний простір, що має за мету структурування, державне оформлення, не може

одночасно розвиватися за логікою постмодерну як детериторіальний простір. Отже, ідеологія постмодерну в Україні 90-х рр. увійшла в конфлікт з ідеологією модерну. Риторика навколо національної ідеї межувала з риторикою наднаціональної (особистісної) ідентифікації через глобалізацію.

Особливістю України є «успадкований», неартикульований мультикультурний стан суспільних відносин, який на початку 90-х рр. ХХ ст. у період формування державної ідеології був усвідомлений як ускладнений чинник. Це пояснюється фактом створення держави завдяки реалізації права етноції на самовизначення. Отже, в 90-ті рр. етнізація політичного простору відповідала потребі нової державності. Засобом подолання культурно-історичної різномірності регіонів став етноціональний проект, що лише затягнуло процес консолідації та адаптації, сприяючи активізації архаїчних пластів історичної пам'яті, посиленню етнополітичної та регіональної конфліктності. Етноціоналізм не став відповідю процесам глобалізації, міграції, детериторізації культури.

Ставлячи за мету проведення «політики пам'яті» (створення державного «Інституту національної пам'яті», який існував у 2006–2010 рр.), держава продемонструвала запит на конкретну проекцію історичної пам'яті, зробивши неможливим рівний діалог сторін, фактично нівелюючи принцип ідеологічного плюралізму, зафікований в Конституції.

Україна — складна із соціокультурної точки зору держава, що характеризується поляризованим історичним минулим, різним баченням майбутнього. Унаслідок нерівномірності та асинхронності розвитку різних регіонів виникає ситуація «до-постмодерну», коли співіснують різні системи цінностей та світоглядів — від архаїчних до постмодерних, породжуючи специфічні конфлікти. Ситуація ускладнюється з огляду на процеси глобалізації, які ставлять під сумнів існування національних держав, культур традиційних етносів із відповідними ціннісно-нормативними системами.

Проблема «мультикультуралізму» як принципу культурної політики, як і сам термін «мультикультуралізм», предметно у суспільних та наукових дискусіях в Україні не обговорювалася. Це пов'язано з переважною увагою дослідників до конституційно-адміністративних питань щодо обсягу повноважень органів влади та форми конституційного устрою. Проблема мультикультуралізму розглядається як другорядний та ускладнений чинник в усвідомленні завдань розвитку української національної державності. Між тим об'єктивний процес глобалізації, посилення потоків міжнародної міграції особливо гостро в Україні породжують такі виклики, на які країна має відповісти. Держава має запропонувати політику, спрямовану на зменшення негативного впливу на цей процес суперечностей соціокультурного, конфесійного, етнічного, мовного, міжрегіонального та регіонального характеру, на зменшення ризиків для національної безпеки в цих сферах, на гарантування соціокультурної стабільності.

Успішність процесів формування єдиної політичної нації передбачає винайдення суспільного компромісу стосовно норм і цінностей, пошук оптимальної моделі національної ідентичності, яка б поєднувала як політичні (громадянські), так і соціокультурні складові, враховувала соціокультурну

та мовну специфіку регіонів. Единим засобом формування такої моделі суспільних відносин є національний діалог. Перешкодами на шляху до процесу національної консолідації залишаються: спроби зробити домінантою державо- і націотворення суперечливе історичне минуле та традиційну культуру з наголосом на фольклоризацію та клерикалізацію суспільства [2]; прояви дискримінації за соціокультурними ознаками; питання інтеграції репатрійованих народів; низький рівень толерантності населення до представників тих етносів, що раніше не проживали на її території.

Отже, питання толерантності як засобу впливу на нетолерантні групи в суспільстві потребує особливої уваги, що унеможливлює нейтральність держави при організації мультикультурної політики як політики культурного плюралізму. В Україні не може бути ефективним запровадження лібертаристської версії м'якого мультикультуралізму, яка передбачає терпимість до нетолерантних груп. Між тим важливим є встановлення мінімальних обсягів державного втручання у сферу культури для гарантування її гетерогенності, недопущення асиміляційних проектів, організації активного діалогу як методології впровадження мультикультуралізму — політики «справедливої» культурної взаємодії.

Попри наявність широкого спектра законодавчих актів та норм, що спрямовані на регулювання правового статусу етнокультурних та конфесійних спільнот, ряд з них залишається декларативними. В Україні відсутні: Програма політики «внутрішньої інтеграції», декларованої Президентом; Концепція державно-церковних відносин; Концепція етнополітичного розвитку; Стратегія національної міграційної політики, як державне бачення моделі інтеграції та адаптації новітніх спільнот; Міграційний кодекс; комплексна програма державної системи освіти, спрямована на підвищення рівня обізнаності з національними традиціями народів України. Завданням забезпечення національної стабільності залишається переосмислення поняття «інтеграція» (інтеграція як асиміляція, чи інтеграція як «визнання права на іншість» за стратегією мультикультуралізму); нейтралізація зовнішніх впливів, які ведуть до політизації соціокультурної та конфесійної сфери; організація національного діалогу між представниками різних меншин та органами влади для забезпечення суспільної толерантності та громадянського миру.

Список використаної літератури

1. Варшавська декларація (Підсумкова декларація саміта) Ради Європи від 17.05.2005 ; [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Верховної Ради України. — Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_716
2. Новий курс: реформи в Україні 2010–2015. Національна доповідь / [за заг. ред. В. М. Гейця, А. І. Даниленка, М. Г. Жулинського, Ю. А. Левенця, Е. М. Лібанової, О. С. Онищенка]. — К.: НВЦ НБУВ, 2010. — 232 с.
3. Офіційний сайт Ради Європи / Council of Europe. — Режим доступу: <http://hub.coe.int/>
4. Паїн Э. Мирное сосуществование XXI века. Закат вульгарного мультикультурализма как возрождение культуры модерна / Эмиль Абрамович Паїн // Россия в глобальной политической. — 2001. — № 2 (19 априля). — С. 8–23.

5. Athens Declaration, April 16th, 2003. Informal European Council ; [Електронний ресурс] / Ministry of Foreign Affairs of Cyprus — Офіційні документи МЗС Республіки Кіпр — Режим доступу: [http://www.mfa.gov.cy/mfa/mfa2006.nsf/All/D64753E335B0A0DDC22571E20038BA66/\\$file/Informal%20European%20Council%20-%20Athens%20Declaration.pdf](http://www.mfa.gov.cy/mfa/mfa2006.nsf/All/D64753E335B0A0DDC22571E20038BA66/$file/Informal%20European%20Council%20-%20Athens%20Declaration.pdf)
6. Faro Declaration on the Council of Europe's / Intercultural Dialogue: The Way Ahead Closing Conference of the 50th Anniversary of the European Cultural Convention 27–28 October 2005 Faro, Portugal [Електронний ресурс] / The European Institute for Comparative Cultural Research (ERICarts Institute) — Project of ERIC «Intercultural Dialogue» — Режим доступу: http://http://www.coe.int/t/dg4/CulturalConvention/Source/FARO_DECLARATION_Definitive_Version_EN.pdf
7. Opatija Declaration on Intercultural Dialogue and Conflict Prevention. Adopted by the European Ministers Responsible For Cultural Affairs, Opatija (Croatia), 22 October 2003 [Електронний ресурс] / The European Institute for Comparative Cultural Research (ERICarts Institute) — Project of ERIC «Intercultural Dialogue» — Режим доступу: <http://www.interculturaldialogue.eu/web/intercultural-dialogue-resources.php?cid=39>
8. White Paper on Intercultural Dialogue «Living together as equals in dignity» ; [Електронний ресурс] / Launched by the Council of Europe Ministers of Foreign Affairs at their 118th Ministerial Session (Strasbourg 7 May, 2008) — 61 p. / Офіційний сайт Ради Європи — Режим доступу: www.coe.int/t/dg4/intercultural/.../white%20paper_final_revised_en.pdf

Стаття надійшла до редакції 15.05.2013

Ю. В. Узун

канд. полит. наук, доцент кафедры истории и мировой политики
ОНУ имени И. И. Мечникова,
к. 37, Французский бульвар, 24/26, м. Одесса-58, 65058, Украина
тел.: 685160; e-mail: uv_uzun@mail.ru

СОВРЕМЕННЫЕ ТРАНСФОРМАЦИИ СТРАТЕГИЙ МЕЖКУЛЬТУРНОГО ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ: К ПРОБЛЕМЕ ЭФФЕКТИВНОСТИ ПОЛИТИЧЕСКОГО ВНЕДРЕНИЯ КОНЦЕПЦИИ МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛИЗМА

Резюме

В работе представлен анализ современной трансформации стратегий межкультурного взаимодействия в условиях растущей поликультурности стран Европы. Показаны типы, модели регламентации интересов различных сегментов общества. Рассмотрен мультикультурализм как концепция, направленная на регламентацию межкультурного диалога и определены особенности ее практического использования в качестве политического инструмента в современных условиях.

Ключевые слова: межкультурное взаимодействие, государственная политика, политический процесс, мультикультурализм, права меньшинств.

J. V. Uzun

PhD in Political Science, docent of the department of history and world politics
ONU named by I. I. Mechnikow,
office 37, Franzuzskiy blvd 24/26, Odessa -58, 65058, Ukraine
tel.: 685160; e-mail: uv_uzun@mail.ru

**TRANSFORMATION OF STRATEGIES INTERCULTURAL
INTRACTION: PERFORMANCE PROBLEMS OF POLITICAL
IMPLEMENTATION OF THE CONCEPT OF «MULTICULTURALISM»**

Summary

This paper presents an analysis of the modern transformation strategies of intercultural interaction in an increasingly multicultural Europe. Shows the types, models of regulatory interests of various segments of society. We consider multiculturalism as a concept, aimed at regulating the cross-cultural dialogue and identify the features of its practical use as a political tool in the modern world.

Key words: mezhkulturnoe Interaction, hosudarstvennaya politics, The political process, multykulturalyzm, right minority.

УДК [316.3:339.92]

Г. І. Щерба

канд. філос. наук, доц.

Львівського національного університету ім. І. Франка,

к. 107, проспект Свободи, 18, м. Львів, 79008, Україна

тел. (096)215-1805, e-mail: gshcherba@ukr.net

ТРАНСКОРДОННЕ СПІВРОБІТНИЦТВО В КОНТЕКСТІ ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНОГО КУРСУ УКРАЇНИ В УМОВАХ КРИЗИ

Розглядається управління транскордонним співробітництвом в контексті розвитку західних регіонів України. Охарактеризовані соціально-економічні аспекти діяльності єврорегіонів «Буг» та «Карпатський». Визначено вплив транскордонного співробітництва на розвиток прикордонних територій в умовах розширення ЄС.

Ключові слова: транскордонне співробітництво, євроінтеграція, криза, Україна.

Постановка проблеми. Транскордонне співробітництво між Україною і Польщею в межах програм, що фінансуються Європейським Союзом, зокрема в межах Європейського інструменту сусідства і партнерства (ЄІСП), відкриває значні перспективи для модернізації економічного розвитку прикордонних регіонів. Воно передбачає встановлення на загальноєвропейському рівні відкритого та інтегрованого ринку, який функціонуватиме на основі спільних гармонізованих правил і законодавчої бази ЄС, яка зможе надати значні економічні та політичні вигоди як Україні, так і Польщі. З огляду на це виникає нагальна необхідність координації дій в межах ЄІСП і об'єднання власних та залучених фінансових і людських ресурсів для інтенсифікації транскордонного співробітництва України з Польщею, включаючи елементи інтеграції прикордонних регіонів.

Транскордонне співробітництво визначається як будь-які спільні дії, спрямовані на посилення та поглиблення добросусідських відносин між територіальними общинами або органами влади, що знаходяться під юрисдикцією двох або декількох договірних сторін, а також укладання з цією метою будь-яких необхідних угод або досягнення домовленостей [1]. Активізація розвитку єврорегіонального співробітництва зумовлена, передусім, реалізацією мети загальноєвропейського значення — забезпечення відносної прозорості кордонів між країнами — членами Євросоюзу. Сучасна регіональна політика ЄС щодо розвитку транскордонних регіонів спрямувалась на пошук нових форм транскордонного співробітництва з метою досягнення повномасштабного інтегрованого простору. Більшість країн — членів ЄС вже прийшли до єврорегіональної форми транскордонного співробітництва як уніфікованої структури, що координує співпрацю та у багатьох випадках виконує роль організаційно-фінансового центру реалізації транскордонних проектів. Але зважаючи на розвиток міжнародної

конкуренції і підвищення ролі регіонів у самостійному вирішенні власних проблем, цього виявилося недостатньо. Так, почали функціонувати «європейські угруповання територіального співробітництва», «транскордонні партнерства», «транскордонні кластери» і «транскордонні промислові зони», «транскордонні інноваційні проекти», «клондайкінг», «транскордонні регіони знань» тощо.

В Україні в рамках єврорегіонів вже розроблені і виконуються програми (проекти) транскордонного співробітництва. Однак фахівці зазначають, що значна частина підписаних на регіональному рівні угод і меморандумів — це частіше протоколи про наміри, констатація взаємного прагнення сторін до налагодження ефективного співробітництва, ніж розробка конкретних планів, програм заходів та механізмів їх реалізації. Основною причиною низької реалізації запланованих проектів є, головним чином, брак фінансового забезпечення від держави, а також власних коштів та владних повноважень місцевих органів влади.

Аналіз основних досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Дослідженнями тенденцій соціальних змін в Україні та Європі, стану економіки та рівня життя населення займаються Є. Головаха та А. Горбачик. Великий доробок праць, що стосуються етнонаціональної структури прикордоння та етносів взагалі, зроблений В. Євтухом. Дослідженням пограниччя культур займалися такі польські науковці, як К. Чижевський, Г. Красовська, З. Курч, В. Кавалко, М. Маліковські тощо. Питання прикордонних територій та транскордонного співробітництва розробляли І. Михасюк, М. Мальський, Н. Мікула, І. Студеников, Р. Федан. Питання, пов'язані з функціонуванням Карпатського регіону та «Карпатського єврорегіону», є предметом аналізу праць таких дослідників, як С. Мітряєва, В. Пила, В. Кравців, І. Школа та ін.

Проте багато проблем, які стосуються функціонування прикордонних регіонів України за нових геополітичних умов в контексті розширення ЄС та зміни статусу транскордонного співробітництва регіонів у оновленому Євросоюзі, залишилися не вивченими. Фрагментарність розробок обумовлює необхідність системного дослідження теоретичних і прикладних зasad макро- і мезорегіональної інтеграції. Відчувається і потреба в переосмисленні загальної моделі міжрегіонального / транскордонного співробітництва України за нових євроінтеграційних умов. Особливої уваги заслуговує активізація транскордонного співробітництва західних прикордонних регіонів України з східними прикордонними регіонами ЄС — держав Центральної та Східної Європи.

Метою статті є дослідження впливу транскордонного співробітництва на розвиток та управління прикордонними західними регіонами України. Реалізація даної мети вимагає розгляду таких питань, як переваги транскордонного співробітництва, завдання, які вирішуються в процесі, вплив транскордонної співпраці на соціально-економічний розвиток.

Виклад основного матеріалу. На даний момент ускладнюється процес проведення транскордонного співробітництва через те, що існують диспропорції в соціальному та економічному розвитку прикордонних регіонів.

Тому важливим завданням ТКС є вирівнення становища прикордонних регіонів сусідніх держав, а найважливіше — рівень життя населення. Для того щоб досягнути цієї мети, і створюються єврорегіони як одна з форм транскордонної співпраці [6]. Україна має сухопутний кордон із чотирма державами ЄС. Вздовж кордонів Польщі створено 18 єврорегіонів, два з яких, а саме Карпатський та єврорегіон «Буг», створено за участі українських областей, в тому числі районів Львівської області України [8, с. 41]. Саме транскордонне співробітництво може стати ефективним способом для регіонів вивести свою економіку на конкурентоспроможний рівень, суттєво знизити рівень безробіття, що особливо важливо для західних областей України.

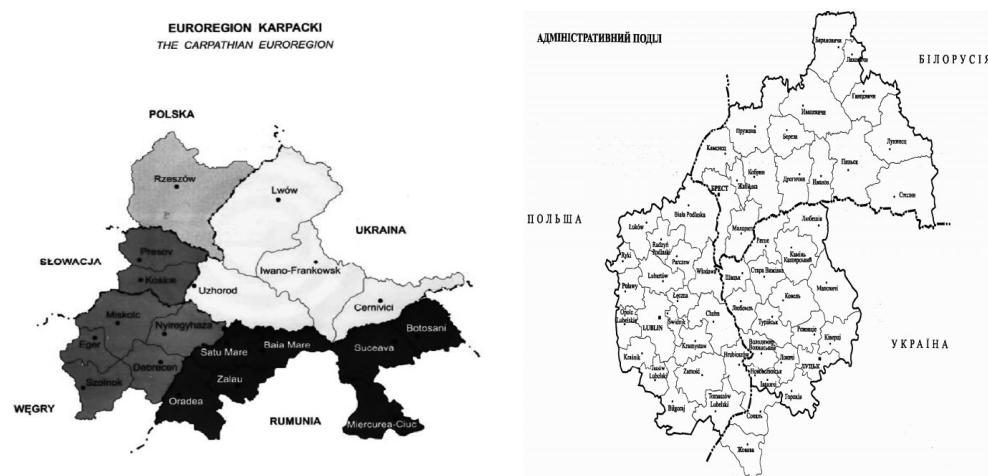


Рис. Єврорегіони «Карпатський» та «Буг»

Хоча Польща й Україна мають 500 км спільного кордону, співпраця не є такою ефективною, як була на польсько-німецькому кордоні. До 2004 р., перед вступом Польщі до Євросоюзу на польсько-німецькому кордоні існувало понад 50 пунктів пропуску, на сьогодні з Україною іх лише 12: шість залізничних і шість автодорожніх, з яких лише один пристосований до велосипедно-пішохідного руху.

Безумовно, реалізація програм транскордонного співробітництва залежна від ефективного механізму фінансування. Загалом фінансування здійснюється за рахунок асигнувань державного та місцевих бюджетів (зазвичай), а також інших позабюджетних джерел, наприклад, коштів громадських організацій; фінансування закордонними донорськими програмами тощо. На даний час джерелами фінансування проектів транскордонного співробітництва є тільки кошти місцевих бюджетів і міжнародної технічної допомоги, внаслідок чого уповільнілися темпи розвитку транскордонного співробітництва [6].

Закон України «Про транскордонне співробітництво» передбачає виділення фінансової підтримки транскордонного співробітництва коштами

з державного бюджету [7], проте, відповідно до теперішнього фінансового механізму в межах Державної програми, ці кошти практично не виділяються [8, с. 46]. В результаті фінансуються лише ті регіони України, які межують з державами — членами ЄС, оскільки кошти на реалізацію проектів, у тому числі транскордонного співробітництва, надходять від органів Євросоюзу, зокрема в межах виконання програм європейського інструменту сусідства та партнерства 2007–2013 рр., загальне фінансування якого складає понад 500 млн євро, що є значно більшим, ніж у 2004–2006 рр. (табл.). Однак джерелами фінансування єврорегіону «Карпатський» також є Фонд розвитку Карпатського єврорегіону та Фонд Відродження [4, с. 295].

Таблиця

Індикативні асигнування на програми транскордонного співробітництва 2007–2013 рр., млн євро

Транкордонна програма	2007–2010 рр.	2010–2013 рр.	Загалом 2007–2013 рр.
Польща — Білорусь — У країна	97,107	89,094	186,201
Угорщина — Словаччина — Україна — Румунія	35,796	32,842	68,638
Румунія — Молдова — Україна	66,086	60,632	126,718
Чорне море	9,025	8,281	17,306

Джерело: Пріоритети підвищення ефективності транскордонного співробітництва та зміцнення конкурентоспроможності підприємництва західних регіонів України: зб. матер. / [Т. Г. Васильців, В. В. Борщевський, М. І. Флейчук та ін.] ; за ред. Т. Г. Васильціва. — Львів : ПАІС, 2011. — 168 с.

Одним із засобів активізації зовнішньоекономічної діяльності також є створення вільних економічних зон. Створення вільних економічних зон на прикордонних територіях характеризується зростанням виробничої та соціальної інфраструктури, стимулює розвиток виробництва та соціальної сфери у регіоні, дозволяє отримувати більші прибутки від експортно-імпортного руху товарів, отримувати нові технології та методи управління, забезпечує відповідну підготовку кадрів та створення нових робочих місць, стимулює науково-технічний розвиток, забезпечує вивільнення коштів на покращення екологічної ситуації в цих регіонах. Максимальні позитивні результати діяльності вільних економічних зон при мінімумі витрат забезпечуються створенням зовнішньоторговельних зон різної спеціалізації.

Особливо ефективним, враховуючи наявні трудові ресурси, іх кваліфікацію та спеціалізацію, розвинуту транспортну інфраструктуру, є формування в західних прикордонних областях промислово-торговельних та експортно-промислових зон [5, с. 12].

Однією із організаційних форм транскордонного співробітництва може бути кластер. Адже саме кластери є найбільш ефективною формою економічного розвитку. Вони дозволяють враховувати взаємозв'язки та взаємозалежності між підприємствами регіонів сусідніх країн, забезпечувати високий рівень їх конкурентоспроможності за рахунок координації та

ефекту взаємопроникнення. Ефективність кластерів при зниженні рівня територіальної асиметрії базується на основній причині її виникнення, тобто різному рівні економічного розвитку на різних територіях. Кластери дозволяють знизити затрати, підвищити рівень конкурентоспроможності і як наслідок забезпечується економічний розвиток регіону [9, с. 196]. В Карпатському регіоні вже існують декілька видів кластерів, наприклад, транспортно-логістичний кластер Закарпаття, туристичний кластер «Сім чудес України», Львівський кластер ІТ та бізнес-послуг, кластер біотехнологій тощо. Співробітництво здійснюється у всіх сферах життєдіяльності. Значні результати отримані у сферах охорони довкілля, екологічної безпеки, науково-освітній та культурній. Проведення спільних конференцій, семінарів, «круглих столів» та нарад представників прикордонних регіонів та учасників єврорегіонів з питань транскордонного співробітництва є постійним і дієвим інформаційним джерелом щодо розвитку єврорегіонального співробітництва та вирішення питань регіонального розвитку [3, с. 430].

Серед основних пріоритетів в розвитку транскордонного співробітництва України можна визначити: зміцнення конкурентоспроможності українських територій на кордонах, будівництво відповідної інфраструктури, укладання транскордонних угод з країнами-сусідами, розвиток мережі логістичних центрів та центрів підтримки підприємництва, координація соціально-економічного та екологічного розвитку прикордонних регіонів, гармонізація законодавства України з законодавствами сусідніх країн [10, с. 32].

Необхідність активізації транскордонного співробітництва в сучасних умовах зумовлена також наступними факторами:

- наявністю спільних транскордонних проблем, які необхідно вирішувати шляхом об'єднання зусиль;
- необхідністю гармонізованого регіонального розвитку та економічної кооперації, підвищення конкурентоспроможності регіонів та рівня життя населення периферійних прикордонних територій;
- проблемами розвитку транспортної, підприємницької інфраструктури;
- потребами розвитку туристичної сфери;
- спільними проблемами у сфері екології та охорони довкілля;
- необхідністю активізації людського капіталу регіонів, розвитку науки, освіти та культури;
- необхідністю впровадження ідей євроінтеграції та поглибленням добросусідських відносин [1, с. 687].

За результатами співпраці спостерігаються позитивні тенденції зовнішньоекономічної діяльності прикордонних областей, збільшення кількості спільних підприємств та обсягів інвестицій в економіку України із сусідніх територій. В прикордонних областях здійснюється значна частка експортно-імпортних операцій. Загалом в динаміці, зовнішньоторговельний оборот регіонів зростає. І як правило, найбільшу частку в експорті та імпорті регіону складає та країна, яка межує з даною областю.

Проаналізуємо основні економічні аспекти діяльності єврорегіону «Буг» на прикладі Волинської області, а рівень транскордонної співпраці

Карпатського єврорегіону на прикладі Львівської області. Варто зазначити, що основною метою учасників єврорегіону «Буг» є розвиток торгово-економічних відносин. Зокрема, протягом 2009 р. Республіка Польща стала другим, а Республіка Білорусь — сьомим партнерами Волині за величиною обсягів зовнішньої торгівлі серед 85 країн світу, з якими область здійснювала експортно-імпортні операції. У межах Карпатського єврорегіону Львівська область найбільше співпрацює з Польщею, своїм найближчим сусідом і найменше — з Румунією — своїм найдальшим партнером [2].

Як бачимо, прикордонна співпраця відіграє важливу роль у соціально-економічному житті регіонів, тому необхідно вживати заходів для її активізації і поглиблення. Перш за все необхідно враховувати, що українським і польським прикордонним територіям притаманні багато спільніх рис стосовно розвитку освіти, структури зайнятості, високого рівня безробіття, міграції населення, розвитку сектора неурядових організацій. Крім того, у сфері соціально-економічного розвитку прикордонних територій важливо заалучити до праці населення, використовуючи інструменти створення нових робочих місць. Для цього потрібно надати підтримку всім видам заходів «від людей до людей» та заохочувати співпрацю між місцевими громадами. Це, у свою чергу, сприятиме соціальній єдності українців і поляків, що населяють прикордонний регіон. Є хороші перспективи співпраці між місцевими й регіональними органами влади, а також різних інституцій для забезпечення безпеки кордонів, для здійснення й організації різноманітних заходів (культурних, торгових, обміну молоддю, організації конференцій, наукових семінарів, спортивних змагань тощо).

Висновки. Отже, реалізація вищезазначених пріоритетних напрямів розвитку прикордонних територій України й Польщі сприятиме підвищенню рівня їх соціально-економічного розвитку, поглибленню добросусідських відносин між ними і транскордонної співпраці, зокрема. Що, у свою чергу, поліпшить загальнодержавні зовнішньоекономічні показники, а саме збільшення обігу товарів та послуг, заалучення нових інвестицій в національну економіку, а також сприятиме розвитку малого та середнього підприємництва тощо.

Дослідження та вдосконалення нових форм транскордонного співробітництва, а особливо кластерів сприятимуть підвищенню продуктивності праці, прискоренню темпів впровадження інновацій, спеціалізації у конкретній сфері діяльності на основі географічної зосередженості на території одного чи кількох суміжних територій, спільноті навичок і технологій, підготовці висококваліфікованих спеціалістів, розбудові потужної інфраструктури, полегшенню транскордонного чи міжрегіонального співробітництва з країнами ЄС для економічної і соціальної єдності, посиленню і розвитку співробітництва в інтересах населення, спрощенню обміну інформацією та інше.

Список використаної літератури

1. Державна регіональна політика України: особливості та стратегічні пріоритети : монографія / за ред. З. С. Варналія. — К., 2007. — 720 с.
2. Європейська Рамкова Конвенція про транскордонне співробітництво між територіальними общинами або властями (21 травня 1980 р., м. Мадрид). Текст українською мовою. — Рада Європи. — 35 с.
3. Інформація Львівської обласної державної адміністрації [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://stat.lviv.ua/ukr/si/year/2009/tl099097.pdf>.
4. Мікула Н. Транскордонне співробітництво регіонів України: стан та перспективи / Н. Мікула // Стратегічні пріоритети. — 2006. — № 2. — С. 423–432.
5. Мокринська З. В. Фінансові аспекти транскордонного співробітництва / З. В. Мокринська // Економічний аналіз. — 2010. — № 5. — С. 295–298
6. Петренко З. О. Прикордонне співробітництво в контексті євроінтеграційного курсу України : автореф. дис. канд. екон. наук 08.05.01 / НАН України; Інститут світової економіки і міжнародних відносин. — К., 2001. — 17 с.
7. Про затвердження Державної програми розвитку транскордонного співробітництва на 2011–2015 роки: Постанова Кабінету Міністрів України від 1.12.2010 № 1088 // Урядовий кур'єр. — 2010. — № 230.
8. Про транскордонне співробітництво: Закон України. — Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1861-15>.
9. Проблеми розвитку транскордонного співробітництва України в умовах розширеного ЄС : монографія / за ред. Н. А. Мікули, В. В. Борщевського, Т. Г. Васильціва. — Львів : Ліга Прес, 2009. — 436 с.
10. Сторонянська І. Міжрегіональна інтеграція в Україні / І. Сторонянська, С. Шульц ; [наук. ред. М. І. Долішній, П. Ю. Беленький] ; НАН України. Ін-т регіон. дослідж. — Львів : Арап, 2007. — 292 с.
11. Студеніков І. Транскордонне співробітництво як дзеркало регіональної політики в Україні / І. Студеніков // Економ. часопис. — 2005. — № 1–2. — С. 1–34.
12. Щерба Г. І. Роль єврорегіонів і транскордонного співробітництва у функціонуванні соціального простору в Європі / Г. І. Щерба // Український соціум. — 2008. — № 3 (26). — С. 41–53.
13. Щерба Г. І. Пріоритетні напрями транскордонного співробітництва України в соціально-му просторі Східної Європі / Г. І. Щерба // Міжнародний науковий форум: соціологія, психологія, педагогіка, менеджмент : зб. наук. пр. — К. : вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2011. — Вип. 7. — С. 128–141.

Стаття надійшла до редакції 12.05.2013

Г. И. Щерба

Львовский национальный университет им. И. Франко,
к. 107, проспект Свободы, 18, г. Львов, 79008, Украина

**ТРАНСГРАНИЧНОЕ СОТРУДНИЧЕСТВО В КОНТЕКСТЕ
ЕВРОИНТЕГРАЦИОННОГО КУРСА УКРАИНЫ В УСЛОВИЯХ
КРИЗИСА**

Резюме

Рассматривается управление трансграничным сотрудничеством в контексте евроинтеграционного курса Украины. Охарактеризованы социально-экономические аспекты деятельности еврорегионов «Буг» и «Карпатский». Определено влияние трансграничного сотрудничества на развитие пограничных территорий в условиях расширения ЕС.

Ключевые слова: трансграничное сотрудничество, евроинтеграция, кризис, Украина.

H. I. Shcherba

Lviv National Ivan Franko University
107, Prospect Svobody 18, Lviv, 79008, Ukraine

**CROSS-BORDER COOPERATION IN THE CONTEXT OF EUROPEAN
INTEGRATION OF UKRAINE IN THE CRISIS**

Summary

Governance by cross-border cooperation in the context of European integration course of Ukraine is considered. The socioeconomic aspects of the Euroregions «Bug» and «Carpathian» are characterized. The effect of cross-border cooperation on the development of border areas under conditions of expanding EU is determined.

Key words: cross-border cooperation, European integration, crisis, Ukraine.

УДК 323:327:328

М. М. Кушнір

асpirант кафедри історії та світової політики

Інституту соціальних наук

Одеського національного університету імені І. І. Мечникова

Французький бульвар, 24/26, ауд. 37, м. Одеса, 65058, Україна

тел. 098 73 24 165, e-mail: kushnirua@gmail.com

**КАТЕГОРІЯ «МЕНШИНА» ЯК ОБ'ЄКТ НАУКОВОГО АНАЛІЗУ
В ЛІБЕРАЛЬНІЙ ДУМЦІ XIX СТ.**

Проаналізовано та розглянуто різні аспекти дискурсу щодо категорії «меншини» головних теоретиків та критиків ліберальної думки XIX ст. У висновку показується основна відмінність розуміння «меншини» та необхідності її захисту в XIX та XX ст.

Ключові слова: лібералізм, меншина, свобода.

Важливою міждисциплінарною проблемою останніх десятиліть є дослідження категорії «меншина». Не маючи майже ніякого значення протягом попередніх століть, в ХХ ст. проблема визначення категорії меншини стає об'єктом наукового аналізу в дослідженнях соціології, психології, політичних і правових вченъ, демографії та ін. Якщо спочатку категорія «меншина» була затиснута в етнонаціональних лещатах (релігійних, етнічних, лінгвістичних, національних спільнот тощо), то з часом вона почала набувати нових значень. Прикладом тут може слугувати питання сексуальних меншин, що лише в 70-ті рр. ХХ ст. потрапляє в публічний простір диспути та стає однією з нових сфер державної регламентації (мова йде, в першу чергу, про країни Європейського Союзу та Північної Америки).

На даний момент варіативність застосування цієї категорії розширюється, тим самим потребуючи наукового переосмислення її вихідних положень.

Дихотомія «більшість — меншість» на якій і вибудовується наукова рефлексія «меншини», була притаманна науковій думці різних періодів. Особливу увагу привертає XIX ст., коли після двох епохальних історичних подій кінця XVIII ст. — Американської та Французької революцій починає свою переможну ходу ліберальна ідеологія. Саме теоретики ліберального спрямування, на думку автора, висунули ідеї, внаслідок яких категорія «меншина» на рівні із суспільно-науковою значущістю отримала конструктивістський розвиток при визначенні ключових напрямів державної політики. Отже необхідним є аналіз ідей класиків політичної думки XIX ст., як прихильників лібералізму (І. Бентам, Дж. Мілль), так і його критиків (А. Токвіль). Отже, автор ставить наступні завдання: розглянути погляди обраних вчених щодо дихотомії «більшість — меншість» у політичній системі, показати їх ставлення до меншин з точки зору державного захисту; вказати загальні особливості розвитку ліберальної думки XIX ст. з цього питання.

Англійський науковець І. Бентам (1748–1832), один із засновників ліберальної доктрини, у своїй праці «Тактика законодавчих зборів», розглядаючи вплив «більшості — меншості» на роботу представницьких органів, підкреслював необхідність наявності як найбільшої кількості точок зіткнення народу з парламентом. Бентам виступає за двопалатний парламент, який, на його думку, дає змогу більш повно презентувати суспільство, забезпечувати ефективну діяльність. Однією з переваг такого устрою, на думку мислителя, є можливість роз'єднання дворянства та громади, адже «...якщо в державі існують такі могутні привілейовані стани, як, наприклад, дворянство і духовенство, то краще надати їх представникам окреме зібрання, ніж об'єднати з депутатами від народу в одній палаті» [1]. Таке розділення перекликається з поглядами античних мислителів, які розглядали дихотомію «більшість — меншість» у грецьких полісах з точки зору наближення до влади та економічного статусу.

Важливий аспект, який виділяє І. Бентам, — принцип гласності, що полягає у врахуванні законодавцями різних позицій, думок суспільства. Можливість вираження таких думок в політичному просторі, навіть без обов'язкового прийняття, є легітимізуючим чинником, публічним артикулюванням тієї чи іншої групи в соціумі.

Німецький вчений Вільгельм фон Гумбольдт (1767–1835) дотримувався характерної для лібералів XIX ст. позиції максимального обмеження втручання держави у життя індивіда та відповідно створеніх ним об'єднань, союзів, організацій. Найкраща дія уряду — дати громадянам «...повну свободу, що не усуває жодних перешкод і водночас породжує силу та вправність, необхідні для їх подолання» [2, с. 651].

Продовжуючи думку Гумбольдта, англійський філософ Дж. Ст. Мілль виступає за індивідуальну свободу та автономію особистості, не обмежену державною владою, при цьому визнаючи необхідність окреслення чітких меж останньої. Дж. С. Мілль, викриваючи тиранію держави, також застерігає від тиранії більшості, навіть якщо її воля реалізовується законним шляхом. Філософ відмічає: «Суспільство вводить свої закони, і, якщо вони невірні або взагалі стосуються речей, у які суспільству нема чого втручатися, виникає тиранія куди сильніша будь-яких політичних репресій, і хоч справа не доходить до крайнощів, але вислизнути від покарань важче, вони проникають у деталі життя набагато глибше і поневолюють саму душу» [6]. Таким чином «народ може захотіти придушити частину своїх громадян, і потрібно захиститися від цього, як від будь-якого зловживання владою» [6]. І хоча даним принципом Мілль захищав та обстоював, перш за все, свободу та особистий простір індивіда перед лицем «всемогутнього Левіафана», необхідно говорити про це в дещо ширшому контексті. Вибудовується одна із підвалин майбутнього дискурсу щодо ролі та місця меншини в суспільстві. Саме обґрунтування та розробка принципу соціального-правового захисту тих, хто не розділяє та не сприймає загальні ідеали, які найчастіше виражаютъ позицію не всього суспільства, а лише його більшості, дала можливість в XX ст. підняти на новий рівень дискурс щодо меншин, які стали невід'ємною частиною політичної парадигми.

Прогресивні для свого часу погляди філософ висловив і щодо становища та ролі молоді і дітей в суспільстві. Мілль обстоює захист цих категорій населення в зворотному напрямі, через втручання уряду, так як у випадку з ними «...підвалини принципу *laissez-faire* просто розвалюються...» [2, с. 661]. Звичайно, мова не йде про абсолютний контроль останніх з боку держави, а лише про недопущення в такому об'ємі батьківської влади, що «... може стати об'єктом надувань, як і будь-яка влада...» [2, с. 661]. Означене питання прямо перетинається із сьогоднішньою проблемою «adultism» («влада дорослих над дітьми») — дискримінаційною практикою, яка має місце в соціально-культурному житті різних географічних просторів.

Нерівне становище чоловіків та жінок Мілль пояснює несправедливою побудовою суспільства. На відміну від дітей, які не можуть в повній мірі самостійно мислити та приймати серйозних рішень, жінки здатні оцінювати свої інтереси, як і чоловіки, проте, на думку філософа, «... закон робить усе, що придбала жінка, власністю чоловіка — адже примушуючи її жити з ним, він силує її коритися майже необмежений моральній і навіть фізичній тиранії...тоді є певні підстави вважати, що кожен вчинок дружини здійснений під примусом...» [2, с. 661]. Для відновлення справедливості жінки повинні мати «...абсолютний контроль, як і чоловіки, над своєю особою...» [2, с. 661].

Англійський філософ та соціолог Л. Гобгауз розглядає лібералізм як форму протесту, спрямовану проти сучасної держави, яка ґрунтується на авторитарних началах. Це є початком наступу свободи, однієї з основ лібералізму, на державну систему, яка тримає людину в кайданах «безправності». Вчений аналізує значення різних свобод в історичному поступі змін, спричинених ліберальним вибухом, зокрема: громадянську, особисту, фіскальну, соціальну, економічну, політичну та ін. види свобод. Показовим є погляд автора на расову та національну свободу. На думку Гобгауза важливою умовою побудови життєздатного суспільства, що складається з більше ніж однієї нації, є використання емпіричного критерію, за яким загальні принципи свободи повинні застосовуватись до всіх учасників союзу. Найвигіднішим буде те співжиття, де всі групи суспільства мають рівні правові можливості та не зустрічають на своєму шляху будь-яких штучних бар'єрів. Але членство в об'єднаннях нерозривно пов'язується з ліберальним принципом і не може залежати, для прикладу, від походження людини чи її народження. Основним принципом щодо вступу/виходу індивіда з групи є добровільність. У другій половині ХХ ст. даний принцип став об'єктом критики зі сторони комунітаристів, що вбачали в ньому небезпеку формулі, за якою в основі будь-якої спільноти соціальне начало тяжіє над індивідуальним.

Розглядаючи сфери функціонування свободи (перш за все, індивідуальної, приватний простір) та контролю (держава), Гобгауз говорить про симбіоз цих категорій, які не повинні неминуче вступати в конфлікт, адже «...кожна свобода спирається на відповідний її акт контролю» [2, с. 696]. Ідея громадського добра, що спирається на принципи справедливості та

гуманності, — основа, в ім'я якої вирішуються суспільні конфлікти. При цьому, зважаючи на ліберальне начало всіх міркувань філософа, мова не йде про звичайну арифметику: прийняття того рішення, яке підтримує більшість. Так само невірним є протидія з боку окремих індивідів чи меншості, у разі коли їх позиція суперечить загальній рівності та громадським інтересам в цілому. Виходом є консенсус, аристотелівська золота середина, що опирається на ідею громадського добра, означеного вище. «Сумління суспільства має свої права, так само як і сумління індивіда» [2, с. 696].

Англійський класик соціології Герберт Спенсер у своїй роботі «Особистість і держава» вказує на небезпеку соціалістичної ейфорії, що охопила в ті часи багато країн. Для вченого картина соціалістичного майбутнього увляється своєрідною формою рабства індивіда, над яким буде тяжіти всесильна державна машина. У нарastaючій тенденції суцільної регламентації з боку державної влади Спенсер вбачає тотальній наступ останньої на свободу індивіда, заміщуючи тим самим «добровільну кооперацію» на примусову. Прикладом цього, на думку соціолога, може слугувати давньогрецький поліс, в якому громадянин не належав ані собі, ані родині, а цілковито — місту.

Полемізуючи з прихильником Т. Гоббса позитивістом Дж. Остіном, Спенсер намагається розвінчати незаперечне право більшості як беззаперечний принцип розвитку суспільства. Вчений доводить, що даний принцип є в більшій мірі умовою конструкцією, яка застосовується лише у відомих межах. Якщо розглядати членство в різних асоціаціях як модель перевалювання більшості над окремими індивідами, то Спенсер наголошує, що «члени асоціації зобов'язуються особисто для себе підкорятися волі більшості у всіх справах, що стосуються виконання цілей, заради яких вони вступили у спільноту, але не через інші цілі» [5].

Німецький демократ Юліус Фребель, розвиваючи ідею загальної волі, що складається із воль всіх громадян, вказував на необхідність прийняття будь-яких рішень у масштабах суспільства більшістю голосів. При цьому меншість не повинна дискримінуватись шляхом відмови від своїх переконань та цілей. Вона лише повинна відмовитись від практичної реалізації своєї ідеї доти, поки не зможе набрати потрібної кількості голосів та перевинати у необхідності такого рішення.

Проблему реалізації принципу більшості в демократії розглядав і французький вчений Алексіс де Токвіль. Досліджуючи механізм американської політичної системи, він зазначає, що «основою демократичних форм правління є неподільна влада більшості». «Проте цілком зрозуміло, — вказує Токвіль, — що дотримання цього права більшості природнім чином збільшується або зменшується в залежності від єдності чи роздробленості народу. Коли націю роздирають непримиренні інтереси, то про виключне право більшості часто забувають, оскільки підкорятися його волі занадто болісно» [7, с. 194–195]. Одну з основних небезпек демократії Токвіль вбачає в надмірній рівності, яка змінює сам процес суспільного мислення у бік все більшої орієнтації індивіда на масу та ігнорування думки іншого — безпосереднього учасника процесу діалогу та взаємодії. Вчений

спостерігає це на прикладі Америки. «По мірі того як громадяні стають більш рівними... зростає їхня схильність довіряти масі... У часи рівності люди не мають жодної віри одне в одного, через їх подібність, але ця подібність призводить до того, що вони готові беззастережно довіряти суспільній думці, бо їм здається, що оскільки всі вони однаково обізнані, то істинною думкою є думка більшості і щодо цього в них не виникає жодних сумнівів» [4, с. 200].

Один із ідеологів соціал-лібералізму Томас Грін в умовах кризи більшості ліберальних концепцій та набираючого обертів соціалістичного світобачення розумів необхідність трансформації класичного лібералізму. Все більший розрив між індивідом та державою, яка, керуючись принципом *«laissez-faire»* (нічний сторож), майже не впливалася на процеси, що відбувалися у суспільстві, не виправдав надій теоретиків лібералізму. Усунення держави як діяльного суб'єкта з авансцени, в першу чергу економічного життя, особливо загострило питання соціальної несправедливості: неспроможності цілих груп та верств суспільства конкурувати за гідне життя. Така картина, що відповідала популярній тоді концепції соціал-дарвінізму з її приматом боротьби за існування в соціальному просторі, мала багато вад.

Томас Грін повертає державу як активного учасника життя суспільства, що повинна підтримувати ідеали справжньої свободи. Ідеалом останньої є «...максимальна спроможність для всіх членів людського суспільства досягати найбільшого і найкращого» [2, с. 682]. Вченій прагне переосмислити категорію свободи, головної опори лібералізму, одним із перших розмежовуючи її негативний та позитивний вимір. «Ми маємо на увазі не тільки свободу від обмежень і примусу. Ми маємо на увазі не просто свободу чинити як нам заманеться, байдуже, чого саме нам хочеться. Ми маємо на увазі не свободу, якою може тішитися одна людина або якесь група людей коштом втрати свободи для решти людей. Говорячи про свободу як про те, що має таке неоціненне значення, ми розуміємо під нею здатність або спроможність робити щось або тішитися чимсь вартим, щоб його робили та тішилися ним, причому це щось можна робити й тішитися ним разом з рештою людей...» [2, с. 681].

Томас Грін вбачає у державі інструмент, який може забезпечувати не лише свободу індивідів окремо, а суспільства в цілому та не допускати ситуації, коли «...піднесення небагатьох спирається на деградацію більшості» [2, с. 682].

Висновки. У XIX ст. теоретики лібералізму продовжили відстоювати цінність свободи, трансформуючи її розуміння. Одним із проявів свободи стало визнання можливості меншості захиститись від насадження більшістю своєї волі. Акцентування вчених на необхідності розроблення в політичній системі практичних рекомендацій щодо захисту меншин запустило механізм публічного визнання останньої.

Відмінність підходів у розумінні категорії «меншина» у XIX та XX ст. полягає в тому, що наукова думка, в тому числі ліберальна, аж до XX ст. не розглядала меншину як цілісну одиницю з притаманним лише їй набо-

ром ознак. У XIX ст. вона [меншина] ще виступає переважно як ситуативна, не організована або ж просто уявна група людей. Такі меншини притаманні будь-якій соціально-політичній системі, в якій відносно рішень, що впливають на розвиток суспільства, завжди є сторони «переможців» та «переможених». Ліберали одними з перших звернули увагу на проблему демократичних процедур, в яких принцип вирішення більшістю голосів нагадував нову форму політичного насилия над тими, хто виступав проти. Поза увагою залишались меншини, наприклад, етнонаціональні, які в силу прийняття світовою спільнотою у ХХ ст. принципів багатоманітності, мультикультурності, плуралізму стали невід'ємними суб'єктами політичних процесів.

Отже різний об'єм прав та ступінь визнання тих чи інших груп формують і різне смислове навантаження.

Держава під натиском лібералізму втрачає монопольний вплив на суспільство, визнаючи примат права індивіда. Розробка концепції соціальної держави, чому сприяє, в тому числі, соціал-лібералізму, не порушує цієї ідеї. Подальша розробка і переосмислення принципів ліберальної ідеології дали можливість у ХХ ст. трансформувати категорію «меншина», зробивши її однією із центральних проблем дослідження гуманітарних наук.

Список використаної літератури

1. Бентам И. Тактика законодательных собраний [Электронный ресурс] / И. Бентам // Издательство «Социум»: интернет-ресурс. — Режим доступа:
http://www.sotsium.ru/books/37/38/bentham_parliament.html#xgl5
2. Лібералізм: антологія. — 2-ге вид. / Упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. — К.: ВД «Простір», «Смоленськ» 2009. — 1128 с. — («Політичні ідеології»).
4. Либерализм Запада XVII–XX века / [Согрина В. В., Патрушев А. И., Токарев Е. С., Фадеева Т. М.]; под ред. В. В. Согрина. — М.: Институт всеобщей истории РАН, 1995. — 228 с.
5. Манан П. Интелектуальная история либерализма / Пер. с франц. — К.: Дух і літера, 2005. — 216 с.
6. Спенсер Г. Личность и государство [Электронный ресурс] / Г. Спенсер // Издательство «Социум»: интернет-ресурс. — Режим доступа:
http://www.sotsium.ru/books/90/79/spencer_person %20and %20state.html
8. Стюарт Джон М. Про свободу: Есе / пер. з англ. — К: Основи, 2001. — 463с.
9. Токвиль Алексис де. Демократия в Америке: Пер. с фр. / Предисл. Гарольда Дж. Ласки. — М.: Прогресс, 1992. — 554 с.

Стаття надійшла до редакції 12.05.2013

Н. Н. Кушнір

Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова,
Институт социальных наук, кафедра мировой истории и политики
Французский бульвар, 24/26, ауд. 37, Одесса, 65058, Украина

**КАТЕГОРИЯ «МЕНЬШИНСТВО» КАК ОБЪЕКТ НАУЧНОГО
АНАЛИЗА В ЛИБЕРАЛЬНОЙ МЫСЛИ XIX В.**

Резюме

Проанализированы и рассмотрены различные аспекты дискурса по категории «меньшинство» главных теоретиков и критиков либеральной мысли XIX в. В заключении показывается основное отличие понимания категории «меньшинство» и необходимости ее защиты в XIX и XX вв.

Ключевые слова: либерализм, меньшинство, свобода.

M. Kushnir

Odessa National University
Institute of Social Sciences, Department of History and World Politics
Frantsuzsky Boulevard, 24/26, r. 37, Odessa, 65058, Ukraine

**CATEGORY OF «MINORITY» AS AN OBJECT OF SCIENTIFIC
ANALYSIS IN THE LIBERAL THOUGHT OF THE XIX CENTURY**

Summary

Analyzed and discussed various aspects of the discourse on the category of «minority» main theorists and critics of the liberal thought of the XIX century. In conclusion, the main difference is shown understanding of the «minority» and the need to protect it in the XIX and XX century.

Key words: Liberalism, minority, freedom.

УДК [331.556] (477)

Н. Д. Світайло

канд. філос. наук, доц.

Т. В. Іванова

канд. психол. наук, доц.

А. М. Костенко

канд. політ. наук, доц.

кафедра філософії, політології та інноваційних соціальних технологій

Сумського державного університету

к. 707, Р.-Корсакова, 2, м. Суми-7, 40007, Україна

+380542-687732, sociol_tanya@mail.ru

ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ МІГРАЦІЙНИХ ОРІЄНТАЦІЙ НАСЕЛЕННЯ СУМСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Представлено результати опитування населення Сумської області у 2008–2011 роках щодо визначення соціальних характеристик трудових мігрантів, а також чинників, які стимулюють людей від поїздок. У 2011 році кількість трудових мігрантів знизилась, але міграційний потенціал, що проявився у бажанні покинути межі області, зрос. Зростає привабливість країн ЄС як місця трудової міграції.

Ключові слова: трудова міграція, міграційний потенціал, робота.

Наприкінці ХХ століття зростаючий дисбаланс демографічного розвитку та світового ринку праці, а також розширення різниці у економічному розвитку між окремими країнами і регіонами сприяли різкій інтенсифікації світових міграційних потоків і висунули міжнародну міграцію населення у ряд найважливіших глобальних явищ.

За даними Відділу народонаселення ООН, у 2005 р. у світі налічувалося понад 190 млн осіб, які живуть не в тих країнах, де вони народилися. При цьому майже 61 % міжнародних мігрантів знаходиться у розвинених країнах.

Згідно з даними Міжнародної організації з міграції, з 1990 р. чисельність міжнародних мігрантів у світі в цілому зросла майже на 40 млн осіб, а у період з 2005 по 2010 р. — на 10,5 млн осіб. У теперішній час у світі налічується більше 214 млн мігрантів. При цьому, за оцінками експертів, число міжнародних мігрантів до 2050 р. досягне 405 млн осіб [1].

Міграційні процеси в Україні активізувались після зникнення Радянського Союзу [2], [3]. У теперішній час, за даними Міжнародної організації з міграції (МОМ), кількість мігрантів з України може складати близько 6 млн [4].

Трудова міграція в Україні стала масовим та розповсюдженим явищем, що охоплює велику кількість соціально-економічних чинників, впливаючи на структуру зайнятості, рівень доходів, демографічну ситуацію тощо. Саме тому проблема міграції стає предметом постійного вивчення.

Зокрема, тенденції трудової міграції, соціально-демографічні характеристики мігрантів та їх становища на ринках праці розглядались у роботах О. Малиновської, І. Прибиткової, І. Майданик, І. Маркової, О. Лібанової, В. Кіпень [5], [6], [7], [8], [9].

У 2008 р. Державним комітетом статистики України та Українським центром соціальних реформ було проведено перше загальнонаціональне вибіркове обстеження населення з питань трудової міграції [10]. Деякі складові впливу міграції на демографічний та соціально-економічний розвиток України вивчались відділом міграційних досліджень Інституту демографії та соціальних досліджень (ІДСД) ім. М. В. Птухи НАН України [11], [12]. Проводились порівняльні дослідження міграційних намірів та реальної міграційної поведінки жителів різних областей України [13].

Слід зазначити, що трудова міграція має динамічний характер, тобто можна спостерігати її якісні та кількісні зміни в залежності від особливостей соціально-економічного становища України, змін у правилах прийому мігрантів у інших країнах, глобальної економічної кризи тощо. Саме тому порівняльні дослідження міграційних настроїв та потоків трудової міграції можуть стати важливим фактором для розуміння її динаміки і прогнозування кількісних та якісних змін. Як приклад можна навести результати комплексного порівняльного дослідження міграційної активності С. Пирожкова, О. Малиновської та А. Хомра. Зафіксована еволюція зовнішньої міграції українців — істотно зросла тривалість трудової міграції. Серед мігрантів домінують люди молодшої вікової групи, з середньою спеціальною освітою, чоловіки. Відбувається диверсифікація країн-реципієнтів: крім популярних Росії та Польщі, зростає кількість виїздів до Італії, Португалії, Іспанії [14].

Метою даного дослідження був порівняльний аналіз міграційних орієнтацій населення Сумської області.

Дослідження проблем трудової міграції проводилось Проблемною лабораторією «Центр соціально-гуманітарних аспектів регіональних досліджень» у рамках проекту «Аналіз аспектів трудової міграції та шляхи забезпечення економіки області кваліфікованою робочою силою» на замовлення Сумського центру зайнятості та у рамках наукової теми кафедри політології, соціології та психології «Гендерні трансформації суспільства: соціологічний, психологічний та політичний аспекти».

Дослідження передбачало опитування населення області з метою визначення соціальних характеристик тієї частини працездатного населення, яка виїжджає на заробітки за межі області, а також чинників, які стимулюють людей від таких поїздок.

Форма дослідження — опитування за допомогою закритої анкети. Опитування проводилось у два етапи, що дало можливість простежити основні тенденції міграційних процесів у часі. Перший етап опитування був проведений у червні–липні 2008 р. За пропорційною вибіркою було опитано 570 респондентів, які являли собою працездатне населення області. Другий етап опитування був проведений у вересні–листопаді 2011 р. (515 респондентів).

Всі респонденти були поділені на такі групи: 1) особи, що мали досвід трудової міграції (виїжджають на заробітки за межі області); 2) члени сімей трудових мігрантів, що мають можливість надати інформацію про тих, хто працює за межами області; 3) респонденти без власного досвіду трудової міграції. Така методика дозволяла не тільки зафіксувати соціально-демографічні характеристики трудових мігрантів, але й визначити деякі географічні та кількісні характеристики (напрямки міграції, гендерні та вікові особливості мігрантів).

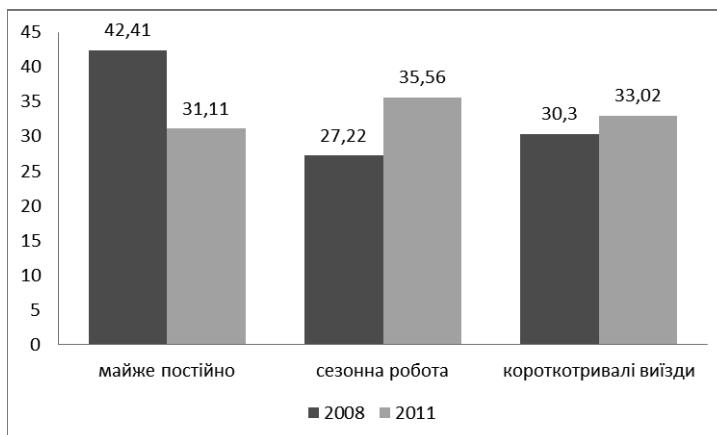
Обробка анкет велась з допомогою програми «OSA» окремо по кожній групі та по кожному масиву анкет.

Біля половини опитаних зазначили, що або вони самі, або їх близькі родичі виїжджають на заробітки за межі області. При цьому, якщо у 2008 р. мігрантів було 54,57 %, то у 2011 р. цей показник знизився до 45,94 %.

Відбулись зміни у часі перебування трудових мігрантів за межами області.

Так, якщо у 2008 р. найбільш поширеними були виїзди на тривалий час, то у 2011 р. починають переважати сезонні роботи (виїзди на 2–3 місяці) (діаграма 1).

Діаграма 1
Час перебування мігрантів за межами області (%)



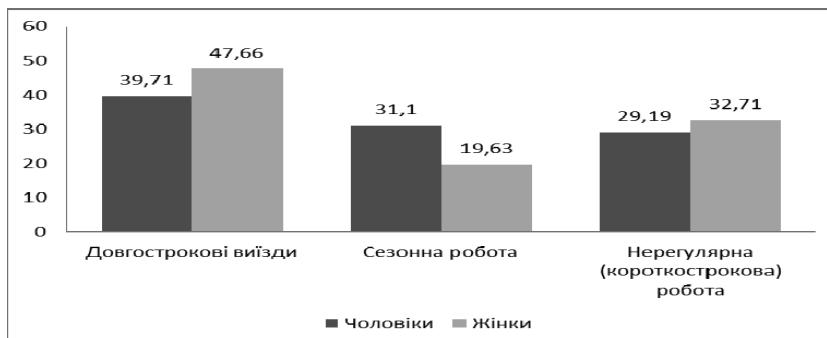
Як можна побачити з Діаграми 1, у 2008 р. 42,41 % мігрантів працювали за межами області майже постійно. У 2011 р. цей показник знизився більш ніж на 10 %, до 31,11 %. На сезонні роботи у 2008 р. виїжджали 27,22 %, а у 2011 р. цей показник збільшився до 35,56 %. Кількість тих, що працює нерегулярно (кілька тижнів на рік), суттєво не змінилася.

У 2008 р. жінки частіше, порівняно з чоловіками, виїжджали на більш тривалий час (66,14 % жінок та 33,86 % чоловіків). А чоловіків було більш ніж на 10 % серед тих, хто виїдждав за межі області на сезонну

роботу (31,1 % чоловіків та 19,63 % жінок). Суттєвих гендерних відмінностей не було в групі тих, хто виїжджає на заробітки нерегулярно.

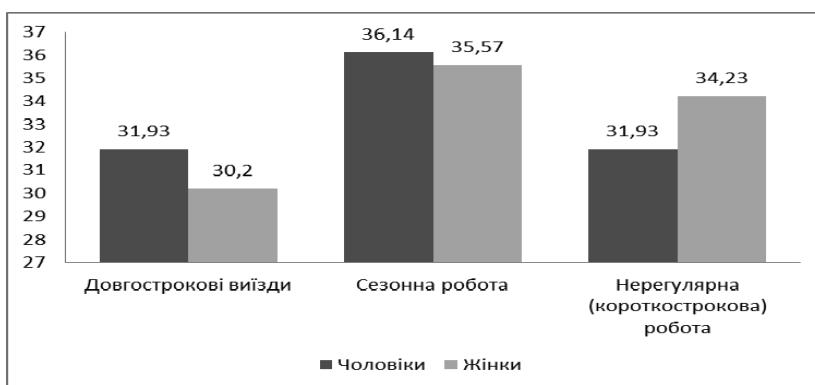
Діаграма 2

Гендерні особливості термінів міграції — 2008 рік



Діаграма 3

Гендерні особливості термінів міграції — 2011 рік



Порівняльний аналіз результатів, відображені у діаграмах 2 та 3, дозволяє зробити наступні висновки:

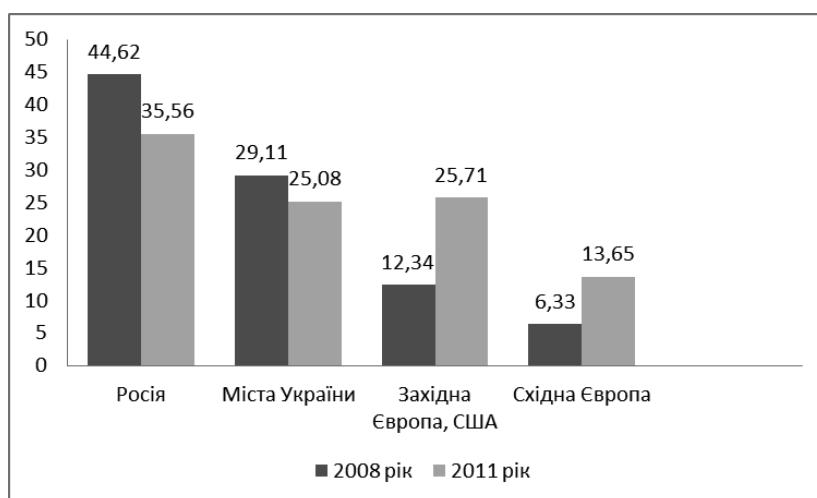
1. У 2008 р. як чоловіки, так і жінки орієнтувались на довгострокову міграцію, у 2011 р. зростає орієнтація на сезонну трудову міграцію.
2. У 2008 р. жінки частіше за чоловіків орієнтувались на довгострокову міграцію, у 2011 р. чоловіки почали переважати жінок у групі тих, хто виїжджає за межі області на довгий час.
3. У 2011 р. кількість жінок, що працюють на сезонних роботах, значно збільшилась порівняно з 2008 р.

Зменшення долі тих, хто орієнтується на довгострокову міграцію, на наш погляд, можна пояснити двома чинниками. По-перше, особи, що працювали довгий час за межами області, можливо, сприяли виїзду за кордон своїх сімей. Як результат, кількість тих, хто потенційно міг розповісти про

членів родини — трудових мігрантів, зменшилась, що і знайшло відображення в отриманих результатах. По-друге, довгострокові виїзди негативно впливають на родинні відносини (зростає кількість розлучень; діти живуть без батьківського нагляду). Тому певна частина респондентів (особливо це стосується жінок) у більшій мірі почала орієнтуватись на сезонні роботи, які дозволяють, не залишаючи можливостей заробляти, не розлучатись з членами родини на дуже довгий період.

Результати дослідження дозволяють визначити також основні напрямки трудової міграції та популярність цих напрямів серед населення області.

Діаграма 4
Напрямки трудової міграції (%)



Мігранти з Сумської області орієнтуються на два основні напрямки — великі міста України (в основному Київ та Харків), куди виїжджають біля 30 % опитаних, і Росію, яка приймає 35–45 % мігрантів.

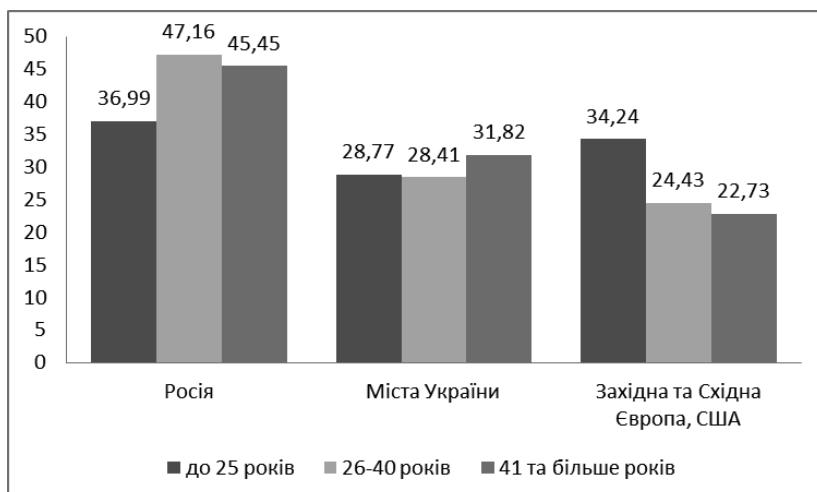
За останні роки має місце тенденція до зміни міграційних потоків. З одного боку, зменшується кількість осіб, що виїжджають до Росії, з іншого боку, більш ніж удвічі зросла кількість тих, хто орієнтується на виїзд у країни далекого зарубіжжя: від 20 % у 2008 р., до майже 49 % — у 2011 р.

Причин може бути кілька. По-перше, Росія для мігрантів перестає бути привабливою внаслідок існування досить значних ризиків перебування у країні та відносно невеликого рівня заробітної плати. З іншого боку, додатковим фактором, що стимулює виїзд наших співвітчизників у країни далекого зарубіжжя, є надія на можливість залишитись там на постійне проживання.

Аналіз даних, наведених у діаграмах 5 та 6, дає можливість зазначити наступне:

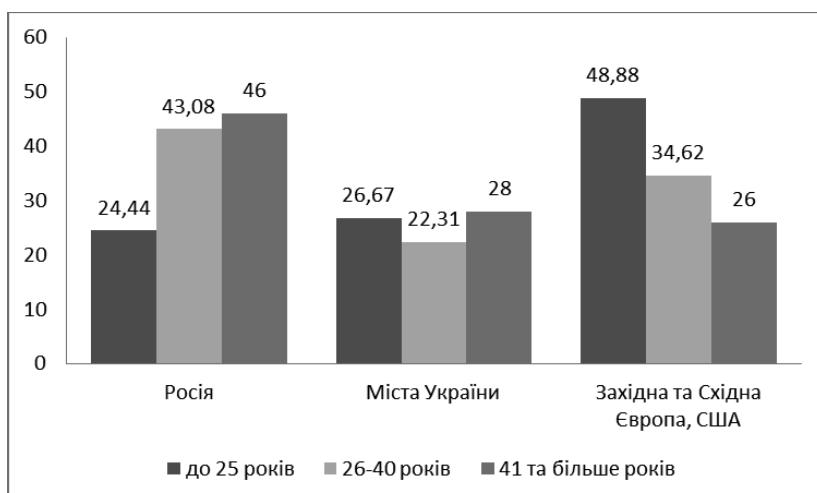
Діаграма 5

Напрямки трудової міграції в залежності від віку (2008 рік)



Діаграма 6

Напрямки трудової міграції в залежності від віку (2011 рік)



1. Респонденти середньої та старших вікових категорій у більшій мірі орієнтуються на виїзд до Росії, в той час як молоді люди віком до 25 років виїжджають до країн далекого зарубіжжя. Ця тенденція має місце у 2008 р., вона ж зберігається у 2011 р.

2. У 2011 р. привабливість Росії для молодих мігрантів значно зменшується, майже половина з них починає виїжджати до країн далеко за-рубіжжя.

3. Респонденти у віці 26–40 років теж у більшій мірі починають розглядати країни далеко зарубіжжя як більш перспективні (різниця з 2008 роком складає 10 %).

4. У старшій віковій групі також спостерігається деяке збільшення тих, хто починає орієнтуватись на далеке зарубіжжя. При цьому кількість тих, хто виїжджає до Росії, не зменшується — відбувається відтік мігрантів, що працювали в інших містах України. На жаль, така тенденція свідчить про зменшення ринку праці в Україні.

Отримані результати показують, що основною причиною виїзду на заробітки за межі області є не відсутність роботи (на це скаржаться лише 20,32 % респондентів у 2011 р. та 22,78 % — у 2008 р.), а пошук можливостей мати вищій рівень заробітної плати. Зокрема, 40,32 % опитаних зазначають, що вони чи їх родичі виїжджають за межі області у пошуках більшого заробітку (для порівняння — у 2008 р. таких було 44,62 %).

Ще 18,41 % опитаних зазначили, що їдуть за межі області у пошуках кращих умов для роботи. При цьому у 2008 р. цей показник був удвічі меншим — 9,49 %. Можна говорити про зростання очікувань і вимог респондентів не лише стосовно рівня заробітку, але й умов праці.

На основі аналізу результатів можемо говорити і про деяко різні причини, що спонукають жінок та чоловіків шукати роботу в інших місцях. Більшим виявився відсоток жінок, які шукають роботу за межами області перш за все з метою мати кращі умови праці. Така тенденція має місце як у 2008 р., так і у 2011 р. Зокрема, у 2008 р. 8,61 % чоловіків і 11,21 % жінок вказують на бажання мати кращі умови праці як на основну причину виїзду на заробітки за межі області, а у 2011 р. серед чоловіків таких 16,27 %, а серед жінок — 20,81 %.

Проте чоловіча половина переважає серед тих, хто виїжджає за межі області внаслідок відсутності роботи у рідному місті чи селі (26,32 % чоловіків та 15,89 % жінок у 2008 р.; 22,89 % чоловіків та 17,45 % жінок у 2011 р.).

Цікавою є тенденція у групі тих, хто виїжджає у пошуках більшого заробітку. Якщо у 2008 р. чоловіки виїжджали, переважним чином, у пошуках більшого заробітку, при цьому відсоток чоловіків (47,37 %) був більшим у порівнянні з жінками (39,25 %), то у 2011 р. кількість чоловіків з такими орієнтаціями зменшується (40,36 %), практично зрівнюючись з кількістю жінок (40,27 %).

У діаграмах 6 та 7 наведено співвідношення респондентів, що налаштовані виїхати за межі області на постійне проживання.

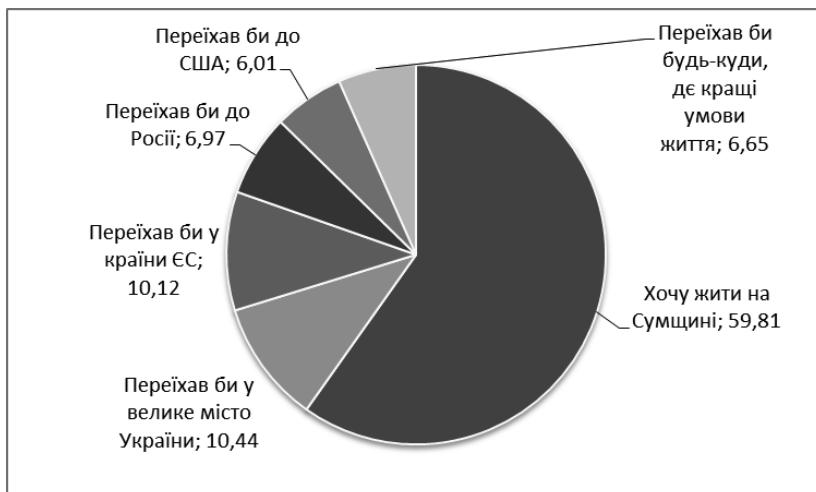
Порівняльний аналіз результатів, наведених у діаграмах 6 та 7, дає можливість зазначити наступні особливості:

1. У 2011 р. зростає бажання виїхати за межі області взагалі. Якщо у 2008 р. частка тих, хто хотів би залишитись на Сумщині, складала 59,81 %, то у 2011 р. таких респондентів стає майже на 20 % менше — 40,96 %.

2. У 2008 році респонденти частіше називали такі напрямки, як «Інші міста України» (10,44 %) та «Країни ЄС» (10,12 %). У 2011 р. —

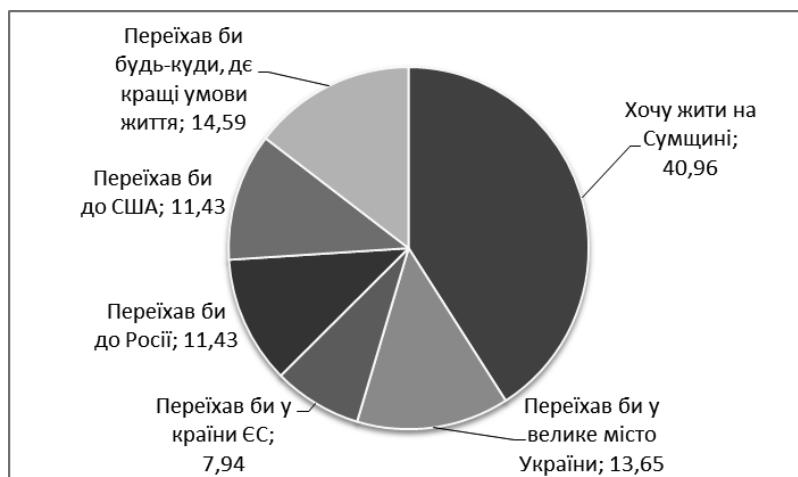
Діаграма 6

Міграційні орієнтації у 2008 році (%)



Діаграма 7

Міграційні орієнтації у 2011 році (%)



«Інші міста України» (13,65 %), «Росія» (11,43 %) та «США» (11,43 %). Слід зазначити, що отримані результати не збігаються з відповідями на питання щодо напрямків трудової міграції, де перспективнішими вважаються Західна Європа та США. Перш за все, цифри, вірогідно, відображають реальний досвід респондентів або членів їх сімей щодо умов праці та проживання в інших країнах. Західна Європа як країна трудової міграції є привабливою внаслідок можливості отримувати більш високу заробітну плату. З іншого боку, переїзд на постійне проживання супро-

воджується низкою втрат — зниження соціального статусу, труднощі адаптації, мовна проблема, утруднення зв'язків з родичами, що залишаються в Україні, тощо. Зниження привабливості Західної Європи як місця постійного проживання, крім того, можливо, є наслідком досвіду, який отримали респонденти (або члени їх сімей) у процесі попередньої трудової міграції.

3. У 2008 р. зросла привабливість Росії як місця постійного проживання — з 6,97 % до 11,43 %. Наразі також має місце розходження результатів — привабливість Росії для трудової міграції знижується, але як місця постійного проживання — зростає. Причина, можливо, полягає у тому, що у якості трудових мігрантів респонденти (або члени їх сімей) зустрічались зі значними труднощами, які були результатом нелегального працевлаштування та недостатньою захищеністю мігрантів. З іншого боку, Росія як місце легального працевлаштування та постійного проживання надає мігранту певні права та гарантує його захищеність. Крім того, переїзд до Росії не супроводжується дуже значними проблемами, пов'язаними з адаптацією (відкритість кордонів, знання мови, наявність родичів або друзів у Росії тощо), як це могло б бути при переїзді до країн ЄС. Слід зазначити також, що переїзд до Росії на місце постійного проживання є значно легшим у порівнянні з міграцією до країн Європи або США.

4. У 2011 р., порівняно з 2008 р. зростає кількість тих, що обрав відповідь — «Переїхав би будь-куди, де кращі умови для життя і роботи» — з 6,65 % до 14,59 %. На наш погляд, вибір даного варіанта відображає не орієнтацію на активні зміни соціальної позиції, а загальне невдоволення власною життєвою ситуацією, з одного боку, та небажання (або невміння чи незнання) виправити таку ситуацію. Непрямим підтвердженням даного висновку є порівняння відсотку тих, хто відповідав ствердно на це запитання серед респондентів різного віку: до 25 років таких 2,74 %, з 26 до 40 років — 6,82 %, старших за 40 років — 10,61 %. Дійсно, люди більш старшого віку мають суттєві проблеми, пов'язані з рівнем адаптації до сучасної ситуації. За кілька десятиріч відбулися принципові зміни соціального середовища. Це стосується не тільки соціально-економічних або політичних перетворень. Відбулися масштабні трансформації — від зміни культурних цінностей до впровадження нових технологій у повсякденне життя. Досить значна частина людей старшого віку відчувають значний дискомфорт, опинившись, фактично, у іншій країні, до правил та норм якої потрібно звикати.

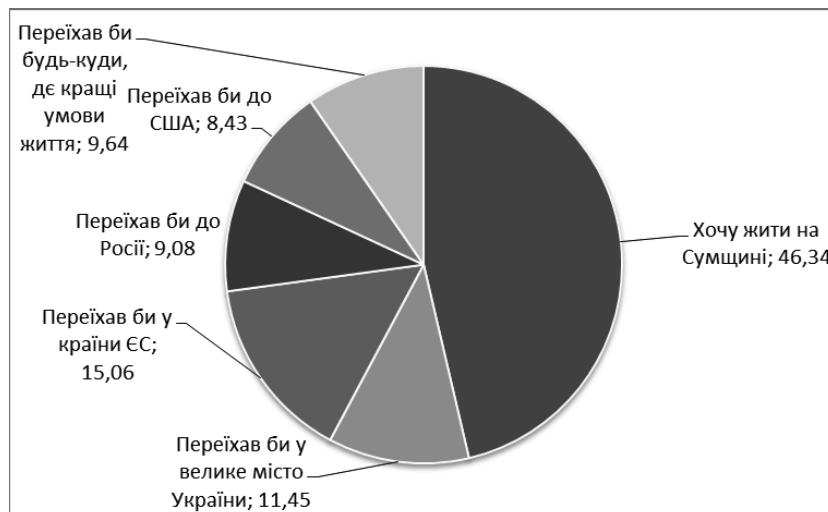
Крім того, досить розповсюдженою є практика роботодавців ставити вікові обмеження при прийомі на роботу, що є додатковим фактором, який негативно впливає як на можливості працевлаштування людям навіть після 40 років, так і на самопочуття та оцінку життєвих перспектив у цілому.

Таким чином, перераховані причини можуть лежати в основі досить ірраціонального бажання «поїхати будь-куди, де кращі умови життя».

Порівняльний аналіз результатів, які відображають гендерні відмінності міграційних настроїв (діаграми 8 та 9), дозволяє зазначити наступне:

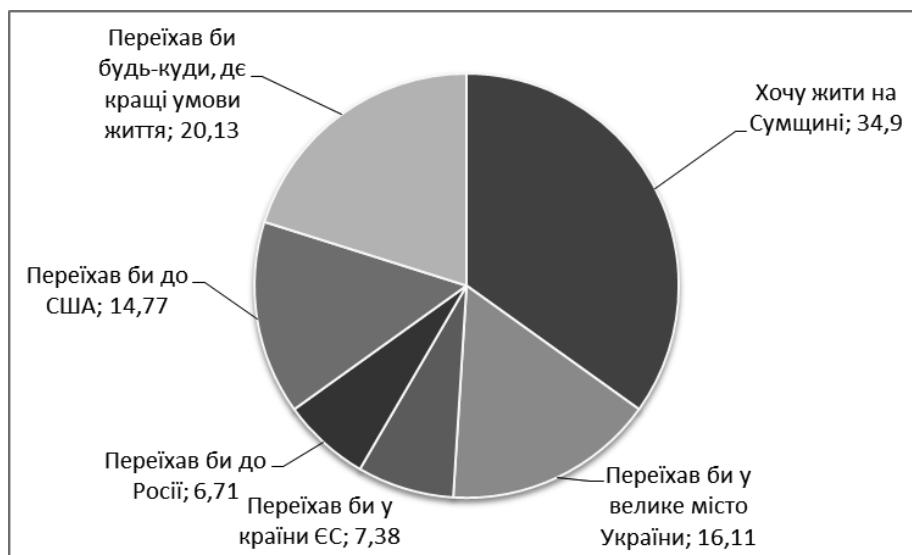
Діаграма 8

Міграційні орієнтації чоловіків (%)



Діаграма 9

Міграційні орієнтації жінок (%)



1. Жінки мають вищій міграційний потенціал, ніж чоловіки, — не бажають змінювати місце постійного проживання 46,34 % чоловіків і тільки 34,9 % жінок.

2. Жінки частіше налаштовані змінити місце проживання у межах України — переїхати в інше місто (чоловіки — 11,45 %, жінки — 16,11 %).

3. Чоловіки у більшій мірі орієнтовані на переїзд до Росії (чоловіки — 9,08 %, жінки — 6, 71 %) та у країни ЄС (чоловіки — 15,06 %, жінки — 7,38 %).

4. Кожна п'ята жінка обрала відповідь — «Переїхав би будь-куди, де кращі умови для життя і роботи», що відображає значно більші проблеми, пов'язані з соціальним функціонуванням жінок порівняно з чоловіками.

Висновки і перспективи подальших розвідок

Проведене дослідження показало існування динаміки трудової міграції та міграційних настроїв населення Сумської області. За період 2008–2011 рр. зафіксоване невелике зниження рівня трудової міграції, з одного боку, та зростання міграційного потенціалу, що полягає у бажанні назавжди залишити місце постійного перебування, з іншого.

Основною причиною трудової міграції є не відсутність роботи, а низький рівень заробітної плати.

Відбулась переорієнтація трудової міграції з Росії на країни Західної та Східної Європи. З іншого боку, Росія частіше починає розглядатись як країна переїзду на постійне проживання.

Щодо напрямків подальших розвідок даного дослідження, то це можуть бути моніторингові вивчення наслідків та викликів трудової міграції, умов життя та адаптації трудових мігрантів за кордоном, перспектив та особливостей працевлаштування в Україні.

Список використаної літератури

1. World Migration Report 2010 the Future of Migration: Building Capacities for Change. — Geneva: International Organization for Migration, 2010. — 272 p. — Режим доступу: http://publications.iom.int/bookstore/free/WMR_2010_ENGLISH.pdf.
2. Шульга Н. А. Великое переселение: репатрианты, беженцы, трудовые мигранты / Н. А. Шульга. — К.: Институт социологии НАН Украины, 2002. — 700 с.
3. Пирожков С., Малиновська О., Марченко Н. Зовнішня міграція в Україні: причини, наслідки, стратегії. — Київ: Академпрес, 1997. — 128 с.
4. <http://iom.org.ua/ua/>
5. Малиновська О. А. Мігранти, міграція та Українська держава: аналіз управління зовнішніми міграціями: Монографія / О. А. Малиновська. — К.: Вид-во УАДУ, 2004. — 236 с.
6. Малиновська О. А. Трудова міграція: соціальні наслідки та шляхи реагування / О. А. Малиновська. — К. : НІСД, 2011. — 40 с. — Режим доступу: http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/Malin_migraciya-dace3.pdf
7. Прибыткова И. Современные миграционные процессы: теоретико-методологические аспекты исследования / И. Прибыткова // Социология: теория, методы, маркетинг. — 1999. — № 1. — С. 161–172.
8. Лібанова Е. М. Міграційні трансферти, бідність і нерівність в Україні // Соціально-економічні та етнокультурні наслідки міграції для України : зб. матеріалів наук.-практ. конф. (Київ, 27 вересня 2011 р.) / упоряд. О. А. Малиновська. — К. : НІСД, 2011. — С. 15–25.
9. Кіпень В. П. Міграційний потенціал України у соціологічному вимірі // Соціально-економічні та етнокультурні наслідки міграції для України : зб. матеріалів наук.-практ. конф. (Київ, 27 вересня 2011 р.) / упоряд. О. А. Малиновська. — К. : НІСД, 2011. — С. 26–35.

10. Зовнішня трудова міграція населення України. — Київ: ДП «Інформаційно-аналітичне агентство», 2009. — 120 с. — Режим доступу: <http://openukraine.org/doc/BK-MIGR-END.pdf>
11. Міграційні Процеси в Україні: сучасний стан и перспективи / За ред. О. В. Позняка. — Умань, 2007. — 276 с.
12. Населення України. Трудова еміграція в Україні. — К.: Ін-т демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України, 2010. — 233 с.
13. Кизилов А. Особенности миграционных процессов в украинском пограничье (по результатам социологического исследования в Харьковской и Львовской областях) / Кизилов А., Nikolaevskiy B., Петрова Я. // Методология, теория и практика социологического анализа современного общества. Сборник науч. трудов в 2 томах. Т.2. — Харьков: Харьковский нац. у-т им. В. Н. Каразина, 2006 — С. 57–63.
14. Пирожков С. И. Трудовая миграция населения Украины: социально-экономический аспект / Пирожков С. И., Малиновская Е. А., Хомра А. У. — К.: НИПМБ, 2003. — 134 с.

Стаття надійшла до редакції 13.05.2013

Н. Д. Свитайло, Т. В. Иванова, А. М. Костенко

кафедра философии, политологии и инновационных социальных технологий
Сумського державного університета
к. 707, Р.-Корсакова, 2, г. Суми-7, 40007, Україна

СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ МИГРАЦИОННЫХ ОРИЕНТАЦИЙ НАСЕЛЕНИЯ СУМСКОЙ ОБЛАСТИ

Резюме

Представлены результаты опроса населения Сумской области в 2008–2011 годах относительно социальных характеристик трудовых мигрантов, а также факторов, которые сдерживают людей от поездок. В 2011 году количество трудовых мигрантов снизилась, но миграционный потенциал, проявившийся в желании покинуть пределы области, — вопрос. Растет привлекательность стран ЕС как места трудовой миграции.

Ключевые слова: трудовая миграция, миграционный потенциал, работа.

N. D. Svitaylo, T. V. Ivanova, A. M. Kostenko

Department of Philosophy, Political Science and Innovation Social
TechnologiesSumy State University
K. 707, RS-Korsakov, 2, m-7 Sumy, 40007, Ukraine

COMPARATIVE ANALYSIS OF MIGRATION ORIENTATION OF THE POPULATION OF SUMY REGION

Summary

The results of the survey population Sumy region in 2008–2011 in relation to the social characteristics of migrant workers, as well as factors that hinder people from migration. In 2011, the number of migrant workers has decreased, but the migration potential, manifested in the desire to leave the region — has increased. Is growing attractiveness of the EU as a place of labor migration.

Key words: labor migration, migration potential, work.

УДК [172:323](477)«20»

О. Ю. Рак

канд. наук із соц. ком.,

доц. кафедри філософії та політології

Львівського державного університету внутрішніх справ

вул. Шкрібляків, буд. 8, кв. 3, м. Львів 79053, Україна

тел.: (067)756-79-00, ел. пошта olarak@i.ua

**КУЛЬТУРНИЙ ФЕНОМЕН ЕТИЧНОЇ СОЦІАЛІЗАЦІЇ
ТА ІНТРОФОРМАЦІЙНОЇ ВЗАЄМОДІЇ У ПОЛІТИЧНОМУ
СЕРЕДОВИЩІ**

У статті розглядається важливість несилової (інтроформаційної) зміни сучасної політики в культурному феномені етичної соціалізації. Показано необхідність удосконалення стану політичного середовища — середовища довіри на державному рівні. Показано взаємозв'язок етики з мораллю та культурою, їх вплив на політичну культуру. Розроблені інформаційні моделі політичної соціалізації.

Ключові слова: етична соціалізація, матеріальна культура, духовна культура, семантична мережа, інтроформація.

Постановка проблеми дослідження. Культура в політичному процесі України має важоме проблемне значення в очах українського суспільства і, зокрема, сусідніх держав.

Формування політичної культури відбувається в процесі політичної соціалізації. Поняття «соціалізація» включає в себе соціальні, психологочні, правові закони поведінки людини, основні цінності культури, мораль та етику [1, 2]. Процес соціалізації проходить як шляхом успадковування сімейної культури, так і шляхом набуття особистого досвіду індивіда. Соціалізація базується на духовних аспектах соціального розвитку та практичній діяльності, відбувається у різних рольвих сферах діяльності, тому політична соціалізація, як різновид, має особливі критерії розвитку.

Політична соціалізація вимагає гармонійної, плюралістичної, безконфліктної концепцій етики поведінки у політичному середовищі. Коли ж ці концепції не присутні у сучасній політиці, то, відповідно, держава виступає не зразком чи авторитетом, а культурно-морально-етично нерозвиненою політичною системою. Політична спрямованість не повинна працювати тільки на силові маніпулятивні технології впливу, але має використовувати «інтроформаційну» взаємодію, демонструючи власну феноменальність в етиці спілкування, поведінці на політичній арені. Політика як ділова гра потребує інтроформаційної взаємодії як спеціального підходу для збереження порядку. Суспільство має «захоплюватись» мовою поведінки, механізмами управління, етикою спілкування. Етична соціалізація невід'ємно пов'язана з такими науками, як психологія, філософія,

соціологія, менеджмент, риторика тощо. Закони етичної поведінки допомагають створити гармонію у суспільстві. Будь-яка конфліктна ситуація в жодному разі не має переростати в хаос, що постає можливим за умов дотримання моральної поваги до опонентів та за наявності «м'якої сили модератора».

Метою статті є аналіз феномену інтроформаційної взаємодії в процесі політичної соціалізації та визначення важливості значення «зразкова культура» влади.

Аналіз останніх досліджень. Проблемами соціалізації та інтроформаційної взаємодії в етиці та культурі поведінки у політиці займалися такі зарубіжні та вітчизняні вчені, як: В. Бебік, М. Вебер, Ф. Гіддінгс, Т. Гоббс, Д. Істон, О. Кузьмін, О. Мельник, Ю. Пачковський, Платон, Г. Спенсер, Ю. Тесля, З. Фрейд, В. Холод, та інші.

Основна частина. Етика взаємопов'язана з мораллю, а саме з моральними якостями, нормами поведінки та культури особистості [3]. У політичному житті особливе значення набуває етика управління, етика спілкування, етика взаємодії. Імідж соціуму народжується шляхом знань культури та етики поведінки і спілкування, психології мислення. Будь-яка конфліктна ситуація повинна вирішуватись на благо та користь суспільства.

Завоювати повагу у політиці можна лише через гідність, розумне правління, дотримання правил поведінки, через дотримання етичної культури та патріотичне прагнення до збереження державних цінностей та несилою (інтроформаційної) взаємодії [4]. Для правильного управління важливо будувати спілкування в рівних можливостях, не принижувати інших, не бути зверхнім і конфліктним, а також не допускати категоричності й різкості у висловлюваннях, впевненість у собі і в перемозі — це теж негативний показник самовпевненості. Політик повинен навчитися відповідати за комунікативну етику, а отже, не просто обіцяти, але й виконувати. Інакше це виклике недовіру у громадян держави. Отже, йдеться про «несилові» взаємодії під час взаємоспілкування.

Несилові взаємодії полягають в здатності людини (політика) до першочергової зміни внутрішньої організації контрагентів взаємодії (до формування інформаційного змісту, що відображає ставлення до істини, до дійсності), яка призводить до зміни у власній поведінці. У природі існують лише несилові взаємодії. Отже, несилова Природа означає, що взаємодія її матеріальних утворень полягає у першочерговій зміні внутрішньої організації, яка приводить до зміни в проявах (під час руху). У теорії несилової взаємодії така «внутрішня організація» матеріальних утворень отримала назву «інтроформація». Отже, кожне матеріальне утворення є проявом його внутрішньої організації (інтроформації).

Через це «м'яка дія», «несилове перекодування» як мистецтво модератора (в даному значенні «moderator=публічна людина, політик». — Ред.) мають неабиякий вплив на процес політичної соціалізації. Високі етичні засади політичної соціалізації та інтроформаційна взаємодія зумовлять високу пошану до себе («як носія влади», «носія закону, справедливості») і завоюють кількісну підтримку більшості суспільства (рис. 1).

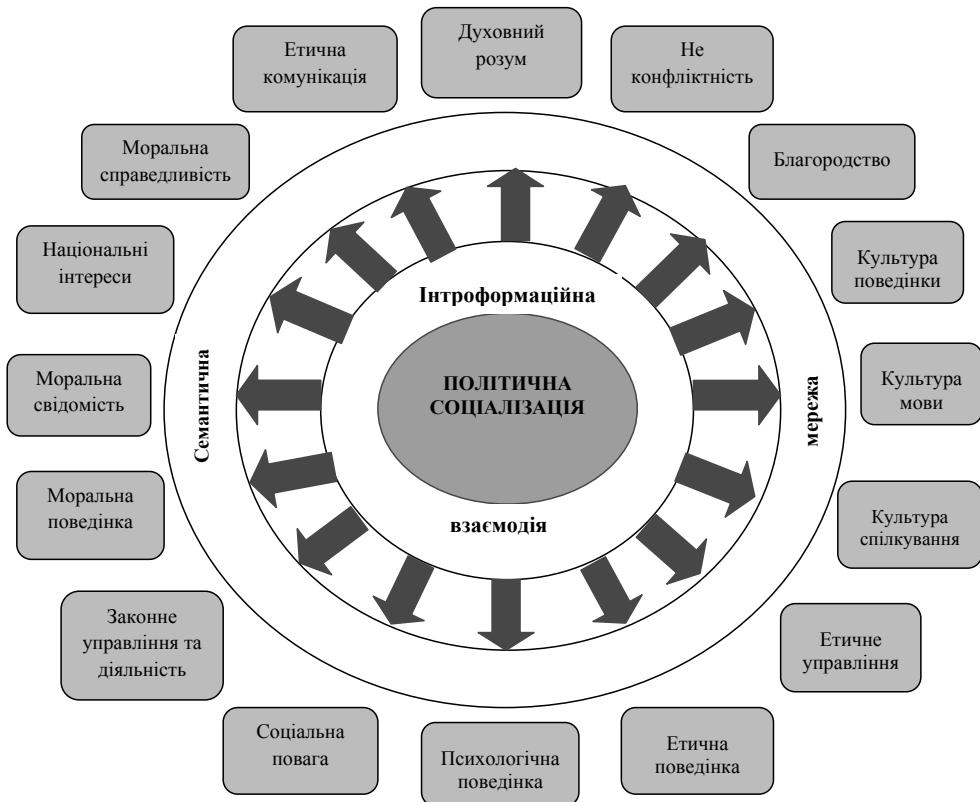


Рис. 1. Модель інформаційно-політичної соціалізації та інформаційна взаємодія в етичному співвідношенні як культурний феномен

На рис. 1 наведена модель інформаційного обміну засобами семантичної мережі при інформаційній взаємодії з усіма складовими політичного середовища для забезпечення високої ефективності політичної соціалізації і отримання позитивних наслідків довіри між політикумом та громадою. Політична неетична діяльність виглядає так: силова конкуренція, участь задля великих девідентів та грошей, конфліктні ситуації в уряді, неприйняття (ухилення) рішення, голосування чужими картками, неетична поведінка у всіх своїх проявах. Для протидії політичній неетичній поведінці варто запровадити Комітет з етичної поведінки політика, де будуть розроблені правила та норми культури поведінки та спілкування, а також навчання для керівників і підлеглих. Система культурних зразків дуже важлива для розвитку суспільства. І ці зразки, як правило, демонструють владні еліти. Але саме з отриманням влади в історії пов'язують «псування людської натури». Так, ще Платон — мислитель у Стародавній Греції вказував на важливе значення проявів культури в політиці у «Проекті ідеальної держави». Саме він писав про «псування людської натури» в процесі соціально-політичного розвитку, що означало аморальну поведінку

правителів щодо підлеглих. Так само стверджував мислитель Конфуцій у Стародавньому Китаї. Але особливістю у його вченні було те, що правитель повинен бути мудрим і має виховувати в кожній особистості — повагу до себе, повагу до старших, повагу до інших, повагу до традиції, т. ін. [5].

Сьогодні в політиці дуже часто ми чуємо про такі форми влади, як: клептократія (означає — влада злодіїв) та мафіократія (означає — влада мафії), де практично немає етичної культури політичної влади, а присутня корупція та фінансові зловживання, силові дії (бійки) і неетична поведінка тощо. Етична соціалізація особистості перетворилася на економічну соціалізацію, де панує тільки влада грошей, тобто матеріальний аспект.

Успіх керівника чи політика відображається в силі слова, його манері та стилі подачі, що є основними елементами інформаційної взаємодії та основним важелем в управлінні, оскільки від цього залежить вплив на підлеглих чи суспільство [4]. Слово в етичному образі має психологічну дію, філософське бачення і впливове управління нервовою системою людини, діючи на людські подразники [6]. Політика повинна створити для народу соціально-психологічний клімат, який сприятиме етико-інтелектуальному розвитку, культурі поведінки та мови, а також стабільність на державному та міждержавному рівнях.

Політична соціалізація базується на набутті процесу життєвого досвіду, психологічного відчуття, цінностей, традицій своєї держави, несиловій взаємодії та історичних складових суспільних відносин.

Політична етика, звичайно, не є нормативною юридичною умовою діяльності політика, але є необхідною складовою демократичного режиму. Тому особливо актуальним завжди буде етичне навчання та виховання у політичному середовищі.

Узагальненням вищенаведеного є те, що до культурних феноменів етичної соціалізації можна віднести декілька основних складових, які стануть фундаментом для громадянина-політика: традиції та звичаї, мова та символи, ритуали та обряди, манера та етикет, національна ідентичність та етнічне виховання, переконання та знання, мораль та менталітет (культурний, духовно-національний, трудовий) та інформаційна взаємодія на всіх ланках суспільно-політичної діяльності (рис. 2) [7]. На рис. 2 наведена узагальнена інформаційна модель етичної соціалізації, що враховує вплив зовнішнього турбулентного середовища, інформаційну взаємодію для досягнення стану взаємоповаги, розуміння та довіри до політичної еліти з боку громадської думки чи громадянина (реципієнта).

Фактично культура і етика вважаються основними регуляторами поведінки людини у її національному розвитку. Етична культура вимагає від людини художнього творіння свого самовдосконалення.

Сучасність демонструє негативні аспекти політичної соціалізації, коли вагоміше значення приділяється матеріальній культурі, ніж духовній культурі. Останніми роками владна еліта України демонструє суто матеріальні потреби як потреби матеріальної культури, оперуючи категорією «добробут», «матеріальна стабільність» тощо. Втім, зразки у сфері духовної культури залишаються або дуже застарілими, або занадто примітивними.

Політики використовують теми мови, літератури, проте не здатні демонструвати високі стандарти-зразки культури мовлення, не здатні демонструвати зразки культури мислення (в межах нематеріальної культури).

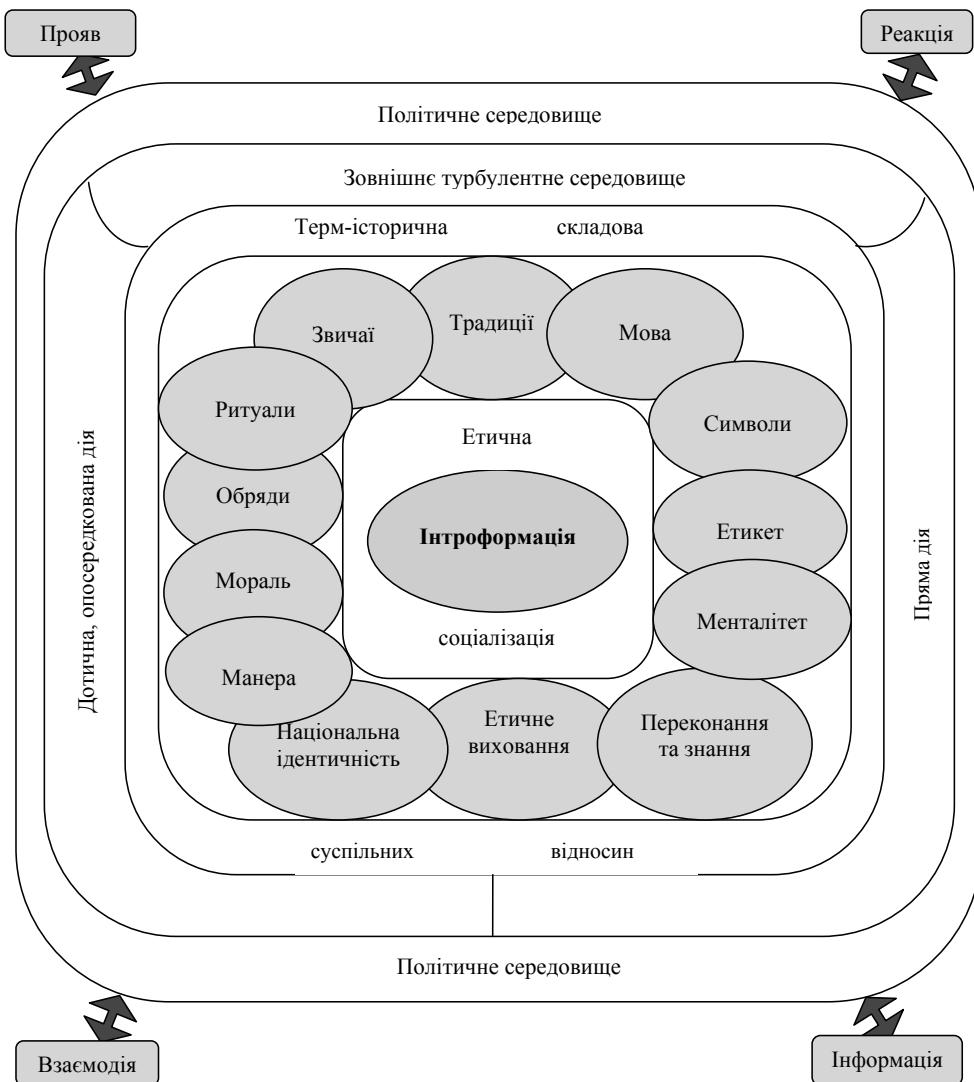


Рис. 2. Інформаційна модель етичної соціалізації та ефективне функціонування політичного середовища на основі системної динаміки та інформаційної взаємодії

Філософія етики поведінки, спілкування, управління повинна базуватися на моральній соціалізації особистості та інформаційній взаємодії, тобто розвитку у людини внутрішнього стану усвідомлення системи суспільних цінностей. Чим більше конфліктів у політиці, тим більш держава «заганяє» себе у глухий кут, показуючи, так би мовити, «жовту» діяль-

ність через засоби масової інформації, а також розвиває свою безпомічність. Парламентська культура нині виглядає як політичний ажіотаж та «показуха». Політика без моралі стає нелегітимною і «брудною», а відповідно — аморальною і аномальною [8].

Розглядаючи проблему політичної етики, Михайло Драгоманов писав: «Свіжу, нову, чисту справу треба ставити на свіжий ґрунт, доводити чистими аргументами, а не підлагоджуватися до застарілих, часто патологічних інстинктів», «Чиста справа потребує чистих засобів». Так автор за свідчував своє прагнення до порядності людської діяльності у політиці, був проти брехні, зла, тиранії і силових політичних дій [9]. Отже, якість політичної соціалізації у суспільстві обумовлюється формуванням культурного зразку, який має силу «м'якої дії», який повільно, протягом років впливає на стереотип поведінки, на індивідуальний вибір людини, на усвідомлення власної ролі у політиці, у політичній системі. Так, інтроформаційна взаємодія постає основою процесу політичної соціалізації, а роль впливаючого суб'єкта належить владній еліті, яка щоденно демонструє «культурні зразки», які впливають на процеси пізнання, виховання, сприяючи швидкому розвитку етичної культурної соціалізації усього політичного середовища [4, 10].

Висновки. Отже, з огляду на вищепередне є зрозумілим, що рівень державного розвитку, розвитку суспільства в повній мірі залежить від системи інтроформаційної взаємодії у політичному процесі. Якість та культурні зразки цієї взаємодії обумовлюють тип соціалізації та її політичного аспекту. Виходячи з проведених досліджень показано:

1. Сучасний стан впливу культури та етики на політичну соціалізацію.
2. Обґрунтовано важливі невід'ємні складові політичної соціалізації і запропоновано інтроформаційну модель.
3. Запроваджено і зображені інформаційну модель, що враховує інтроформаційну взаємодію та важливі цінності етичної соціалізації, як необхідні критерії розвитку духовно-культурних феноменів у політичному середовищі.
4. На основі використання семантичної мережі показано несиловий взаємозв'язок культури, моралі та етики у соціалізації та політичній діяльності.

Таким чином, проаналізувавши сучасний стан політичної культури, етики та моралі у процесі засвоєння соціалізації, варто наголосити та зосередити політичне спрямування на розвиток інтроформаційної взаємодії культурно-етичних норм, традицій, звичаїв тощо. Це дасть можливість вибудувати внутрішній світ (на основі несилової взаємодії), мисленнєву свідомість і політику кожного індивіда як політичного суб'єкта своєї держави і таким чином відновити увагу, зацікавленість, довіру людей та створити політичне середовище нового типу — середовище довіри громадян до політикуму.

Список використаної літератури

1. Бебик В. М. Інформаційно-комунікаційний менеджмент у глобальному суспільстві: психологія, технології, техніка паблік рілейшнз: [Монографія В. М. Бебик] / В. М. Бебик. — К.: МАУП, 2005. — 440 с.
2. Бебик В. М. Політологія: наука і навчальна дисципліна: Підручник / В. М. Бебик. — К.: Каравела, 2009. — 496 с.
3. Культура єтикої етика в публічному адмініструванні: наук. розробка / С. М. Серьогін, О. В. Антонова, І. І. Хожило та ін. — К.: НАДУ, 2010. — 40 с.
4. Тесля Ю. Н. Введение в информатику Природы: Монография / Ю. Н. Тесля. — Киев: Маклаут, 2010. — 256 с.
5. Холод В. Політологія: Підручник / В. Холод. — Суми: ВТД «Університетська книга», 2006. — 480 с.
6. Варій М. Й. Загальна психологія: навчальний посібник / М. Й. Варій. — 2-ге вид., випр. і доп. — К.: Центр навч. літератури, 2007. — 968 с.
7. Соціологія і психологія: Навч. посіб. / За ред.. Ю. Ф. Пачковського. — К.: Каравела, 2009. — 760 с.
8. Прикладна етика: навч. посіб. / Т. Г. Аболіна, В. Г. Нападиста, О. Д. Рихліцька та ін. — К. : Центр навчальної літератури, 2012. — 392 с.
9. Круглашов А. Драма інтелектуала: політичні ідеї Михайла Драгоманова / А. Круглашов. — Чернівці: Прут, 2000. — 488 с.
10. Вегеш М. М. Політологія: підручник / М. М. Вегеш та ін. — 3-те вид., перероб. і доповн. — К.: Знання, 2008. — 384 с.
11. Кузьмін О. Є. Теоретичні та прикладні засади менеджменту: Навчальний посібник / О. Є Кузьмін, О. Г. Мельник. — Львів: Нац. університет «Львівська політехніка», «Інтелект-Захід», 2002. — 228 с.
12. Скрипко Т. О. Інноваційний менеджмент: підруч. / Т. О. Скрипко. — К.: Знання, 2011. — 423 с.

Стаття надійшла до редакції 07.04.2013

О. Ю. Рак

кандидат наук по социальным коммуникациям,
доцент кафедры философии и политологии
Львовский государственный университет внутренних дел

КУЛЬТУРНЫЙ ФЕНОМЕН ЭТИЧЕСКОЙ СОЦИАЛИЗАЦИИ И ИНТРОФОРМАЦИОННОГО ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ В ПОЛИТИЧЕСКОЙ СРЕДЕ

Резюме

В статье рассматривается важность несилового (интроверификационного) изменения современной политики в культурном аспекте нравственной социализации, показана необходимость усовершенствования состояния политической среды на государственном уровне. Показана взаимосвязь этики с моралью и культурой, их влияние на политическую культуру. Разработаны информационные модели политической социализации.

Ключевые слова: этическая социализация, материальная культура, духовная культура, семантическая сеть, интроверификация.

O. Rak

PhD in social communication

Associate Professor of Philosophy and Political Science

Lviv State University of Internal Affairs

THE CULTURAL PHENOMENON OF MORAL SOCIALIZATION AND INTERACTION IN INTROFORMATSION POLITICAL ENVIRONMENT

Summary

The article deals with the importance of not power (introformatsion) changes in current policies in the cultural phenomenon of moral socialization, shows the need for improvement of the policy environment at the national level to raise their status among the international countries. Showing non-coercive relationship ethics morals and culture, their influence on the political culture in the spiritual sense. Based on research and analysis developed information model of political socialization as a cultural phenomenon in the ethical relation ethical socialization and participation in the political environment, taking into account the influence of the turbulent environment introformatsion interaction and semantic network knowledge.

Key words: moral socialization, material culture, spiritual culture, semantic network, introformatsiya.

УДК [316.65]

Д. В. Прошин

канд. ист. наук, доц.,

Днепропетровский университет им. Альфреда Нобеля,
кафедра политологии, социологии и гуманитарных наук,
к. 3405, ул. Наб. Ленина, 18, г. Днепропетровск, 49000, Украина
тел: 067-561-38-19, e-mail: bishop.74@mail.ru

ТЕРРОРИСТ-ОДИНОЧКА: ТРАНСФОРМАЦІЯ ПОЛІТИЧЕСКОЇ СУБЬЄКТНОСТІ

Статья посвящена рассмотрению феномена террориста-одиночки. Автор утверждает, что в отличие от террористических группировок, которые при всей их оппортунистичности «нормальной» политике все же могут рассматриваться как специфические политические субъекты, одиночки в процессе своей преступной деятельности утрачивают политическую субъектность, саморазрушаются как политические субъекты.

Ключевые слова: терроризм, террорист-одиночка, политический субъект.

«Являются ли политическими субъектами террористы и их объединения?» — этот вопрос часто дискутируется специалистами-террологами. Можно ли ответить утвердительно, помня о безусловной внеположности акторов терроризма по отношению к «нормальной» политике? Быть может, учитывая эту антитетичность, было бы правильно рассматривать террористов как «инородное тело», разрушающее саму систему политического общения со всеми свойственными ей субъектами? Доминирующее в террологических кругах мнение, однако, состоит в том, что после необходимых оговорок за акторами терроризма следует признать специфическую политическую субъектность. Это вполне оправданно в случае террористических группировок, четко локализуемых в рамках политических конфликтов, опирающихся на сравнительно широкую и стабильную конституентную базу и связанных (гораздо чаще и теснее, чем может казаться поверхностному зрителю) с политическими партиями, участвующими в «нормальной» политике. Но распространение подобной оценки на стоящих особняком террористов-одиночек, как мы полагаем, было бы ошибочным.

За последние десять-пятнадцать лет целый ряд стран (США, Израиль, Нидерланды, Норвегия) стал местом террористических актов, осуществленных одиночками, что послужило основанием для прозвучавших на самом высоком уровне заявлений о чрезвычайной опасности этой разновидности терроризма. В 2011 г. президент Б. Обама заявил: «В настоящее время предмет нашего наибольшего беспокойства — это не опасность крупной террористической операции... Что сейчас беспокоит нас сильнее всего, так это террорист-одиночка, некто... способный устроить большое кровопролитие» [1].

Понять природу этой опасности и дать оценку ее носителям — задача как нельзя более своевременная. Данная статья — один из шагов в указанном направлении. Итак, почему террористу-одиночке должно быть отказано в политической субъектности?

Параллельно числу и смертоносности актов одиночного терроризма расстет и количество исследований в данной области [2, 3, 4, 5, 6, 7]. Вместе с тем бульшная их часть носит скорее описательный (местами даже психолого-криминологический), чем политико-аналитический характер, и во всяком случае в них не уделяется первоочередного внимания поставленному здесь вопросу. Некоторые примеры террористических актов, совершенных одиночками, рассматриваются в обширных исследованиях, посвященных истории терроризма и политических убийств [8, 9], однако в этих широких исторических обзорах тем более теряется из виду интересующая нас проблема.

Вместе с тем именно в исторической плоскости находится отправная точка для наших дальнейших рассуждений. Первые (и весьма впечатительные) примеры одиночного терроризма относятся к концу XIX в. (Дж. Пассананте, О. Вальян, Э. Анри, С. Казерио, Г. Бреши, Л. Чолгош и т. д.), и уже тогда хотя бы частично обозначились те особенности данной разновидности политического насилия, которые привлекают наше внимание сегодня. Однако последующий ход событий сделал террористические группы главным, если не единственным, актором терроризма и на длительное время заслонил фигуру террориста-одиночки. Таким образом, в наши дни мы являемся свидетелями не столько беспрецедентного, сколько уже неоднократно наблюдавшегося ранее, но основательно забытого явления. В связи с этим возникает дополнительный вопрос о возможности цикличной активизации террористов-одиночек (о приходе их нового «поколения») и о природе этой цикличности. Вопрос этот, впрочем, остается за рамками поставленной здесь задачи.

На счету действовавших в разное время террористов-одиночек (сейчас террорологи называют их «одинокими волками») жизни президентов Франции и США (имеется в виду У. Мак-Кинли, убитый анархистом Чолгошем в 1901 г. Убийство Дж. Кеннеди, официально признанное делом рук одиночки, но до сих пор остающееся (как и нераскрытое убийство шведского премьера У. Пальме) поводом для конспирологических гипотез, здесь не учитывается), премьер-министров Испании и Израиля, австрийской императрицы и короля Италии и на несколько порядков большее число жизней рядовых граждан. Действия этих террористов становились причиной массовых разрушений и масштабных расследований (поиски террориста-одиночки Т. Качинского (Унабомбера) длились с 1978 по 1996 г. и стали одним из самых долгостоящих федеральных расследований в истории) США и служили поводом для принятия жестких законодательных мер («Чрезвычайные законы против социалистов» были приняты в Германии в 1878 г. после двух неудачных анархистских покушений на императора Вильгельма I. Пятнадцатью годами позже взрывы бомб французских анархистов О. Вальяна и Э. Анри стали поводом для принятия т. н. «зло-

дейских законов», ограничивавших свободу слова в Третьей республике). Защитная речь анархиста Э. Анри, в парижском кафе «Терминус» совершившего один из первых террористических актов, направленных против случайных людей, вошла в «канон» воинствующего анархизма («Невинных буржуа не бывает»). Бомбист-одиночка Т. Качинский (Унабомбер) в ультимативной форме потребовал от ведущих американских изданий опубликовать его анархо-примитивистский манифест и получил согласие «The New York Times» и «The Washington Post». Имя Качинского, соими почтовыми бомбами убившего троих человек, ранившего двадцать три и к тому времени уже арестованного ФБР, в 1996 г. было использовано организаторами альтернативной избирательной кампании «Унабомбера в президенты!». Наконец, самый известный и кровавый террорист-одиночка последних лет А. Брейвик (77 человек убито и 319 ранено) непосредственно перед спланированным им двойным терактом разослал свой «тамплиерский» манифест через Интернет, надеясь гальванизировать хотя бы часть своих семи тысяч виртуальных «друзей-патриотов» [10].

Не достаточно ли этого для признания террористов-одиночек потенциально весьма влиятельными политическими субъектами? Даже если «одинокий волк» не обладает той силой, которая позволяет или позволяет террористическим группам оказывать давление на противника, влиять на общественное мнение и в отдельных случаях хотя бы частично добиваться поставленных целей (урегулирование ольстерского конфликта в конце 1990-х — начале 2000-х гг. стало возможным благодаря компромиссу между британской и ирландской сторонами, и эта последняя не в последнюю очередь была представлена ИРА и ее политическим крылом «Шинн Файн»), он все равно (особенно в современных условиях) имеет немало возможностей «донести свою мысль» («Нам нужна была гора трупов, чтобы донести свою мысль» — это слова Т. Маквея, который (с незначительной помощью второстепенных сообщников) в 1995 г. подготовил и осуществил самый масштабный на тот момент теракт на территории США (Оклахома-Сити, 168 убитых и 680 раненых) [цит. по: 11, 139]. Более того, как бы шокирующее это ни звучало, не должны ли мы трактовать теракт «одинокого волка» как разрушительный, уродливый аналог некоего законного политического акта, совершенного добродорядочным гражданином (безоговорочно признаваемым нами одним из ключевых политических субъектов, несмотря на его более чем скромные возможности)? Ведь те, кто признает политическую субъектность террористических группировок, видят в их подпольной деятельности именно нелегальный аналог институционализированной политической борьбы, а точнее — искаженное отражение, теневое продолжение ее, дополнение к ней.

Однако такие аналогии поверхностны и по сути своей некорректны. Решающее отличие между террористическими группировками и «волками-одиночками» состоит в том, что последние недолговечны и неспособны «конвертировать» создаваемые ими страх и напряжение в устойчивое политическое влияние. Одиночка по определению не имеет значительной конституентной базы и выхода на уровень институционализированной по-

литики, которыми располагали или располагают наиболее влиятельные террористические группы (например, ИРА, ЭТА, «Хамас», «Хезболла»). Краткосрочные, при всей возможной их катастрофичности, последствия ударов, нанесенных одиночкой; его инфернальная «слава»; его подражатели или те, кто готов даже ценой собственной жизни отплатить за его незавидную участь (Безусловно, впечатляет череда терактов, осуществленных одиночками в конце XIX — начале XX в. и связанных подражанием или желанием отомстить властям за казнь предшествующего террориста. В 1893 г. О. Вальян взрывает бомбу, чтобы отплатить за казнь анархиста Равашоля. В 1894 г. Э. Анри бросает бомбу в знак солидарности с уже казненным Вальяном. В том же году С. Казерио убивает президента Франции С. Карно, отказавшегося помиловать Анри. В 1901 г. Л. Чолгош убивает президента У. Мак-Кинли, находясь под впечатлением от недавнего убийства итальянского короля Умберто I, и т. д.); превращение его имени в имя нарицательное, в лозунг или боевой клич — все это далеко не равнозначно подлинной включенности в политическую жизнь.

Подчеркнем, кстати, что готовность одиночки прибегать к самым радикальным методам, выбирая в качестве жертв случайных граждан и стремясь вызвать как можно больше смертей и разрушений, объясняется все той же его недолговечностью, неспособностью развернуть планомерную кампанию, в ходе которой, в соответствии с логикой «войны», удары распределялись бы между целями разного характера. И, как показывает опыт, среди этих целей символические могли бы занять отнюдь не первое место (к примеру, ИРА на протяжении более чем тридцати лет неоднократно меняла направленность своих действий (britанские военнослужащие; представители бизнеса, поддерживавшие контакты с Великобританией; члены британского парламента, правительства и королевской семьи). «Одинокий волк» не рассчитывает навязать властям «войну на истощение», атакуя казармы, блокпосты, полицейские участки, экономические объекты и пр. Практически единственное, что он в состоянии сделать, — это одним или немногими предельно болезненными ударами заявить о себе. Сказанное не означает, что террористические группы не могут избрать такую же тактику, но все же до сравнительно недавнего времени большинство из них регулярно демонстрировало относительнуюдержанность и даже своего рода «благоразумие» и «благородство» при планировании и проведении своих акций (ИРА и ЭТА, к примеру, часто оповещали власти о готовящемся взрыве, давая возможность эвакуировать людей). Это объясняется наличием в деятельности многих террористических группировок особого политического измерения (рядовые симпатизанты, политические союзники, партийные «надстройки»), в котором полная неразборчивость в средствах и кровожадность группировки могли бы неблагоприятно отразиться на ее репутации и влиянии. П. Нойман указывает, что даже руководство «Аль-Каиды», прямо или косвенно причастное к самым кровопролитным террористическим актам в истории, было вынуждено в 2007 г. вступить в дискуссию с участниками одного из исламистских Интернет-форумов, обвинявших «Аль-Каиду» в готовности убивать не только «неверных», но и

мусульман [11, 132]. Действия террориста-одиночки подобных сдержек не имеют. Он волен, снова цитируем Т. Маквея, громоздить «горы трупов», чтобы его «донести свою мысль».

Однако политическая субъектность не тождественна сумме социально-политических, экономических, психологических и пр. последствий того или иного изолированного акта, сколь драматичным бы он ни был. Субъектность — это способность *участвовать* в политическом процессе, а не только вторгаться в него *точечными выпадами*, разрушающими как существующий общественный порядок, так и того, кто этот выпад совершаet. Даже если проводить рискованную параллель между законопослушным гражданином и террористом-одиночкой, то и в этом случае обнаружится существенная разница. Пусть и уступая на несколько порядков по своему влиянию крупным политическим субъектам, гражданин на протяжении всей жизни сохраняет свои политические права, свою способность к политической активности — способность, которая в конечном итоге может реализоваться в осозаемых политических результатах. Террорист-одиночка в подавляющем большинстве случаев лишает себя каких бы то ни было политических перспектив в тот самый момент, когда совершает свой насильственный акт.

Объективности ради следует отметить наличие довольно обширной «серой зоны», лежащей между крупными и политически влиятельными террористическими группировками, с одной стороны, и «одинокими волками» — с другой. В этой зоне находятся различные ячейки «децентрализованного сопротивления» [3]; экстремистские организации, построенные по сетевому принципу, в которых отдельные группы-звенья ничем не связаны друг с другом, кроме общей идеологии (например, экотеррористический «Фронт освобождения Земли» [12]); наконец, даже куда более устойчивые, жестко-иерархичные организации, возникшие, однако, на почве диффузных идеолого-политических конфликтов и ведущие, подобно загнанной на десятилетия в глубокое подполье западногерманской РАФ, свои безнадежные войны «шести против шестидесяти миллионов». Эти формирования также демонстрируют минимальный уровень политического влияния и в массе своей стремятся к той грани, за которой начинается политическая «несубъектность». Но и здесь ощущается куда больший политический вес по сравнению с саморазрушительными всплесками одиночного терроризма. Даже слабые очаги «децентрализованного сопротивления» или аморфные экстремистские «сети» обладают некоторым запасом прочности, позволяющим им *действовать сравнительно долгое время*. Даже если группа радикалов дистанцируется от широкого протестного движения, «инкапсулируется», чтобы, объявив себя истинным «авангардом», начать бескомпромиссную борьбу с «системой», она сохраняет хотя бы остаточные связи с окружающей средой, не говоря уже о том, что смерть, как, впрочем, и арест, означают для террориста-одиночки конец какой бы то ни было политической активности, тогда как и сравнительно немногочисленная группа, будучи ослабленной арестами, может продолжать свои действия. Более того, казненный или отбывающий тюремный

срок «одинокий волк» лишь с некоторой вероятностью может стать примером для таких же, как и он, обреченных одиночек; арестованные же члены террористической группы (в особенности если это представители ее «исторического ядра»), как правило, становятся «мучениками» и образцами для их оставшихся на свободе собратьев. Так, политическое влияние РАФ не только не ослабело, но даже возросло, когда ее руководители оказались в тюрьме. Нечто подобное наблюдалось и в случае арестованных вожаков итальянских «Красных бригад».

Итак, практически полная добровольная изоляция от окружающей общественной среды; отсутствие возможности — за исключением провоцируемого кратковременного шока — сколько-нибудь влиять на политические процессы; неизбежное скорое саморазрушение, окончательное выбывание из сферы политического общения — таковы причины, которыми, по нашему мнению, обусловлена политическая «несубъектность» террористов-одиночек. Мы начали с вопроса о том, не следует ли видеть во всяком акторе терроризма «инородное тело», разрушающее политическую систему, несущее в себе ее полное отрицание. Именно такой оценки заслуживают «одинокие волки». В ходе предшествующих рассуждений была рассмотрена и отброшена аналогия между террористом-одиночкой и добропорядочным гражданином. Уместнее, думается, будет сравнить террориста-одиночку с убежденным абсентеистом. В обоих случаях происходит саморазрушение политического субъекта — конечно же, с той принципиальной разницей, что в случае «одинокого волка» это саморазрушение практически бесповоротно и чревато трагическими последствиями для тех, нормальное политическое общение с которыми террорист-одиночка прекращает, доверяя взрывному устройству или пулям «донести его мысль».

Увы, с большой долей вероятности можно утверждать, что в недалеком будущем «одинокие волки» еще не раз напомнят о себе. Следовательно, изучение этой породы террористов не скоро будет снято с повестки дня.

Список использованной литературы

1. Obama: «Lone Wolf» Attack is Biggest Concern [Electronic resource] / A. Madhani // National Security. — 2011. — Aug. 16. — Access mode: <http://www.nationaljournal.com/white-house/obama-lone-wolf-attack-is-biggest-concern-20110816>
2. Chase A. A Mind for Murder: The Education of Unabomber and the Origins of Modern Terrorism / A. Chase. — N. Y.: W. W. Norton & Company, 2003. — 437 p.
3. Michael G. Lone Wolf Terror and the Rise of Leaderless Resistance / G. Michael. — Nashville: Vanderbilt University Press, 2012. — 254 p.
4. Simon J. Lone Wolf Terrorism: Understanding the Growing Threat / J. Simon. — N. Y.: Prometheus Books, 2013. — 335 p.
5. Spaaij R. Understanding Lone Wolf Terrorism: Global Patterns, Motivations and Prevention / R. Spaaij. — Dordrecht: Springer, 2012. — 119 p.
6. Turchie T. Hunting the American Terrorist: The FBI's War on Homegrown Terror / T. Turchie. — Palisades, N. Y.: History Publishing Company, 2007. — 294 p.
7. Vollers M. Lone Wolf: Eric Rudolph and the Legacy of American Terror / M. Vollers. — N. Y.: HarperCollins Publishers, 2006. — 356 p.
8. Burleigh M. Blood and Rage: A Cultural History of Terrorism / M. Burleigh. — N. Y.: HarperCollins Publishers, 2009. — 577 p.

9. Ford F. Political Murder: From Tyrannicide to Terrorism / F. Ford. — Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1985. — 440 p.
10. Breivik's Manifesto: 2083 — A European Declaration of Independence — About the Compendium — 2083 [Electronic resource] — Access mode: <http://www.breiviksmanifesto.com/about-the-compendium>
11. Neumann P. Old and New Terrorism: Late Modernity, Globalization and the Transformation of Political Violence / P. Neumann. — Cambridge: Polity Press, 2009. — 218 p.
12. Pickering L. Earth Liberation Front, 1997–2002 / L. Pickering. — Portland: Arissa Media Group. 2007. — 234 p.

Стаття поступила в редакцію 15.05.2013

Д. В. Прошин

Дніпропетровський університет економіки та права,
к. 3405, вул. Наб. Леніна, 18, Дніпропетровськ, 49000, Україна
Тел: 067–561–38–19, e-mail: bishop.74@mail.ru

ТЕРОРИСТ-ОДИНОЧКА: РУЙНУВАННЯ ПОЛІТИЧНОГО СУБ'ЄКТА

Резюме

Статтю присвячено розгляду феномена терориста-одиночки. Автор стверджує, що на відміну від терористичних угруповань, які, незважаючи на їх опортуністичність владі, усе ж таки можуть сприйматися як специфічні політичні суб'єкти, одиночки ж у процесі своєї злочинної діяльності втрачають політичну суб'єктність, саморуйнуються як політичні суб'єкти.

Ключові слова: тероризм, терорист-одиночка, політичний суб'єкт.

D. V. Proshin

Dnipropetrovsk Alfred Nobel University,
room 3405, Naberezhna Lenina Str, 18, Dnipropetrovsk, 49000, Ukraine
f. 067–561–38–19, e-mail: bishop.74@mail.ru

LONE WOLF TERRORIST: DESTRUCTION OF A POLITICAL SUBJECT

Summary

The article is devoted to the analysis of the phenomenon of a lone wolf terrorist. Author argues that, in contrast to terrorist groups which, notwithstanding their antithesiscity to «normal» politics, can be viewed as specific political subjects, lone wolf terrorists in the course of their criminal activity lose their political subjectivity, destroy themselves as political subjects.

Key words: terrorism, lone wolf terrorist, political subject.

УКРАЇНА І СВІТ

МІЖНАРОДНИЙ ВИМІР

ТРАНСФОРМАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ

УДК 327:338.24.021.8 (479.22)«2008/2009»

N. Kakulia

PhD, Ass. Professor

Department of Macroeconomics,

Ivane Javakhishvili Tbilisi State University

Chavchavadze Ave. 1. Tbilisi, 0179, Georgia

тел.: (+995) 32 303 693. e-mail: nazira_kakulia@yahoo.co.uk

**MISTAKES OF ECONOMIC REFORMS IN GEORGIA AND ITS RESULTS
DURING GLOBAL ECONOMIC CRISIS**

The work underlines and attaches a special meaning to the role of the state in creating institutional basis, it also distinguishes the fact that not solved problems and failures in transformational period were the results of ignoring the role of the state. System — the guarantor of overcoming of Necroeconomic problems. Taking into account general purposes of thesis, we consider bases of development and realization of economy politics during the process of post-communist transformation. Therefore, general attention is paid to macroeconomic stabilization and formation of institutes appropriate to the market economy.

Key words: nekroekonomic, institusional problem, corruption, crisis, transition countries.

In the condition of economic crisis the demand for the strong government in the society arises from the necessity of implementation inevitable institutional transformations. Precisely, the formation of adequate market institutions is the only solution of institutional problems — the recovery of real sector and further development, which should be the main objects for each transitional economic country.

Nowadays, the financial system in Georgia practically is not complete. During the last years there was held various assistance projects and country still continues implementation of such projects, which objects are solution of Georgian economic problems and suistanable development of economy, therefore the excisting global crisis has inadequately reflected on the ongoing processes.

Worth mentioning, that in Georgia, there still does not operates such institutions, which are available to solve the problems mentioned above. For improvement of current situation and furher development it is nessessary: elaboration and implementation of unite state policy, which contributes foundation of new institutions, provides functioning of the nessessary institutions which will accelerate the process of country's economic growth.

The process of formation of new institutions must become a basis for the economic growth, but it is nessessary to eliminate the deficiencies, which mostly is expressed with the uneficient transfer of ownership form. Government should make real actions for defence of competitive environment, which should contribute the formation of strong private ownership sector, the cre-

ation of securities market, the provision of consistent climate for attraction foreign investitions [1].

Goverment itself should stimulate the reabilitation of enterprises during the crisis. This should become the one of the significant function of institutional arrangement. This is considered as the only opportunity in a conditions of market economy (East european post-soviet countries, actually could reach the high rates of economic gropth by the parallel reformation of institutional sphere).

From the facts mentioned above we can conclude, that by the implemen-tation of right macroeconomic policy goverment should be able to achieve incentive policy and suistanable economic growth. In the conditions of crisis the significance of goverment's regulatory role in the process of elimination necroeconomic problems is more obvious.

Studding and researching the problems of Post-Communist Transformation takes important place at the present day.

Fallacious directions of Communist Regime in the near past assume as a basis of the problem, study and formation the basic features of which is the main purpose of our work. This is one of the parts of transition economies called by Vladimir Papava «Necroeconomics», which is analogous in studying the problems of transition in the perception does not exist [2, p. 158].

«Necroeconomics» or «Necroeconomics theory» studies peculiarities of the existence of «dead enterprises» (Necro — enterprises) in the transition period. Enterprises, which in accordance with international standards are not competitive, enterprises, of which the market is in fact did not exist, nor there will be in development market economy, enterprises, whose «life period» is in the basis of the regime, which during a long period of time existed in our recent past, the companies, which in non-existent requirements conditions, were still functioning [2, p. 160].

It is very interesting first analyzing times of origin of Necro enterprises in the time of crisis, than analyzing characteristic features, establishing and studding reasons of his «extended life». Collapse of Communist Regime demonstrated multitude negative events in economy. In such countries, where produced products were low quality and expensive because, in fact, turned out to be noncompetitive. The manufactures of such products, in condition of disturbance of old regime and old ties become absolutely unprotected and unprepared. In fact, the market for such products did not exist, and naturally, regardless of its content loading (we mean its Necro structure), and it is and was creating considerably big problem for economy's that part, which operated its side, therefore, was called as «Vitaeconomics» [2, p. 175].

In the process of studding basic features of Necroeconomics it is important to study common regularities for countries living in transformational conditions, so it is necessary to take into account the peculiarities, in which turned out to be Post-Communist transformation countries at an early stage of formation of market economy. At the early stage of reforms in these countries the situation was significantly different from the developed market economy countries, in these countries Necroeconomics was formed based on the remnants of the vicious of former overbearing economy [2, p. 178].

Failure of centralized planning, aggravation of economic crisis led to radical changes also those countries which were aimed to consolidate to market and world economic system. Collapse of the Soviet Union, invoked a chain reaction process in Central and Eastern Europe. This was followed by the collapse of Council of Mutual Economic (CME), to which the Soviet Union, was connecting by unified economic space during fourteen years existence [3, p. 85]. Communist countries were totally unaccepted the notion of competition. It was not perceived as remnants of capitalist production only by the government, was also criticized by society.

Negation of competition caused production of low quality goods, on which the real demand, of course, was less, or in the worst case, never existed. The same was during the crisis. The Soviet Union represented the closed market system of his entire existence evolved increased demand on imported goods, which also caused domestic production to reduce the demand for goods. Reduced demand will, in turn, negatively affected the whole economy (and not a specific production, because they were under protection of the state). In accordance with the new technologies and the growing needs for imported manufactured goods were already existed in deficient economy without competition there [4].

Existence of noncompetitive production at least might be explained by the lack of stimuli. Accumulation of debt, guaranteed under their full exemption gave absolute immunity toward the responsibility of an enterprise supervisor. Such kind of relation, dependence on the government created a negative attitude towards risk, production was characterized by very limited assortment of goods, which gave a minimum income.

We should acknowledge the fact that most of society had very general submission of a market economy as a system. Society, in fact, was not ready for the market system characterized by ethics and law. For many it back in the consciousness as the tragedy, non-recognition of which today is impossible. Thus, today special attention should be paid not just what time period is needed for achieving the result, but also what mechanisms and what institutions are necessary in order to ensure the reforms to hold fewer losses and deteriorating living standards without the extreme. These mechanisms can be revealed only when we study and analyze the objective conditions that existed prior to the transition in Georgia, and which had significant impact on the peculiarities of the reforms [5].

It should be noted that in the space of communist states Georgia was the least supporter of the framework, which was implemented Planning — Centralized system. Leaders of communist type enterprises, in most cases, were acting bypassing the law, thereby joining the ranks of the shadow economy filled. Their existence determines today the existence in the state sector the Necroeconomics. The Economic Strategy and Action Plan for lack of a competitive, which was accompanied by a personal, group interests and corruption, led to ugly form of the privatization process, which resulted in most of the enterprises became the owner of the former directors (directors) and administration officials. Their large part was the typical old-style member and

didn't have modern business production abilities. Consequently, they failed to market economy in terms of its subordinated to the successful functioning of enterprises. Most of these enterprises now stopped. Owners of above mentioned enterprises, which largely, are self-managers of the company, are getting income just by permanently selling their assets.

In accordance to its economic content life-ability plants, of course, is dead, but because they exist, the economy can only bring harm from them. Necro plants are significantly impede the process of establishing a market economy and more and more sophisticate already difficult situation, being in crisis. As a result of release managers economic functioning from strict state control, they were involved in formation strict market structures establishment, but, unfortunately, were unable to create normal market type enterprise from old bureaucracy, because this layer kept close social ties with the State, and was not ready for the unions to resolve it, it saw in it important base of material and social status. The more administrative system became weak — overbearing system and, consequently, more and more enterprises became depended on then, their directors had to think about their own enterprise survival of deepening economic crisis conditions.

We'll try to enumerate features, which was met by a period of crisis, which led to the existence of Necroeconomics, in our opinion, by long term: 1) enterprise managers a very small part have needed skills, knowledge and relevant experience in the modern business planning and management; 2) for Business development it is importance the absence of the necessary funds (access); 3) creation of artificial barriers to politics of State and controlling bodies and, lobbying their private interests and protection; 4) cheap goods imported to the country through smuggled in, due to which locally produced products are losing competitiveness on the Georgian market; 5) lack of competition; 6) cancelation of Economic ties and contracts system collapse; 7) economic culture of State enterprises managers; 8) very cautious attitude toward innovations; 9) large interest toward accumulation of natural reserves (traditional type of managers, were accustomed while working in conditions of deficit economy and of course it had its own expression); 10) deficient state economic enterprises of the ruling by the Corps to maintain their positions in anticipation of expected privatization. Along with creation of the new army of entrepreneurs which were single out by very low business ethics, low coefficient of trust toward state institutions, by the use of a low level of loan capital [6; 7; 8].

The reasons listed above is not perfect, but this list is quite enough to see what the soil conditions Necroeconomics met as a base, and what caused its emergence and existence in our reality. In our opinion, in determining root causes Necroeconomics existence in the modern period we should point out the following: 1. Long-term viability of ideology establish in the totalitarian society; 2. Difficulties process of new economic thinking in the formation [3, p. 124].

The Communist regime has, unfortunately, revealed so long viable that the elimination of his soil and creation of new roots should certainly be conducted

by society on institutional foundations of a new stage, transmission of society to new economic thought and ideology.

The formation of new economic thinking — is a long and difficult process and it will pass certain stages of its development according to the period which will be needed for bursting into our daily life new institutions. As we know the behavior is shaped by a group of two factors: the permanent natural instincts and centuries-old traditions. For some reason, the existence of these factors is «invisible», and therefore, there is an illusion that people can be «changed». Soviet behavior that caused the functioning of such objects, that chain of hierarchy, which controlled and protected the process, did not eliminate, it in fact with its full structure remained. Remained with the motivation to change and adapt with environments as fast as possible, but nobody could predict time that this process would need, or how would this bureaucracy full of soviet, communist mentality and ideology suit new system, with new order and new market way of thinking, and most important, perhaps, is what, what scale and content of problems would it create for transformation process.

To accomplish this, we can lay out the main features which were characterized for objects operating in administrative — overbearing system, they can be the following: opportunistic expression; use of State aid unpractical; indifferent risk approach; lack of private entrepreneurship skills; low level of labor discipline.

We are deprived of the illusion that the transmission to market system people freed from above mentioned characteristics. These are regularities, and it was even expected. New relationships, establishing a new way of thinking, as it should be, needs some time.

70 years were, of course, important for nation's consciousness, but its national traditions and special attitude towards it did not exterminate, he was in the shadow of comparison only. Synthesis of national cultural traditions with the market in general will give the best combination in the future. For each country operating under transformation conditions exists the issue of transmission to modern market relations with its norms of behavior and thinking. All countries should solve this problem in respect to their historical past and conscience of the nation [8, p.39; 2, p.156].

We believe, that actually economic crisis of human thinking will be elimination indicator of functioning Necroeconomics in the process of crossing to the market economy.

Apart from the above mentioned factors, it should be mentioned that macroeconomic indicators were significantly deteriorated during the crisis.

In 2007 GDP growth rate was 12.4 %, however in 2008–2009 the growth rate was 4.5 %. The interest rate was increased by 50 % (before it amounted 12 % and after it was 18 %); in addition, during this period there was a deflation which mainly was determined by the external factors. The value of import became cheaper. The most affected sector was construction sector which in fact stopped operation. More than 100 thousand people have been employed in construction sector. The banking sector fell into an extremely difficult

situation as the mobilized financial resources mainly have been streaming from European markets. During this period, growth of the real interest rate dramatically decreased creditworthiness of Georgian banking system. Moreover, the amount of money transfers were sharply decreased, thus there was a thorough risk of currency devaluation. Without the assistance with amount of 4,5 Billion USD according the Agreement of Brussels signed on 22th of October, 2008 Georgia would not be able to overcome the Financial Crisis. Part of the allocation with amount of 800 million USD was totally directed to the Banking Sector. This amount turned out to be sufficient for recovery of financial sector.

According the official data unemployment rate is 16.3 % (unofficially it counts 45 %). During the recent 5 month there has been occurring deflation processes.

It is clear that despite the provided assistance Georgian Economy is still experiencing quite difficult period.

Literature

1. Kakulia N. The reasons of formation of necroeconomics in postsoviet countries / N. Kakulia // The Studies of Georgian Academy of Science Economic Institute. — 2003. — Vol. III. — P. 3–7.
2. Papava V. NECROECONOMICSSS — The political economy of post-communist capitalism / V. Papava. Necroeconomics, the Political Economy of Post-Communist Capitalism (Lessons from Georgia). — New York — Lincoln — Shanghai: iUniverse Inc, 2005. — P. 85–180.
3. Papava V. On the Theory of Post — Communist Economic Transition to Market / V. Papava // International Journal of Social Economics. — 2005. — Vol. 32. — No 1/2. — P. 35–158.
4. Dubrovskiy V. Business Climate in CIS Countries / V. Dubrovskiy, O. Ustenko // CASE, Studio i Analizy. — 2005. — N 307.
5. Chikobava M. Global Economic Crisis and its influence on Georgia / M. Chikobava // Socio-economic consequences in central and eastern Europe. — Naleczow, 2012.
6. Khaduri N. On the Shadow Political Economy of the Post-Communist Transformation. An institutional Analysis / N. Khaduri // Problems of Economic Transition. — 1997. — Vol. 40. — No 6. — P. 4–12.
7. Khaduri N. Institutional Foundations of the «Shadow Political Economy» of Post-Communist Capitalism / N. Khaduri // Necroeconomics, the Political Economy of Post-Communist Capitalism (Lessons from Georgia). — New York — Lincoln — Shanghai: iUniverse Inc, 2005. — P. 8–12.
8. Khaduri N. Mistakes Made in Conducting Economic Reforms in Post-communist Georgia / N. Khaduri // Problems of Economic Transition. — 2005. — Vol. 480. — № 4. — P. 25–30.

Стаття надійшла до редакції 15.05.2013

Н. КАКУЛІЯ

кафедра макроекономіки,
Тбіліський державний університет імені Іване Явахішвілі
вул. Чавчавадзе, 1. Тбілісі, 0179, Грузія

ПОМИЛКИ У СФЕРІ ЕКОНОМІЧНИХ РЕФОРМ У ГРУЗІЇ ПІД ЧАС ГЛОБАЛЬНОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ КРИЗИ

Резюме

В роботі підкреслено і зроблено особливий акцент на ролі держави у створенні інституціональної основи, а також виділено той факт, що невирішені проблеми та провали періоду трансформації стали результатом ігнорування ролі держави. Система — гарант подолання макроекономічних проблем. Беручи до уваги завдання, які поставлено в дослідженні в цілому, ми розглядаємо основи розвитку та реалізації економічної політики під час процесу посткомуністичної трансформації. Саме тому головну увагу приділено макроекономічній стабілізації та формуванню інститутів ринкової економіки.

Ключові слова: інституціональна проблема, корупція, криза, транзитивні країни.

Н. КАКУЛИЯ

кафедра макроэкономики,
Тбилисский государственный университет имени Иване Явахишвили
ул. Чавчавадзе, 1, Тбилиси, 0179, Грузия

ОШИБКИ В СФЕРЕ ЭКОНОМИЧЕСКИХ РЕФОРМ В ГРУЗИИ ВО ВРЕМЯ ГЛОБАЛЬНОГО ЭКОНОМИЧЕСКОГО КРИЗИСА

Резюме

В статье подчеркивается и делается особый акцент на роли государства в создании институциональной основы, а также выделяется тот факт, что нерешенные проблемы и провалы периода трансформации стали результатом игнорирования роли государства. Система — гарант преодоления макроэкономических проблем. Принимая во внимание задачи исследования в целом, мы рассматриваем основы развития и реализации экономической политики во время процесса посткоммунистической трансформации. Поэтому главное внимание удалено макроэкономической стабилизации и формированию институтов рыночной экономики.

Ключевые слова: институциональная проблема, коррупция, кризис, транзитивные страны.

UDK 32:316.422 (4-191.2)

**L. Mazylis, prof. dr.,
A. Jankauskaite, mg.**
Faculty of Political Sciences and Diplomacy,
Vytautas Magnus University
K. Donelaicio 58, Kaunas, Lithuania
phone +37037223090. e-mail l.mazylis@pmdf.vdu.lt

EUROPEANIZATION OF ASYLUM POLICY

The paper discusses formation and changes of the asylum policy in the European Union. Models of hard and soft Europeanization were taken into account. Factors of transferring asylum policy to supranational level have been defined. It has been studied how the changes of the policy are reflected in the Treaties such as Amsterdam, Nice, and Lisbon. Details of the four main European legal acts regulating asylum policy, importance of particular programmes such as Tampere, Hague, and Stockholm programmes, and financing mechanisms have been reviewed. Institutionalization of asylum policy and problems of implementation of European policy provisions in the EU Member State have been analyzed through the Lithuania's case.

Key words: asylum policy, Europeanization.

Traditionally, asylum policy was the policy sphere belonging to the exclusive national competence. But it has been changed and impacted by the historical circumstances of the 90-ties of the 20th century when discussions in the European Union on the transfer of this policy to the supranational level started stimulated by armed conflicts and increasing refugee flows [1, p.2].

Number of asylum seekers grew up in the Western Europe from 150000 in 1985 up to 600000 in 1992 m. It was the first peak caused mainly by Bosnian conflict. Then, this figure decreased a little but in 2000 increased again, mainly due to Kosovo crisis and war in Afghanistan producing new 300.000 asylum seekers. Different states were differently impacted in different periods. For instance, Germany was non-proportionally impacted by Yugoslavian crises, especially by Bosnian war when 70 per cent of all applications came to Germany. Then, the absolute figure of all applications comes to United Kingdom due to Afghanistan war. When calculating per one inhabitant, the highest rate is in Switzerland and Sweden and is 10 times higher than the least popular states such as Spain and Portugal [2, p.47-49].

Internal asylum policies of particular states were seriously affected by all that. Although all EU Member States were joined Geneva Convention of 1951, the rather abstract statements of the latter allowed enough space to tighten national asylum policies. According to Timothy J. Hatton, it can be described in the three dimensions. First, tightening border controls by the measures such as carrier sanctions, border patrol, establishing special zones in the airports, visa requirements etc. Second, tightening procedures of refugee status,

narrowing definition of a refugee or asylum seekers, and declining applications by using procedures of «manifestly unfounded» claims were introduced. And, third, conditions during examinations of the applications were tightened [3, p. 7–8].

When talking about European level, up to the Amsterdam Treaty decisions on asylum policy were to be adopted on inter-governmental grounds and were to be modeled as agreements of so-called «third pillar». Since Amsterdam Treaty entered into force in 1999, decision making instruments are to be treated as «supranational» thus it «went from the third pillar to the first one». It can be already called the beginning of the creation of common European asylum policy emerging new competence sphere of the European Union. At the same time, strive of the member states to keep this policy in the national domain is evidently persisting further. By that, it is becoming an interesting object of academic research. Introducing new programmes, ambitious tasks were undertaken such as, to create Common European Asylum System. The scope of research is to the great extent oriented towards analysis of effectiveness of this policy and results achieved. This policy is, by the way, criticized by the experts for too big attention paid for formal instruments such as harmonization standards and procedures. It is evident, regulations and directives provide too low standards enabling member states to have much freedom of maneuvers. Another point of criticism is weakness of European Refugee Fund. But the things criticized mostly are, uneven implementation of directives establishing these standards in the Member States and the absence of the progress in sharing burden of refugees among them, even after October 2004 when the declaration of EU leaders was made stressing solidarity and fair sharing of responsibility including financial implications supported by the UN Commissioner on Refugees [1, p. 3].

Increasingly, differences between strictness of national asylum regimes were understood as main reason for unequally distributed burden of asylum seekers. Following this view, policy is to be harmonized on the European level seeking to avoid lowering standards to the lowest common denominator caused by so-called «race to the bottom». Convergence of asylum policy is the general base for more equal share of burden and stopping race for the most effective deterrence of asylum seekers [2, p. 49].

Thus three main tasks were followed by creating European asylum policy: prevention of so-called asylum shopping, harmonization of asylum regimes in the Member States, and sharing of unequally distributed burden between States. Collective regulation of refugee flows seemed unavoidable.

By the Amsterdam Treaty, Treaty of Establishing European Communities was amended by the part IV «Visas, asylum, immigration and other policies related to free movement of persons» thus starting real process of supranationalization.

To fulfill the tasks of the Treaty, three important programmes were adopted. By the Tampere Programme, 1999–2004, main instruments of implementation of Common European Asylum System were created, however, the implementation of these instruments in the Member States was not considered

as very successful. It was followed by the Hague Programme (2005–2009) and further by the Stockholm Programme where the instruments were revised [4, p. 333–334].

When talking about decision making, after Amsterdam Treaty, all the decisions initiated by European Commission were still to be adopted unanimously by the Council of the European Union with prior consultation with European Parliament. At the same time, legally binding instruments, regulations and directives, were started to create. Moreover, European Commission was authorized to start legal proceeding before the member state for improper or incomplete implementation of European legal acts or Treaties.

According to the Treaty of Nice, entered into force in 2003, qualified majority vote as well as co-decision procedure might be introduced if Member States would agree with this by unanimity of the Member States thus enhancing role of European Parliament in this policy sphere.

More important amendments were introduced by the Lisbon Treaty entered into force in 2009. Tasks of Common European Asylum System were renewed. The Community method was finally implemented by this Treaty: decisions now are to be adopted by qualified majority vote instead of unanimity, and following co-decision procedure. Since now, asylum matters come completely under jurisdiction of European Court of Justice. European Commission becomes the sole actor having right of legislation initiative. Member states are still participating in legislation but only with the right to argue based on the principle of subsidiarity. Term «measures» is replaced by «policy» showing greater extent of integration. Measures themselves are already more than simply «minimal standards» provided in Amsterdam Treaty but «common standards» including unified status of asylum, equal status of complementary protection, and a number of common particular procedures [5, p. 225–226].

Harmonization of the Lithuanian legal acts with European legislation in asylum policy field was one of the conditions of Lithuania's accession [6, p.27–28].

As it was already showed, *acquis* of this sphere was under dynamic creation at that time. Lithuania's legal system was challenged not only to be harmonized with already existing European legal acts of asylum but also to take these under creation, namely drafts of EU directives on asylum, by the way, constantly amended. By that, model of «moving target» was to be followed. National Action Plan was adopted in 2000 following European Commission document Agenda 2000. Lithuania was to join UN Convention (fulfilled in 1997), Dublin Convention (fulfilled after becoming member state), introducing new version of the Law on Refugees. But in general National Action Plan was to implement European legal acts adopted earlier, prior to creation of common European asylum policy. Work was continued by establishing governmental working group preparing Law on Refugees, and Law on Foreigners. The result was new Law on Legal Status of Foreigners integrating two aforementioned laws and following already common European asylum legal acts [6, p.28].

Formal links to the Directive on Asylum-seeker's Reception Conditions and Directive on Provisional Protection were made in 2004. Links with Qualifi-

cation and Family Reunification directives were implemented in November 2006. Main provisions of these directives are reflected in the Law on Foreigners but also in the other legal acts such as regulating health care, social guarantees etc.

Provisions of the Directives on Asylum-seeker's Reception Conditions, partly on material conditions of reception, were already in the Lithuanian legal acts prior to the adoption of Directive. However, some problems still remain until now. For instance, asylum seekers are deprived from the right to start working before their application is under examination. Problems of placing asylum seekers on the state border and territorial migration offices remain, too. Paradoxically, asylum seekers who entered country legally are, in some aspects, in the worse conditions, etc. [7, p. 329].

Directive of Temporary Protection was, in general, successfully implemented already in 2004 but problematic aspects remain, too. Persons with temporary protection are deprived from the right of family reunification; co-operation procedure between member states is not completely followed; voluntary return is not fulfilled including absence of protection instruments; principle of proportionality is not fully followed [7, p. 330].

Transposition of the Qualification Directive was even more formal. About eight types of the provisions of the Directive are not fully implemented, for instance: obliging member state to co-operate with asylum seeker when examining information related with his application; limiting the possibilities to recognize person as a refugee while limiting the reason for granting refugee status only to the person's actions in his country of origins; a number of important nuances of notions, such as between «refugee status» and «status given for refugee» are confused; terminating status of international protection when «occurring remarkable and permanent changes in the state of origin» (in Lithuanian version — «remarkable changes» only); much broader list of conditions to exempt from protection compared to the list in the Directive; and others.

Not full accessibility for all persons granted protection to social aid was one more problematic aspect of the whole Lithuanian asylum system, however, situation is changed since January 1, 2012 as persons with subsidiary protection are already covered by new version of the law on social subsidies.

Provisions of the Directive on Asylum Procedures are more or less successfully transposed into Lithuanian legal acts without serious legal or practical problems. However, some particular problems are here, too: period for deciding to allow person enter state territory, 48 hours, is too short; there are some problematic aspects with confidentiality of data, etc. [8, p. 36].

Since 2005, European Refugee Fund started to give its support in Lithuania. The task of this Fund is, to support member states to admit refugees and displaced persons managing consequences of admitting them. Resources from the Fund are invested into enhancing conditions of integration and voluntary return. Main part of the finances is used on the multi-annual basis. The European Return Fund started operating in Lithuania in 2005 basing its activities on the principle of solidarity. 75 per cent of all costs of returning illegal

migrants are covered by it [9]. All in all, new financial instruments enable a number of projects both enhancing effectiveness of asylum procedures and for improving conditions of asylum seekers themselves.

Concluding, it is evident that harmonization of Lithuanian and EU asylum law was in generally successful, and the level of compatibility to the moment is to be called high. From a broader perspective, Europeanization of the asylum policy is still under dynamic development.

List of references

1. Thielemann E. R. Towards A Common EU Asylum Policy: The Political Economy of Refugee Burden-Sharing / E. R. Thielemann. Paper prepared for the conference «Immigration Policy after 9/11: US and European Perspectives», University of Texas, Austin, 2006 [Electronic resource]. — Internet link: http://www.utexas.edu/cola/centers/european_studies/_files/PDF/immigration-policy-conference/thielemann.pdf
2. Thielemann E. R. Why Asylum policy Harmonisation Undermines Refugee Burden Sharing / E. R. Thielemann // European Journal of Migration and Law. — 2004. — Vol. 6. — P. 47–65.
3. Hatton T. J. Asylum Policy in the EU: The Case for Deeper Integration / T. J. Hatton. NORFACE MIGRATION Discussion Paper No. 2012-16, 2012. [Electronic resource]. — Internet link: http://www.norface-migration.org/publ_uploads/NDP_16_12.pdf
4. Buono L. From Tampere to The Hague and Beyond: towards the Stockholm Programme in the area of freedom, security and justice / L. Buono // ERA Forum. — 2009. — N 10. — P. 333–342 [Electronic resource]. — Internet link: <http://link.springer.com/article/10.1007%2Fs12027-009-0127-2#page-2>.
5. Richardson J. Constructing a Policy-Making State? Policy Dynamics in the EU / J. Richardson. — Oxford: University Press, 2012. — 420 p.
6. Vysockiene L. Lietuvos teisės derinimo su Europos Sajungos prieglobscio teisynu issukiai / L. Vysockiene // Jurisprudencija. — 2004. — Vol. 52. — N 44. — P. 27–32.
7. Jakuleviciene L. Prieglobscio prasyskojus Priemimo salygų direktyvos perkelimo į Lietuvos teise ir igyvendinimo problemos / L. Jakuleviciene, L. Biekša // Jurisprudencija. — 2009. — Vol. 1. — N 115. — P. 313–333.
8. Jakuleviciene L. Main constraints in implementing the EU asylum acquis in Lithuania / L. Jakuleviciene // Jurisprudencija. — 2006. — Vol. 4. — N 82. — P. 32–39.
9. Apie Europos grazinimo fonda. Lietuvos Respublikos Vidaus reikalų ministerija [Electronic resource]. — Internet link: <http://www.vrm.lt/go.php/lit/Aprie-Europos-grazinimo-fonda/753>

Стаття надійшла до редакції 15.05.2013

Л. Мажилис, А. Янкаускайтє

факультет политических наук и дипломатии,
Университет Витаутаса Великого,
ул. К. Донелайчио, 58, Каунас, Литва

ЕВРОПЕИЗАЦІЯ ПОЛІТИКИ ПРЕДОСТАВЛЕНИЯ УБЕЖИЩА

Резюме

В статье обсуждается формирование и изменения политики предоставления убежища в Европейском Союзе, принимая во внимание модели жесткой и мягкой европеизации. Характеризуются проблемы, обусловившие перемещение политики предоставления убежища на наднациональный уровень. Изучено, как изменение этой политики отразились на договорах, таких как Амстердамский, Ниццкий и Лиссабонский. Сделан критический обзор четырех главных европейских законов, регулирующих политику предоставления убежища, а также программ Тампера, Гааги и Стокгольма, и механизмов их финансирования. На примере Литвы анализируется институционализация этой политики и проблемы ее имплементации в отдельном государстве — члене ЕС.

Ключевые слова: политика предоставления убежища, европеизация.

Л. Мажиліс, А. Янкаускайтє

факультет політичних наук та дипломатії,
Університет Вітаутаса Великого,
вул. К. Донелайчіо, 58, Каунас, Литва

ЄВРОПЕЇЗАЦІЯ ПОЛІТИКИ НАДАННЯ ПРИТУЛКУ

Резюме

У статті відображені формування та зміни у політиці надання притулку в Європейському Союзі, беручі до уваги моделі жорсткої та м'якої європеїзації. Характеризуються проблеми, які обумовили переміщення політики надання притулку на наднаціональний рівень. Вивчено, як зміна цієї політики відобразилася на договорах, таких як Амстердамський, Ніццький та Лісабонський. Зроблено критичний огляд чотирьох основних європейських законів, які регулюють політику надання притулку, а також програм Тампера, Гааги та Стокгольму, та механізмів їх фінансування. На прикладі Литви аналізується інституціоналізація цієї політики та проблеми її імплементації в окремій державі — члені ЄС.

Ключові слова: політика надання притулку, європеїзація.

УДК 321.7.004.68(4-11)«1990/2013»

О. І. Брусиловська

д-р політ. наук, проф.,

кафедра міжнародних відносин ОНУ ім. І. І. Мечникова

к. 32, Французький бул., 24/26, м. Одеса-58, 65058, Україна

Тел.: (380482) 633259. E-mail: brusylovska@gmail.com

**ДИНАМІКА ПОЛІТИЧНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ
НА ПОСТРАДЯНСЬКОМУ ПРОСТОРІ: ЦІЛІ ТА МОДЕЛІ ТРАНЗИТУ**

Стаття має на меті показати особливості політичної трансформації пострадянських країн на сучасному етапі. Розкриті недоліки різних моделей політичного реформування, обраних країнами колишнього СРСР. Показано принципову незавершеність інституціонального транзиту й ступінь різниці між політичними системами пострадянського простору та країн ЦСЄ.

Ключові слова: політична трансформація, пострадянські країни, «кольорові революції», демократія, режим, партійно-виборча система.

Тема політичної трансформації країн колишнього СРСР протягом останніх двох десятиліть залишається дуже актуальною як на Заході, так і безпосередньо в країнах, що трансформуються. Головними питаннями залишаються, по-перше, викриття причин системної різниці між пострадянським та посткомуністичним транзитом країн Європи, по-друге, викриття дійсної природи пострадянських режимів. Недостатньо дослідженими є й деякі питання, пов'язані зі взаємозв'язком різних сфер посткомуністичного трансформування.

Метою поданої статті є показ еволюції політичних трансформацій країн колишнього СРСР на початку ХХІ ст.

Методологічною основою поданого дослідження є праці відомих західних науковців Ульріха Бека та Ларрі Даймонда, в яких викриті особливості розвитку транзитивних суспільств в умовах глобальної кризи [1; 2]. Суттєві висновки щодо національних шляхів до демократії знаходимо в працях Б. Бешимова, Н. Борисова, Т. Ворожейкіної, Л. Злотікова, К. Коктиша, В. Петухова, І. Юргенса, а також А. Елебаєвої та М. Пухової [3; 4; 5; 6; 7; 8; 9; 10]. Однак узагальнюючої картини посткомуністичного розвитку на цій базі неможливо уявити. В нагоді постають праці науковців-теоретиків, таких як В. Гельман, Є. Кожокін, Б. Макаренко, А. Мельвіль [11; 12; 13; 14].

Більшість серйозних дослідників пострадянського простору відзначає, що сучасні демократичні переходи в більшості випадків не дозволяють говорити про створення консолідованих демократій. Вони часто гальмують чи навіть ведуть до відродження авторитарних порядків, підновлених псевдodemократичною риторикою.

Переходи в пострадянських країнах відрізняються великою різноманітністю, їх неможливо звести до одної моделі. Теоретично посткомуністичні

країни могли вибрати одну з наступних моделей реформування: 1) одночасне реформування економічної та політичної організації суспільства; 2) здійснення спочатку економічних, а потім політичних реформ; 3) здійснення політичних, а потім економічних реформ.

Україна спочатку спробувала перший варіант, а з другої половини 90-х рр. перешла до другого. Рішення влади забрало у економічних реформ політичний базис й знесилило і так слабку державу. Крім того, домінуючу технологією реформування України стала модель «дожинаючого розвитку», яка вже давно довела свою неефективність [15].

Події в Україні та Грузії поклали початок розповсюдженню «кольорових революцій» на пострадянському просторі. Під цим терміном розуміють заміну еволюційної динаміки зміни політичних еліт на сценарії силового їх повалення, відсторонення від влади правлячих сил (кланів) під безпосереднім впливом не тільки внутрішніх, але й зовнішніх чинників. Сама інтенсивність розповсюдження «кольорових революцій» мала тенденцію екстраполяції їхньої дії на інші держави регіону, через ефект резонансу була створена основа для перманентного їх виробництва [16].

«Кольорові революції» на пострадянському просторі чітко продемонстрували принципову незавершеність інституціонального транзиту й окреслили всю ступінь різниці між політичними системами, сформованими в республіках колишнього СРСР та в країнах Східної Європи. В останніх сформувались парламентсько-президентські республіки типу фінської чи португальської; на пострадянському просторі, за виключенням країн Балтії, виникли тимчасові авторитарні гібриди, які включають елементи автократичних президентських систем та колишньої номенклатурної практики. Головними рисами таких систем є: 1) самовладдя президента; 2) нехтування інтересами та думкою населення; 3) згортання демократичних процесів та процедур; 4) витіснення публічної політики тіньовою.

В Україні склалась конституційно-ліберальна форма авторитарного режиму. Про це свідчить: 1) реставрація номенклатурно-авторитарних форм та засобів здійснення влади; 2) блокування владою становлення систем та інститутів демократичного управління; 3) стан засобів масової інформації.

Поняття демократії суттєво відрізняється в посткомуністичній Європі та на пострадянському просторі. На Сході переважає формальний погляд на демократію як на ритуальне проведення виборів. На Заході головним є те, як управляє обрана влада: постійний процес узгоджень та переговорів, який дозволяє враховувати інтереси різних суспільних груп, у тому числі меншин.

З точки зору західних досліджень, наприклад Фонду Бертельсманна (Індекс трансформації Фонду Бертельсманна — ITB) за 2008 р. найбільш успішними країнами були Латвія, Литва, Естонія. Тільки вони мають такі ж індекси демократії та ринку, як країни ЦСЄ. При цьому в Литві «транзит успішно завершений», а в Латвії та Естонії «транзит є незворотним». До категорії «відносно неуспішних» були віднесені Грузія, Киргизія, Україна, частково до них наблизлені Молдова, Вірменія, Росія, Казахстан. Такі країни, як Казахстан, Киргизстан, Азербайджан, віднесені до категорії

рії «транзит заблоковано». «Неуспішними» взагалі названі Таджикистан, Азербайджан, Білорусь, Туркменістан, Узбекистан. Білорусь, Таджикистан, Туркменістан, Узбекистан — країни, де «транзит не відбувся» [17].

Отже, пострадянські режими поділяються на 4 категорії.

Перша категорія: президентські за формою й авторитарні за суттю режими (Туркменістан, Узбекистан, Таджикистан).

Друга категорія: президентський режим в Білорусі, президентсько-парламентські режими в Азербайджані, Казахстані та Киргизії, які тяжіють до авторитаризму. В них проявлялись різні форми розвитку політичного плюралізму, але на сьогодні влада має монополічний характер.

Третя категорія: режими, де поступово ослаблювалась влада президента (Молдова, Україна).

Четверта категорія: президентсько-парламентські режими (Росія, Вірменія, Грузія) [13].

В усіх цих країнах, хоча і в різному ступеню, збереглись сильні пережитки традиційного патріархального суспільства, всім їм присутні такі типові для «третього світу» явища, як аграрне перенаселення, різке соціальне розшарування, схильність до персоніфікації влади. Цим країнам потрібна не демократизація — про неї говорити передчасно, — а модернізація в цілому й розширення політичного плюралізму зокрема.

В більшості цих країн діяла/діє мажоритарна (Білорусь, Киргизія, Туркменістан) або змішана з перевищеннем мажоритарного елемента (Казахстан, Азербайджан) виборча система. Переход до пропорційних систем (Казахстан, Киргизія) знаменує переход від «безпартійності» до «домінування партії влади» [3; 9]. Партії влади в СНД створювались президентами, які наділяли свої неформальні клієнти статусом партій, щоб захищати свої інтереси в парламентах. Тобто якщо в Європі домінантні партії формують владу, то «партії влади» самі формуються владою. Серед них — «Єдина Росія», «Новий Азербайджан», «Союз громадян Грузії», «Нур Отан» (Казахстан), Республіканська партія Вірменії [12]. Крім того, в Європі партії діяли в більш плюралістичному оточенні (сильні профспілки, ЗМІ, релігійні організації і т.п.), тому їхнє домінування ніколи не було абсолютноним, а їхні відносини зі структурами громадянського суспільства носили партнерський характер.

Пострадянські країни помітно поступаються своїм західним сусідам за ступенем зрілості партійних систем: їхні партії ще більш «лідерські», а конфлікти між партіями та політиками ще більш неприглядні. Однак навіть партії влади відіграли й позитивну роль: професіоналізація політичної еліти, більш активне функціонування в якості «широкої коаліції» на регіональному рівні. Почавши з проектів типу «Наш дім — Росія» та «за єдину Україну», партії влади увібрали в себе незалежних одномандатників й підкріпились дублюючими проектами «Блок Рибкіна» та Народна партія в Росії, «Асар» в Казахстані. Поступово партії влади трансформувались в повноцінні політичні сили, які забезпечували мобілізацію всіх провладних ресурсів й надали політичній системі запас витривалості [11]. Але якщо подальшої еволюції не відбудеться й партії влади не підуть шляхом ви-

строювання більш рівноправних відносин з іншими політичними угрупованнями, режими закріпляться як напівавторитарні.

Україна, за висловом Бориса Макаренка, «посоромила С. Хантінгтона», де-факто спростувавши його тест на консолідованистю демократії: в країні було чотири передачі влади, але консолідованою демократією її назвати трудно [13]. Однак за рівнем політичної конкуренції, реального включення партій в прийняття політичних рішень Україна та Молдова випереджають всі інші пострадянські республіки. В Молдові від початку існувала пропорційна електоральна формула, тоді як в авторитарних країнах панувала мажоритарна система [11].

В таких країнах, як Грузія та Вірменія, головною причиною затримки демократизаційних процесів стали конфлікти, пов'язані зі становленням національної державності: в Грузії — державний переворот 1992 р. та втрата контролю над Абхазією та Південною Осетією; у Вірменії — Карабаська війна та фактичний переворот 1998 р. [18].

В Росії ж головною особливістю транзиту стала поляризація політики, відсутність консенсусу з приводу стратегії національного розвитку. Висока поляризація суспільства вимагала домінування президентської влади для проведення «реформ згори»: Росія — єдина з посткомуністичних країн, де протягом 90-х рр. президент не мав більшості в парламенті [5].

При оцінці цих країн більше побоювань визиває не нинішній ступінь реформ, а негативна динаміка: останні вибори в Грузії, Вірменії, Росії були за якістю гірше попередніх.

І останнє, при оцінці шляхів демократизації посткомуністичних країн очевидно є високий ступінь кореляції між успіхом трансформації та цивілізаційним положенням країни. Наприклад, Литва більш схожа на Польщу, аніж на інші країни Балтії; Молдова знаходиться проміж Румунією та східнослов'янськими республіками; Азербайджан — між Закавказзям та Центральною Азією. Отже, для складання об'ємної картини політичного реформування на пострадянському просторі необхідним є також вивчення зовнішніх чинників посткомуністичних трансформацій.

Список використаної літератури

1. Бек У. Общество риска: на пути к другому модерну / Ульрих Бек. — М.: Прогресс — Трансдія, 2000. — 384 с.
2. Diamond L. Can the Whole World Become Democratic? Democracy, Development and International Policies / Larry Diamond. — Irvine, 2003. — 36 р.
3. Бешимов Б. Кыргызстан: Стоит ли демократия на повестке дня страны? [Електронний ресурс] / Б. Бешимов. — Институт стран СНГ, 2005. — Режим доступу: <http://www.materik.ru>
4. Борисов Н. А. Постсоветская трансформация политических систем Республики Узбекистан и Кыргызской Республики: сравнительный анализ / Н. А. Борисов. — М.; СПб., 2006. — 350 с.
5. Ворожейкина Т. Е. Государство и общество в России: исчерпание государственноцентричной матрицы развития / Т. Е. Ворожейкина // Полис. — 2002. — № 4. — С. 60–65.
6. Злотников Л. В. В петле популизма: идеология, политика и экономика независимой Беларуси / Л. В. Злотников. — М.: Энциклопедикс, 2002. — 51 с.
7. Коктыш К. Е. Постсоветская трансформация Белоруссии / К. Е. Коктыш // МЭМО. — 2004. — № 2. — С. 72–79.

8. Петухов В. В. Демократия участия и политическая трансформация России / В. В. Петухов. — М.: Academia, 2007. — 176 с.
9. Элебаева А. Особенности политической трансформации Киргизстана [Електронний ресурс] / А. Элебаева, М. Пухова. — Режим доступу: <http://www.ca-c.org>
10. Юргенс И. Ю. Демократия: развитие российской модели [Електронний ресурс] / И. Ю. Юргенс. — Режим доступу: http://uisrussia.msu.ru/docs/nov/insor/LowResDemocracy_Books_final.pdf
11. Гельман В. Постсоветские политические трансформации: наброски к теории [Електронний ресурс] / В. Гельман. — Режим доступу: <http://old.eu.spb.ru/socio/files/teor2k.pdf>
12. Кожокин Е. М. Политическая культура и трансформация государственных институтов на постсоветском пространстве [Електронний ресурс] / Е. М. Кожокин. — Режим доступу: <http://niiss.ru/02.shtml>
13. Макаренко Б. И. Посткоммунистические страны: некоторые итоги трансформации [Електронний ресурс] / Б. И. Макаренко. — Режим доступу: <http://www.politcom.ru/article.php?id=7054>
14. Мельвиль А. Ю. О траекториях посткоммунистических трансформаций / А. Ю. Мельвиль // Полис. — 2004. — № 2. — С. 64–75.
15. Nations in Transit 2010, Freedom House [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.freedomhouse.org/images/File/nit/2010/NIT-2010-Tables-final.pdf>
16. Мацієвський Ю. В. Помаранчева революція крізь призму транзитології / Ю. В. Мацієвський // «І». — 2005. — № 40. — С. 29–39.
17. Bertelsmann Transformation Index 2008 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://bertelsmann-stiftung.de'cps/rde/xbar/bst/968.pdf>
18. Lynch D. Why Georgian matters? // Challiot Papers. — 2006. — № 86. — 96 р.

Стаття надійшла до редакції 15.05.2013

О. И. Брусиловская

кафедра международных отношений ОНУ им. И. И. Мечникова,
к. 32, Французский бул., 24/26, г. Одесса-58, 65058, Украина

ДИНАМИКА ПОЛИТИЧЕСКИХ ТРАНСФОРМАЦИЙ НА ПОСТСОВЕТСКОМ ПРОСТРАНСТВЕ: ЦЕЛИ И МОДЕЛИ ТРАНЗИТА

Резюме

Статья призвана показать особенности политической трансформации постсоветских стран на современном этапе. Раскрыты недостатки различных моделей политического реформирования, выбранных странами бывшего СССР. Показана принципиальная незавершенность институционального транзита и степень различия между политическими системами постсоветского пространства и стран ЦВЕ.

Ключевые слова: политическая трансформация, постсоветские страны, «цветные революции», демократия, режим, партийно-избирательная система.

O. Brusylovska

Department of International Relations, Odessa National University,
k.32, French Bul., 24/26, Odessa-58, 65058, Ukraine

DYNAMICS OF POLITICAL TRANSFORMATIONS ON POST-SOVIET SPACE: AIMS AND MODELS OF TRANSIT

Summary

The article had an aim to show the peculiarities of political transformation of modern post-Soviet countries. Disadvantages of different models of political reformation was chosen with former Soviet countries were revealed. There was shown that the process of institutional transit is not finishing and a distinction between political systems of post-Soviet space and Central-East European countries still exists.

Key words: political transformation, post-Soviet countries, «Color Revolutions», democracy, regime, party-electoral system.

УДК 327.51

В. В. Кравченко

канд. іст. наук, ст. викл.

кафедри міжнародних відносин і зовнішньої політики

Донецького національного університету,

к. 11, вул. Університетська, 24, м. Донецьк-001, 83001, Україна

Тел.: (38050) 4712575. E-mail: valerykr@ukr.net

ФРАНЦІЯ ТА ОРГАНІЗАЦІЯ ПІВНІЧНОАТЛАНТИЧНОГО ДОГОВОРУ: МАЙБУТНЄ КРІЗЬ ПРИЗМУ МИNUЛОГО

У статті розглядається політика Франції стосовно НАТО після перемоги на президентських виборах 2012 року соціаліста Франсуа Олланд. Автор оцінює перспективи співпраці, визначаючи блок дискусійних питань сучасної зовнішньої політики і політики в галузі безпеки та оборони Франції.

Ключові слова: Франція, Олланд, НАТО, СПБО.

Франція є ключовим партнером для Організації Північноатлантичного договору, зважаючи на військовий, політичний та фінансовий рівні співробітництва. Втім відносини Франції з Організацією Північноатлантичного договору з 1966 р. мали особливий характер. Після постбіополярних змін міжнародного середовища Франція опинилася перед вибором — або провадити традиційну голлістську стратегію в оборонній сфері, спираючись на другу опору Маастрихтського договору та розвиваючи Спільну політику безпеки та оборони (СПБО) Європейського Союзу, або готовуватись до повної реінтеграції з НАТО в умовах тривалої трансформації останньої. Зрештою, «переміг» другий варіант, коли Франція в 2009 р. під проводом президента-неоголліста Н. Саркозі в гармонії з власними фундаментальними оборонними зasadами (Біла книга 2008 р.) повернулась до Альянсу. Франція нарешті отримала необхідні інструменти впливу, активно долучившись до керівництва операціями НАТО (зокрема, у Лівії) та визначаючи майбутнє Альянсу (француз очолив штаб трансформації Альянсу в Норфолці, США). Та після президентських виборів у травні 2012 р., коли обраний президент-соціаліст Ф. Олланд оголосив розробку нової Білої книги з питань національної безпеки та оборони, знову постало питання майбутнього Франції в Альянсі. Ця стаття присвячена аналізу перспектив французької політики стосовно НАТО на сучасному етапі.

Питання взаємовідносин Франції з Організацією Північноатлантичного договору істотно досліджені у західній історіографії, зокрема у роботах Ананда Менона [1], Фредеріка Бозо [2] та Філіпа Гордона [3]. Зазначені автори, аналізуючи витоки французького атлантизму, поєднують його з традиційним французьким прагненням до самостійності, втіленим у доктрині голлізму та неоголлізму. Природне місце Республіки — бути в авангарді європейської політики. Саме тому Франція у постбіополярному світі йде на компроміс й, зрештою, реінтегрується в Альянс, який на-

дасть країні необхідних інструментів впливу у світовому та європейському контекстах.

Насправді ніхто не вірить в те, що Олланд прийме рішення залишити військове командування. Питання полягають в тому, яким чином Франція може здобути собі більшого впливу в НАТО та як Республіці позбутись «мантри» європейської політики безпеки та оборони, яку вона багато років плекала, та що на сьогодні має досить примарні, недостатньо позитивні перспективи.

Варто відзначити фаховий підхід Ф. Олланда до питання. Ще у травні 2012 р. він попросив своїх радників розробити документ, який мав окреслити перспективи Франції в НАТО. Доповідь, складена відомим оборонним експертом Ю. Ведріном, спрямована на сприяння розробці нової Білої книги (що розроблюється комісією під керівництвом дипломата Жана-Марі Гуехенно та має вийти у світ влітку 2013 р.) й розділяє її порядок денний. Зокрема, у доповіді підкреслюється необхідність підтримання двох вимог: по-перше, для зміцнення впливу Франції в рамках Альянсу, показавши себе у миротворчих акціях (наприклад, у Лівії), треба проявляти максимальну пильність там; по-друге, бути більш активними у створенні європейської оборони [4].

Для того щоб реалізувати їх і оптимізувати роль НАТО в новому світі за зміненої міжнародної кон'юнктури, політика П'ятої республіки, на думку Ю. Ведріна, повинна ставити перед собою при наймні три мети:

1. Для Франції Альянс повинен залишатися спеціальним інструментом трансатлантичних відносин заради цінностей та інтересів, які поділяють європейці, з одного боку, і американці та канадці з іншого. НАТО є природною основою для спільногоплідного співробітництва з американцями.

У цьому контексті Франція буде проводити реформу альянсу для того, щоб зробити його більш ефективним. Організація Північноатлантичного договору буде продовжувати виконувати свої обов'язки, зберігаючи при цьому автономію у своїх фундаментальних межах: підтримка сил ядерного стримування; виведення війська з Афганістану, як це робиться зараз; розвиток механізму протиракетної оборони НАТО (з цього питання президент Ф. Олланд на останньому саміті в Чикаго виклав свої умови, схвалені іншими 27 главами держав і урядів), а також більш широко, щоб зберегти свободу у використанні своїх сил і розвивати обороноздатність Європи, яка є невід'ємною частиною проекту політичного союзу.

Франція буде також продовжувати роботу по зміцненню у всіх областях співпраці між НАТО і Росією, яка є життєво важливим партнером у різних сферах, таких, як Афганістан, боротьба з піратством і тероризмом.

2. Має відбутись спокійне обговорення (чому сприяє переображення на другий термін президента США Б. Обами) нового розподілу обов'язків у питаннях спільної безпеки і оборони між європейцями та американцями. Солучені Штати мають потребу в надійних європейських союзниках, здатних взяти на плечі всі свої обов'язки.

Криза в Лівії показала, що європейці могли б успішно відігравати свою роль в регулюванні та розв'язанні конфліктів. Саме Франція тоді взяла на

себе більшу частину ризиків, обов'язків і військових внесків. Але криза також показала, що французи та інші європейці, як і раніше, мають потребу в підтримці з боку Сполучених Штатів (зрештою, операцію «Сервал» в Малі Франція також проводить за логістичної та розвідувальної підтримки США. — В. К.). Втім, незважаючи на той факт, що американці мають необхідний виключний потенціал для проведення будь-яких військових операцій у світі, треба читко визначити, що саме Європейський Союз має діяти перш за все, коли інтереси безпеки європейців стоять на кону.

Саме тому Франція сьогодні повною мірою відіграє свою роль в підтримці Організації Об'єднаних Націй у сприянні відновленню суверенітету і боротьбі з тероризмом у Малі. Іншим важливим питанням, який мають вирішити європейці, є довгострокова владна криза та громадянська війна в Сирії. Все це проблеми, які зумовлюють стабільність на кордонах ЄС.

З. Зусилля, зроблені у виробленні європейської оборонної політики, повинні бути продовжені. НАТО може зробити свій внесок за цим напрямком, але це стосується, перш за все, самих європейців та їх відповіальності за своє майбутнє. Лише тоді ЄС досягне успіху, коли політичні та економічні можливості розвитку будуть підкріплені військовою спроможністю.

Проект СПБО відповідає прағненням європейців, поглиблюючи переконання, що Європейський Союз все ж має узгоджену зовнішню політику та гідні засоби для вироблення і реалізації рішень. Хоча навіть сама Франція, виступаючи каталізатором незалежних європейських оборонних ініціатив, мобілізованих в останні кілька років, після повернення в об'єднане командування НАТО була вельми делікатною, коли мова йшла про ресурси, що виділяються на оборону Європи.

Доповідь Ведріна сповнена оптимізму з приводу того, що Франція буде продовжувати працювати, щоб забезпечити підтримку для цього проекту серед європейських інститутів і всіх європейських партнерів, у тому числі британців. Звичайно, НАТО не має стати на заваді реалізації спільних європейських задумів.

Всі зазначені підходи, на переконання Ю. Ведріна, повинні дозволити Франції гарантувати свою незалежність і свою здатність до дій в новому світі, особливо зважаючи на істотні бюджетні обмеження, викликані фінансовою кризою. Беззаперечним є той факт, що саме Альянс дозволяє Франції бути в змозі залишатися впливовою силою, яка може «говорити, слухати і поважати» [5].

Тож Франція повинна визначити нову політику стосовно НАТО аби бути відповідальним союзником, а не пасивним спостерігачем. Та щоб визначити таку політику Франції треба вирішити багато питань.

По-перше, які відповідні ролі відіграють у світі ООН та НАТО? Якщо Альянс бажає бути універсальною організацією, він має рухатись вперед та чітко відокремити місії, які підпадають під п'яту статтю Вашингтонської угоди, від інших дій, аби запобігти непорозумінню. Франція може привнести свій дипломатичний досвід, накопичений протягом 43 років (1966–2009 рр.), коли Франція знаходилась поза командними структурами НАТО та слугувала своєрідним містком між різними цивілізаціями чи ви-

ступала рушійною силою побудови спільної безпекової системи з іншими регіональними організаціями. Коли НАТО долучилось до проведення міротворчих операцій, ця організація почала взаємодіяти більш тісно з ООН з метою залучити більше підтримки міжнародної спільноти своїм діям.

Новий французький президент також має детально вивчити політику співробітництва НАТО. Партнерство є вдалим інструментом, коли воно переслідує демократизацію армії або реформи сектора безпеки окремої країни-партнера. Але партнерство не має бути «альтернативною політикою розширення» чи шляхом збільшення впливу НАТО, іншими словами, «полегшеною версією» глобального Альянсу [6].

По-друге, Франція має відвести відповідні ролі НАТО та СПБО. З 28 країн — членів Альянсу 21 країна є також членом ЄС. Брак оперативних спроможностей при проведенні ситуативних операцій, що позначився протягом лівійської кризи, може відбитись на європейцях. Водночас розробка та просування «розумної оборони» НАТО є вочевидь конструктивною ініціативою для Європи, яка не звикла витрачати великі кошти на власну безпеку. Але Франція, навіть за цієї умови, має бути обережною. Якщо НАТО перетвориться на звичайну організацію, надаючи гарантії обопільної безпеки всім своїм членам, ризик буде полягати в тому, що виключно країни з більш широким військовим потенціалом, такі як США, Велика Британія чи Франція, звалять на себе увесь тягар воєнних витрат. «Розумна оборона» не повинна бути синонімом відсутності національної відповідальності у ставленні до участі у фінансуванні оборони та надбання безпекових активів.

Таким чином, однією з ініціатив нового президента Франції могли б бути спроби пропозиції структурування взаємодоповнюваності між НАТО і СПБО, звертаючи увагу на необхідність для європейських країн приймати більш активну участь в забезпеченні своєї безпеки. Одним з рішень могло б стати об'єднання та спільне використання ініціатив, спрямованих на отримання більш безпосередньої участі європейських країн в їх захисті. У цьому випадку Франція може запропонувати два правила. Перше спрямоване на надання пріоритету ініціативам ЄС перед НАТО, оскільки брак спроможностей фінансування оборони є скоріш європейською проблемою, аніж американською. Дотримуючись цього, європейські країни будуть змушені підвищити свій військовий потенціал, при цьому не будучи залежними від США. Крім того, Франція не повинна забувати, що такий порядок є необхідним для побудови узгоджених спроможностей ЄС у відповідності до спроможностей Альянсу. По-друге, в рамках європейських ініціатив Франція також має наголошувати на пріоритетах об'єднання та спільногого використання галузевої інтеграції з двома або трьома країнами, наслідуючи приклад франко-britанського співробітництва, зокрема, ініціювати нові програми озброєння, які могли б стимулювати інші європейські країни. З точки зору конкретної участі та з огляду на потенціал правління програмами озброєння, краще мати цілковито залучені країни з відповідними правилами фінансування, при яких тягар витрат несуть тільки ті країни, які беруть участь у конкретній програмі.

Французькі пропозиції щодо поліпшення європейських спроможностей та, відповідно, поглиблення СПБО сприятимуть посиленню європейської опори НАТО у відповідності з філософією «розумної оборони».

Франсуа Олланд є відвертим прихильником необхідності створення Європейської оперативної штаб-квартири, яка не буде дублювати оперативне планування Альянсу. Тож президент Франції постає перед великим викликом. Він повинен визначати свою політику щодо НАТО з огляду на діяльність колишнього президента Н. Саркозі та заповіти Ш. де Голля, що залишаються популярними у Франції. Настав час для нового президента піти від дилеми вибору тільки між «ні» й «так», а сприяти французькому/ європейському баченню, яке визначить майбутнє Альянсу. В даний час проблема, напевно, дещо відрізняється від старого спору між європейською опорою НАТО проти СПБО, навіть якщо для Альянсу й буде корисно мати більш конкретне представництво європейських країн. Франція вперше за багато років віходить від старої дилеми своєї атлантичної політики — категоричні висловлювання у питаннях співробітництва вже поза модою в Елісейському палаці та на набережній Ке Д'орсе.

Список використаної літератури

1. Menon A. France, NATO and the Limits of Independence, 1981–97: The Politics of Ambivalence / A. Menon. — Palgrave Macmillan, 2000. — 258 p.
2. Bozo F. Two Strategies for Europe: De Gaulle, the United States, and the Atlantic Alliance / F. Bozo. — Rowman and Littlefield, 2000. — 277 p.
3. Gordon P. A Certain Idea of France: French Security Policy and the Gaullist Legacy / P. Gordon. — Princeton University Press, 1993. — 255 p.
4. Vedrine H. The Consequences of France's Return to the Integrated Military Command of the North Atlantic Treaty Organization (NATO), the Future of the Transatlantic Relationship and the Outlook for European Defense / H. Vedrine // Report for the President of the French Republic. — 2012, November 14. — P. 5.
5. Там само. — Р. 24.
6. Maulny J-P. French NATO Policy under Francois Hollande // Analysis. — 2012. — № 4. — Р. 13.

Стаття надійшла до редакції 15.05.2013

В. В. Кравченко

кафедра международных отношений и внешней политики ДонНУ
к. 11, ул. Университетская 24, г. Донецк-001, 83001, Украина

ФРАНЦИЯ И ОРГАНИЗАЦИЯ СЕВЕРОАТЛАНТИЧЕСКОГО ДОГОВОРА: БУДУЩЕЕ СКВОЗЬ ПРИЗМУ ПРОШЛОГО

Резюме

В статье рассматривается политика Франции в отношении НАТО после победы на президентских выборах 2012 года социалиста Франсуа Олланда. Автор оценивает перспективы сотрудничества, определяя блок дискуссионных вопросов современной внешней политики и политики в области безопасности и обороны Франции.

Ключевые слова: Франция, Олланд, НАТО, СПБО.

V. V. Kravchenko

Department of International Relations and Foreign Policy,
Donetsk National University
11, Universitets'ka str. 24, Donetsk-001, 83001, Ukraine

**FRANCE AND NORTH ATLANTIC TREATY ORGANIZATION:
THE FUTURE THROUGH THE PRISM OF THE PAST**

Summary

The article considers the French policy toward NATO after victory on the presidential elections 2012 of candidate from Socialist party Francois Hollande. The author assesses the prospects for cooperation, defining block of controversial issues of modern French foreign, security and defense policies.

Key words: France, Hollande, NATO, CSDP.

УДК 329

Л. М. Исаев

ст. преподаватель

кафедры общей политологии

Факультет прикладной политологии

Национальный исследовательский университет «Высшая школа экономики»

к. 617, Кочновский пр. 3, г. Москва, 125319, Российская Федерация

тел. +7 (499) 152-01-50 isleonid@ya.ru

ИСЛАМИСТЫ В ПОЛИТИЧЕСКОМ ПРОЦЕССЕ ТУНИССКОЙ РЕСПУБЛИКИ ПОСЛЕ «АРАБСКОЙ ВЕСНЫ»

(Исследование осуществлено в рамках Программы фундаментальных исследований НИУ ВШЭ в 2013 году)

В статье рассматривается развитие политического процесса в Тунисской Республике после событий «Арабской весны». Показано, как резкое введение демократических процедур ведет к тому, что к власти приходят исламисты. Примером тому могут служить выборы в Конституционную ассамблею Туниса 2011 г., а также формирование правительства на их основе. Выдвигается утверждение, что сегодня преждевременно говорить об успехе исламистов в Тунисе, по крайней мере, до следующего избирательного цикла, который намечен на конец 2013 г.

Ключевые слова: политический процесс, Тунис, «Арабская весна», исламисты, партии, процессы социально-политической дестабилизации.

События «Арабской весны» и последующая за ними реконфигурация социально-политического пространства в странах Ближнего Востока и Северной Африки продолжают удивлять своей непредсказуемостью и неоднозначностью. Вероятно, самое пристальное внимание было приковано к росту исламистских тенденций в арабском мире, последовавших аккурат после успеха антиправительственных выступлений в Тунисе и Египте в январе–феврале 2011 г. Однако, если взглянуть на сложившуюся в регионе ситуацию в ретроспективном плане, то прослеживается один весьма любопытный сюжет. Исламистам удалось добиться наибольших успехов в тех странах, где их деятельность на протяжении последних десятилетий находилась под полным запретом со стороны властей, в — Тунисе, Египте и (с определенными оговорками) в Ливии. В странах с относительно развитой (по арабским меркам) парламентской системой и не выводящих исламистов за скобки политического процесса — таких, как Йемен, Алжир и Судан, удельный вес исламистов в парламенте даже после событий «Арабской весны» остается достаточно низким, а то и вовсе мизерным.

Тунис, будучи страной, положившей начало событиям «Арабской весны», стал еще и государством, привнесшим в современную арабскую политическую культуру новый тренд — приход к власти представителей исламских партий, которые в достаточно быстрые сроки смогли мобилизовать

свои ресурсы и посредством демократических процедур одержать победу на выборах.

Исследованию вопросов становления и развития исламских партий и движений в Тунисской Республике было посвящено немало исследований. Среди них следует выделить работы М. Ф. Видясовой [5; 6], Н. И. Ворончаниной [7], В. И. Максименко [13], К. М. Труевцева [17], М. А. Сапроновой [15; 16], В. А. Исаева и В. В. Наумкина [8]. Их основной посыл заключается в том, что мусульманское духовенство в Тунисе в большей степени было инкорпорировано в систему государственной службы и поставлено под жесткий контроль со стороны государства. При этом в отличие от Египта или Алжира тунисское руководство никогда не прибегало к привлечению догматов ислама в качестве идеологического обоснования своей политики.

За последние два года появились также работы, посвященные политическим изменениям в Тунисе после ухода Бен Али с поста президента республики. Наиболее интересными представляются работы К. М. Труевцева [18; 19], А. А. Кашина [11], Л. М. Исаева [9], А. М. Васильева [4] и И. В. Кудряшовой [12]. Однако данные исследования посвящены в большей степени поиску причин, приведших к отставке правительства Туниса, а также определению сущности происходящих событий. При этом многими исследователями победа «ан-Нахды» на выборах в Конституционную ассамблею представляется в качестве окончательной победы исламистов, неминуемо ведущих к превращению страны в исламскую республику.

С нашей же точки зрения, это не совсем так. Успех исламистов является вполне логичным и предсказуемым. Но им так и не удалось монополизировать всю полноту власти в своих руках, а также вряд ли получится в течение длительного времени удерживать ту нишу, которую они заняли после падения режима Бен Али. Ввиду чего данное исследование будет посвящено рассмотрению развития исламистского движения в Тунисе с момента его зарождения в середине 1970-х гг. и до 2013 г., его взаимоотношениям с властью в периоды правления Х. Бургибы и З. А. Бен Али, причинам, способствовавшим их триумфу на выборах 2011 г., а также вызовам, с которыми сталкиваются исламисты после формирования нового правительства в 2011 г.

Генезис исламистских движений в Тунисе

Исламское движение в Тунисе выглядит относительно молодым (по сравнению, скажем, с Египтом): его корни уходят в начало 1970-х гг., когда троемя интеллектуалами — Рашидом аль-Ганнуши, Абдель Фаттахом Муру и Хмидой ан-Нейферой — была создана Исламская группа. Вскоре это движение было переименовано в Движение исламской направленности (ДИН), а еще позже стало именоваться движение «Возрождение» (или «ан-Нахда»). В первое десятилетие своего существования движение функционировало в подпольном режиме, однако параллельно с этим в стране все больше росло недовольство косностью тунисского режима.

Наконец, в 1981 г. на XI внеочередном съезде Социал-демократической партии (СДП) Туниса президент Х. Бургиба заявил о том, что в стране «наступила новая эра — эра плюрализма... Это решение обосновывается той степенью зрелости, которой достиг наш народ... мы не видим больше препятствий к формированию политических и общественных организаций» [6]. В этот же день, 10 апреля 1981 г., Р. Аль-Ганнуши на втором съезде исламистов в г. Сусе предложил создать собственную партию, что и было сделано незамедлительно.

Здесь интересно отметить следующее. К моменту создания собственной партии социальная база исламистов была не столь обширна и многим была обязана министру образования Туниса М. Мзали, который целенаправленно проводил столь важную для аль-Ганнуши и его сторонников политику по арабизации и даже исламизации университетского образования. Доподлинно неизвестно, делал ли он это из личных убеждений илиставил целью создание противовеса сильным левацким убеждениям в студенческой среде. Но, как бы то ни было, именно тунисское студенчество стало основной опорой исламистов в этой стране. Однако численность сторонников ДИН начала заметно увеличиваться только после того, как члены движения стали подвергаться массовым репрессиям со стороны властей. Обвинительные судебные процессы вызвали широкое сочувствие к ним. Число приверженцев ДИН в студенческой среде возросло до 20–30 % учащихся, а количество действительных членов движения увеличилось с 700–900 чел. в 1971–1978 гг. до 5 тыс. чел. в 1979–1987 гг. Тем самым весьма незначительное движение, способное разве что с трудом обеспечить себе минимальное число мест в парламенте, оказалось не без участия самих властей в эпицентре событий в бурные для Туниса 1980-е гг., что способствовало стремительному росту его популярности. Впоследствии исламисты даже косвенно способствовали бескровному свержению президента Х. Бургибы в 1987 г., и хотя более опытному Бен Али удалось их переиграть, это не умаляет их заслуг.

С уходом Бургибы у исламистов появился небольшой шанс побороться за власть с новоиспеченным президентом, однако последний оставил им слишком мало времени. Именно его игра на опережение с исламистами в деле свержения Бургибы несколько деморализовала последних. Кроме того, сторонники аль-Ганнуши так и не успели полностью взять под свой контроль Всеобщий тунисский союз труда, который исторически давал оппозиции неплохие шансы в борьбе с властью: к 1989 г. лишь 15–20 % членов этой организации поддерживали ДИН. Полностью ликвидировать исламистскую угрозу Бен Али удалось после того, как в их среде назрел раскол, связанный с переименованием ДИН в «ан-Нахду» и последующим определением стратегии ее развития.

В 1988 г. Бен Али инициировал принятие Национального пакта, к которому было предложено присоединиться всем заинтересованным сторонам. Ряд членов ДИН воспринял эту идею как предложение, от которого нельзя отказаться, но были и те, кто выступил против. Все дело в том, что в обмен на легальный статус политической партии исламисты должны были пройти внутренние реформы и распустить свой секретный аппарат.

Кроме того, на руку Бен Али сыграло и то обстоятельство, что в начале 1990-х гг. в соседнем Алжире разгорелась гражданская война, представлявшая в Тунисе в качестве основной «заслуги» исламистов.

Все это сильно облегчило задачу для Бен Али, которому в 1990-е гг. уже не составило особого труда «добить израненного зверя», лишив исламистов возможности участвовать в политическом процессе Туниса. С этого момента правящее Демократическое конституционное объединение стало монополистом в тунисском парламенте (рис. 1).

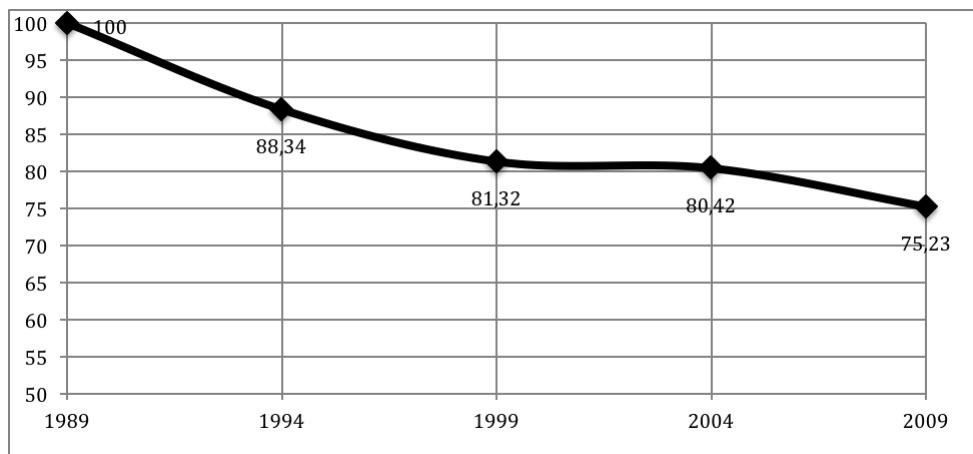


Рис. 1. Голосование за Демократическое конституционное объединение (ДКО) на парламентских выборах, 1989–2009 гг. (в %) [3]

«Жасминовая революция» и возрождение исламизма

Очередного шанса исламистам пришлось ждать более 20 лет. События «Арабской весны» привели к тому, что Бен Али покинул страну в январе 2011 г., а страна вступила в новую fazu развития.

23 октября 2011 г. тунисским политическим силам предстояла первая «схватка» за выбор стратегии дальнейшего пути развития страны. На эту дату были намечены выборы в Конституционную ассамблею, которой предстояло разработать текст новой конституции Туниса. При этом высшим должностным лицам правящего со временем Х. Бургибы Демократического конституционного объединения запрещалось в течение ближайших десяти лет занимать государственные посты. Тем самым из предвыборной гонки были исключены представители политической элиты времен Бен Али.

Результаты выборов оказались весьма неожиданными (рис. 2), поскольку в последние годы правления Бен Али создалось устойчивое впечатление о том, что ему удалось полностью ликвидировать исламистскую угрозу в Тунисе [9]. По результатам голосования «ан-Нахда» получила 89 мест (из 217), заручившись поддержкой 37 % населения. Этот результат выглядит еще более убедительным в сравнении с ее ближайшими конкурентами:

Конгресс за республику заработал 29 мандатов, Народная петиция — 26, Демократический форум за труд и свободу — 20. Даже альянс трех расположившихся за ан-Нахдой партий (75 мест) не мог составить конкуренцию исламистам.

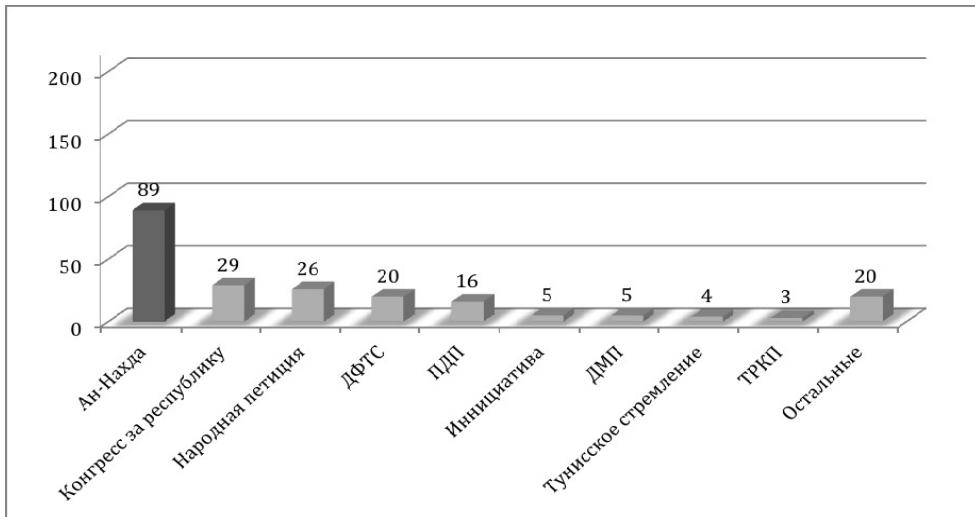


Рис. 2. Результаты выборов в Конституционную ассамблею Туниса в 2011 г. (по оси ординат указано количество набранных мест). Прим.: ДФС — Демократический форум за труд и свободы; ПДП — прогрессистская демократическая партия; ДМП — Демократический модернистский полюс; ТРКП — Тунисская рабочая коммунистическая партия) [14]

Однако «ан-Нахда» все же не смогла набрать большинство мест в Конституционной ассамблее, а потому была вынуждена вступать в коалицию со светскими партиями. А это в свою очередь требовало от исламистов компромисса по целому ряду вопросов и, прежде всего, в отношении распределения ключевых постов в государстве. Так, исламист Хамад Джебали занял кресло премьер-министра, однако должность президента досталась светскому Монсефу Марзуки.

Таким образом, тунисские исламисты, возникнув в начале 1970-х гг. и находясь последние два десятилетия в глубоком подполье, а то и вовсе перебравшись за границу, продемонстрировали весьма существенный политический потенциал. Однако есть основания полагать, что именно их полная «исключенность» из политического процесса в 1990–2000-е гг. способствовала столь высоким результатам. Тунисское общество попросту отвыкло от исламистских лозунгов. А в постреволюционные годы постоянно ухудшающейся социально-экономической ситуации популистские призывы к обращению в сторону исламской справедливости становятся крайне живучими, что и продемонстрировали результаты выборов в Конституционную ассамблею.

При этом уже сейчас в тунисском общественном мнении культивируются идеи о том, что смена светского режима на исламский не дает ожи-

даемых улучшений в социально-экономической жизни страны, как на это надеялись после свержения Бен Али. Более того, нынешний кабинет Х. Джебали все чаще удостаивается жесткой критики ввиду того, что обещанное тунисское «экономическое чудо» так и не произошло, способствуя разочарованию в популистских лозунгах, с которыми исламисты приходили к власти.

Это постепенно ведет к расколу внутри самой «ан-Нахды», некоторые признаки которого уже налицо. Пытаясь решить задачу преодоления социально-экономических трудностей, исламисты вынуждены проводить более взвешенную политику (развитие туристической индустрии, создание благоприятной для европейских инвесторов инфраструктуры и т.д.), отодвигая на второй план вопросы исламизации страны. Ярким подтверждение тому может служить решение Политического совета «ан-Нахды» по невключению в конституцию статью о шариате. Из 120 членов данное предложение было поддержано 80 в то время, как число сторонников шариата составило лишь 12 [16].

В свою очередь недовольные чересчур умеренной политикой «ан-Нахды» салафиты в течение всего 2012 г. запомнились целым рядом беспорядков и антиправительственных выступлений, устроенных по всей стране. Кульминацией этого стало провозглашение «исламского эмирата» в Седжане. А убийство 6 февраля 2013 г. светского политика и генсека Демократической патриотической партии Шукри Белаида заставило выйти на улицу противников исламизации Туниса.

Вывод. Все это позволяет предположить, что исключение исламистов из политического процесса в течение длительного времени, как это происходило в Тунисе, при первой же возможности создает благодатную почву для распространения идей исламской справедливости, введения шариата и разрешения всех насущных проблем при помощи Корана и сунны. Подтверждением чему также служит опыт постсоциалистического Алжира и Египта после отставки Х. Мубарака. При этом беспрепятственный допуск исламистов к работе органов власти, как это было в Судане, послевоенном Алжире и, с оговорками, в Йемене, в конечном счете заметно снижают привлекательность популистской риторики исламистов. Особенно это становится заметным после того, как у них появляется возможность проводить собственную политику. А это, как правило, приводит к неспособности разрешить при помощи популистских лозунгов и пропаганды ислама структурно-демографические и социально-экономические вопросы современности, приводя лишь к разочарованию в исламистах со стороны населения, ввиду чего они теряют свою популярность, что подтверждается опытом Алжира и Судана. В противном случае исламистам приходится отказываться от своих популистских лозунгов и оставаться приверженцами исламского пути развития лишь на словах, как это можно наблюдать в Марокко на примере Партии справедливости и развития.

В этом и кроется парадокс арабской политической культуры. Длительное отстранение исламистов от участия в политическом процессе при последующем введении демократических процедур — в ходе «Жасминовой

революции» — делает лозунги исламистов крайне привлекательными и при обеспечении честных и свободных выборов неминуемо приводят исламистов к власти.

Однако здесь скрывается ловушка, в которую столь же неминуемо попадают партии, использующие исламские лозунги: необходимость решения острых социально-экономических проблем и улучшение уровня жизни граждан. Невозможность их разрешения в короткие сроки, как того хочет население, и, как следствие, неоправданные ожидания граждан впоследствии приводят к падению популярности исламистов, чей период правления ассоциируется с неудачами, что и происходит в последние полтора года с партией «ан-Нахда». Собственно говоря, в аналогичную ловушку попала бы любая сила, победившая на первых выборах, после столь масштабных перемен, коими была «Жасминовая революция». Но победили именно исламисты и все бремя ответственности за недовольство и неудовлетворенность граждан несут также именно они.

Причем и положение «ан-Нахды» заметно ухудшилось тем, что ввиду отсутствия в их исламо- популистской программе взятной политики социально-экономического развития, они попали еще в одну ловушку. Суть ее заключается в том, что исламисты волей-неволей оказались меж двух зол. С одной стороны, продолжая проводить политику исламизации, они ухудшают экономическую ситуацию в стране, что резко подрывает их популярность среди населения, а ислам начинает ассоциироваться с бедностью и стагнацией. С другой, стремление к созданию правительства технократов постепенно приводит к расколу в лагере тунисских исламистов, разделяя их на умеренных и радикалов. Во-первых, это неминуемо ведет к ослаблению их общих позиций. Во-вторых, толкает радикалов на путь насилия, выводя их за рамки закона и подрывая их имидж в глазах собственных граждан. Фатальность чего продемонстрировал в свое время Исламский фронт спасения Алжира, некогда самая популярная партия страны

Список литературы

1. Beattie K. J. Egypt during the Sadat years / K. J. Beattie — NY: Palgrave Macmillan, 2000. — 325 р.
2. Moussa R. Democratie et mouvements associatifs en Algerie / R. Moussa, P. Beaudet. — Montreal, 1995. — P. 6.
3. Nohlen D. Elections in Africa: A Data Handbook / D. Nohlen, M. Krennerich, B. Thibaut. — Oxford, 1999. — 620 р.
4. Васильев А. М. Цунами революций / А. М. Васильев // Азия и Африка сегодня. — 2011. — № 3. — С. 2–18.
5. Видясова М.Ф. Социальные структуры доколониального Магриба. Генезис и типология / М. Ф. Видясова. — М.: Наука, 1987. — 305 с.
6. Видясова М. Ф. Тунисская модель: «демократия без исламистов» и «ограниченный плюрализм» / М. Ф. Видясова // Современная Африка: метаморфозы политической власти / отв. ред. А. М. Васильев. — М., 2009. — С. 17–64.
7. Ворончанина Н. И. Ислам в общественно-политической жизни Туниса / Н.И. Ворончанина. — М.: Наука, 1986. — 192 с.

8. Исаев В. А., Наумкин, В. В. Арабский мир: три десятилетия независимого развития / В. А. Исаев, В. В. Наумкин — М.: Наука, 1990. — 373 с.
9. Исаев Л. М. Демократическая зима в Северной Африке / Л. М. Исаев // Неприкосновенный запас. — 2011. — № 3. — С. 176–188.
10. Капель Ж. Джихад: экспансия и закат исламизма / Ж. Капель. — М.: Ладомир, 2004. — 468 с.
11. Кашина А. А. Итоги выборов в Тунисе [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.limes.ru/rus/stat/2009/02-11-09.htm> — 09.11.2009 г.
12. Кудряшова И. В. Режимные трансформации на современном Арабском Востоке / И. В. Кудряшова // Политическая наука. — 2012. — № 3. — С. 149–167.
13. Максименко В. И. Политические партии в переходном обществе: Марокко, Алжир, Тунис (1920-е — 80-е гг.) / В. И. Максименко. — М.: Наука, 1985. — 229 с.
14. Аль-Хийна аль-алийа аль-мустакалат ли-л-интихабат (Высший независимый совет по выборам Туниса) [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.isie.tn> — 01.02.2013 г. (на араб.).
15. Сапронова М. А. Ислам и государственные структуры арабских стран: учеб. пособие / М. А. Сапронова. — М.: МГИМО, 2011. — 164 с.
16. Сапронова, М.А. Тунис: исламисты у власти. Новое правительство сдает экзамен на политическую зрелость [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://vpk-news.ru/articles/14866> — 13.03.2013 г.
17. Труевцев К. М. Политические системы арабских стран: между авторитаризмом и демократией / К. М. Труевцев // Азия и Африка сегодня. — 2005 — № 7. — С. 15–21.
18. Труевцев, К.М. Год 2011 — новая демократическая волна? / К. М. Труевцев. — М.: Изд. дом. ВШЭ, 2011. — 28 с.
19. Труевцев К. М. Жасминовая революция в Тунисе / К. М. Труевцев// Системный мониторинг глобальных и региональных рисков: Арабский мир после Арабской весны / отв. ред. Коротаев А. В., Исаев Л. М., Шишкова А. Р. — М.: Ленанд, 2013. — С. 378–400.

Статья поступила в редакцию 15.05.2013

Л. М. Исаев

кафедра загальної політології

факультет прикладної політології

Національний дослідницький університет «Вища школа економіки»

к. 617, Кочновський пр. 3, м. Москва, 125319, Російська Федерація

тел. +7 (499) 152-01-50

ІСЛАМІСТИ В ПОЛІТИЧНОМУ ПРОЦЕСІ ТУНІСЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ ПІСЛЯ «АРАБСЬКОЇ ВЕСНИ»

Резюме

В статті розглядається розвиток політичного процесу в Туніській Республіці після подій «Арабської весни». Показано, як різке введення демократичних процедур приводить до того, що до влади приходять ісламісти. Прикладом того можуть слугувати вибори до Конституційної асамблей Туніса 2011 р., а також послідувоче формування влади на їх основі. Висувається твердження про те, що на сьогоднішній день передчасно говорити про успіх ісламістів в Тунісі, принаймні, до наступного електорального циклу, котрий намічений на кінець 2013 року.

Ключові слова: політичний процес, Туніс, «Арабська весна», ісламісти, політичні партії, процеси соціально-політичної дестабілізації.

L. Isaev

sub-faculty of general political science,
Department of applied political science,
National research university «The Higher School of Economy»
HP 617, Kochnovskyy Ave 3, Moscow, 125319, Russia
Tel. 7 (499) 152-01-50

**ISLAMISTS AT THE POLITICAL PROCESS OF TUNISIAN REPUBLIC
AFTER THE «ARAB SPRING»**

Summary

The paper examines the evolution of the political process in the countries of North Africa after the events of so-called «Arab Spring». This article shows how a sharp introduction of democratic processes in the Arab world leads to the fact that the Islamists come to power by winning the elections. An example of this are the elections to the Constituent Assembly of Tunisia in 2011, as well as voting in the parliamentary and presidential elections in Egypt in 2011–2012. The reasons on which the parties advocating Islam and using populist slogans can triumph in the period of large-scale political change are being analyzed. In addition, the claim that today it is premature to talk about the success of the Islamists in the Maghreb, at least until the next election cycle is put forward.

Key words: political process, Tunisia, «Arab Spring», islamists, political parties, processes of social and political destabilizations.

УДК 32.019.5

А. Р. Шишкіна

м. н. с. лаборатории мониторинга рисков социально-политической дестабилизации ЦФИ (НИУ ВШЭ),
Национальный исследовательский университет «Высшая школа экономики»,
Россия, Москва
e-mail: alisa.shishkina@gmail.com
+7 916 064 1087

**ИНСТРУМЕНТЫ КОНТРОЛЯ В ВИРТУАЛЬНОМ ПРОСТРАНСТВЕ
И СОЦИАЛЬНО-ПОЛИТИЧЕСКИЕ ТРАНСФОРМАЦИИ В АРАБСКИХ
СТРАНАХ**

В настоящее время становится все более очевидным, что цензура не только не ограничивается печатными и телевизионными средствами массовой информации, но и в значительной степени ориентирована на Интернет-ресурсы распространения информации и обеспечения коммуникации. Контроль над Интернет-пространством был и остается одной из наиболее активно обсуждаемых проблем как внутригосударственного, так и международного характера. В данной статье рассматриваются причины внедрения Интернет-цензуры, ее механизмы и возможные последствия для дальнейшего развития государств Арабского мира.

Ключевые слова: Интернет-цензура, Арабский мир, Арабская весна, протестная активность, социально-политические трансформации.

Проблема Интернет-цензуры в настоящее время является одной из наиболее значимых и обсуждаемых. Именно поэтому анализ использования ограничительных механизмов особенно важен в свете трансформаций социально-политического пространства в контексте событий 2011–2012 гг., получивших в литературе наименование Арабской весны.

В качестве объекта данного исследования выступают процессы социально-политических трансформаций, начавшиеся в странах Арабской весны в 2011 г. в контексте взаимодействия власти и общества посредством так называемых новых средств массовой коммуникации.

Предметом же исследования становится применение государствами ограничительных механизмов в целях подавления протестной активности и недопущения ее дальнейшей эскалации.

Постановка задачи исследования. Главными вопросами данного исследования являются политico-правовой и информационно-политический аспекты протестных движений, место и роль механизмов контроля виртуального пространства арабских стран в политической активности граждан и борьбе за права человека. Исследовательская задача, таким образом, видится в выявлении взаимосвязи между цензурированием виртуального пространства и эскалацией протестной активности.

Цензура в Интернет-пространстве Арабских стран: причины, механизмы, последствия. Интернет-цензура в арабских странах имеет под собой

несколько оснований. Прежде всего, это политические причины, особенно в странах с монархической формой правления, а также в авторитарных (или переходных) режимах. Цель фильтрации информации в данном случае сводится к ограничению доступа населения к тем сайтам, которые содержат информацию, способную представить угрозу действующей власти; в некоторых случаях сюда же можно отнести цензуру сайтов, носящих религиозный характер. Еще одним поводом для контроля виртуального пространства становится защита общественных норм и морали, прежде всего это касается борьбы с детской порнографией и предотвращения разжигания межэтнической розни. Кроме того, веб-ресурсы могут подвергаться цензурированию по соображениям безопасности, т. е. блокируются сайты, имеющие отношение к террористическим и другим экстремистским группировкам.

Коммуникационные сети в странах Ближнего Востока и Северной Африки исторически находились под пристальным контролем со стороны государства, что рассматривалось некоторыми экспертами Всемирного банка как один из ключевых факторов, тормозивших экономический рост региона [1]. В докладах OpenNet Initiative и «Репортеры без границ» в отношении данных стран неоднократно отмечалось использование властями различных методов контроля и надзора в виртуальном пространстве, в том числе ограничение скорости передачи данных, фильтрация электронных сообщений, мониторинг потенциально опасных веб-сайтов и т. д. [2]. Тем не менее, несмотря на довольно строгое регулирование Интернет-пространства и контролирование конкретных ресурсов в арабских странах, полное блокирование связи во время массовых протестов Арабской весны стало принципиально новым механизмом взаимодействия власти и оппозиции.

В сфере Интернет-коммуникаций большинство из тех стран, которые были охвачены веяниями Арабской весны, являются несвободными или частично свободными (в соответствии с данными организации Freedom House) [3]. На протяжении многих лет правительства предпринимали меры по контролю контента сайтов, в первую очередь оппозиционных, блокировали зарубежные ресурсы, а также вводили механизмы цензурирования и самоцензурирования. Примечательно, что правительства и службы безопасности многих стран (в особенности это касается Туниса и Египта), по-видимому, осознавая потенциальную опасность социальных медиа, занимались разработкой специализированных систем наблюдения и цензуры, ориентированных на социальные сети [4].

Во время событий Арабской весны уровень Интернет-цензуры в рассматриваемых странах был поистине беспрецедентным. Ограничение свободы пользования Интернетом в некоторых случаях служило непосредственным поводом для начала выступлений (пожалуй, наиболее ярким примером здесь может служить арест Халеда Саида в египетской Александрии), а также использовалось властями в качестве инструмента подавления мятежей.

Обратимся к чуть более подробному рассмотрению цензуры в Интернет-пространстве тех арабских стран, которые были максимально затронуты

волной социально-политических потрясений 2011–2012 гг., а также в период, предшествовавший событиям Арабской весны.

Тунис. Итак, Интернет в Тунисе представляет собой развитую и наименее затратную систему во всем регионе Северной Африки. Во времена своего правления Зин аль-Абидин Бен Али стремился предоставить доступ к всемирной сети всем жителям своей страны, однако Интернет-цензура в это время была весьма масштабной: для контроля над публикуемыми материалами использовались законодательные механизмы, а также отслеживание контента веб-сайтов. Имели место случаи привлечения к ответственности журналистов, которые публиковали материалы, предположительно содержащие в себе «ложную» информацию, оскорблявшие президента или нарушавшие сложившийся в стране порядок [5].

Инфраструктура цензуры виртуального пространства в Тунисе возникла задолго до волны социально-политических потрясений Арабской весны и стала неотъемлемой частью Интернет-коммуникации в стране: действительно, она изначально предполагала возможность вмешательства правительства и служб безопасности, была централизованной, при этом роль частного сектора оказалась сильно ограниченной [6]. Контроль над виртуальным пространством в Тунисе был изначально направлен на мониторинг списка веб-сайтов, затем — на отслеживание электронной почты и сообщений и, наконец, оформился механизм фильтрации конкретных веб-ресурсов. Параллельно совершенствовалась и система контроля линий фиксированной телефонной связи, а также операторов мобильной связи, которые были обязаны содействовать государству в сфере надзора.

Во время событий Жасминовой революции уровень контроля значительно увеличился: так, в Тунисе даже было основано специальное «киберполицейское» соединение, призванное контролировать пользователей сайтов, которые правительство рассматривало как «подрывные» [7]. Идя на уступки оппозиционерам, президент Бен Али согласился ослабить цензуру и объявить свободу прессы. По данным некоторых международных организаций, после свержения существующей власти и бегства президента Бен Али из страны уровень Интернет-цензуры в Тунисе существенно снизился — в частности, была снята фильтрация социальных сетей и YouTube. Так, в 2011 г. «Репортеры без границ» перевели Тунис из категории стран-«врагов интернета» в разряд «под наблюдением» [8], а группа OpenNet Initiative отметила отсутствие явных признаков Интернет-цензуры в 2012 г. [9].

Египет. В отличие от Туниса, Интернет-цензура в Египте была менее жесткой и носила характер скорее общего наблюдения, нежели тотальной фильтрации информационных потоков. В период правления президента Хосни Мубарака прямого цензурирования виртуального пространства не было, контролю подвергались лишь наиболее «критичные» активисты. Неудивительно, что в 2009 г. специалисты проекта OpenNet Initiative отметили отсутствие фильтрации информационного поля в Египте по всем показателям — политическому, социальному, конфликтогенности/безопасности, а также в инструментах, используемых для функционирования

Интернета. Тем не менее, по данным организации Human Rights Watch, блоггеры, наряду с представителями печатной прессы, нередко подвергались задержаниям и арестам на неопределенное время за публикацию материалов, противоречивших версиям официальных СМИ.

Падение режима Мубарака, по всей видимости, не привело к существенному ослаблению репрессивных механизмов в коммуникационной сфере. Напротив, со стороны Высшего совета Вооруженных сил участились аресты и задержания журналистов и блоггеров (первым политзаключенным пост-мубарковского периода стал блоггер Майкл Набиль Санад, обвиненный в критике сил армии), а манипуляции в области средств массовой информации сфокусировались в основном на Интернет-площадках. Это, в свою очередь, спровоцировало возникновение и распространение, в том числе за пределы Арабского мира, кампаний в поддержку пострадавших от неправомерных действий властей Интернет-активистов, целью которых стало оказание технической поддержки блоггерам в распространении информации о нарушениях.

Ливия. Можно предположить, что со свержением режима Muammar Qaddafi, который предпринимал попытки ограничения новостных потоков путем сокращения доступа к Интернету, в Ливии завершился период цензурирования виртуального пространства (имея в виду при этом, что ситуация в стране со временем переросла в гражданскую войну). При Каддафи избирательному контролю подвергались лишь некоторые оппозиционные веб-сайты, однако правовая и политическая обстановка в стране поощряла самоцензуривание в онлайн-средствах массовой информации [10] (в частности, под запретом оказались любые сообщения, содержащие в себе критику действовавшего режима, а также касавшиеся положения берберского меньшинства или уровня коррупции в стране).

В Ливии, как и в остальных странах Арабской весны, социальные медиа использовались как инструменты мобилизации населения и организации акций протеста, а также как площадки для освещения происходящих событий. Во время ливийских событий 2011–2012 гг. акцент был сделан на международное вещание, поскольку сравнительно небольшое число жителей страны — около 5 % — имели доступ к Интернету (что, в свою очередь, дает некоторые основания считать степень ограничения Интернет-траффика в Ливии сравнительно небольшой, по сравнению со странами с более высоким уровнем распространения Интернета). Кроме того, к началу протестов контент веб-сайтов уже контролировался правительством, а к марта 2011 г. Интернет был практически полностью отключен [11].

Сирия. В Сирии средства массовой информации исторически подвергались строгому контролю и цензуре. В отличие от других стран региона, практикующих подобные ограничения — прежде всего, Туниса, — структура Интернета в Сирии не столь развита, а это означает, что на и без того слабые информационные потоки накладываются дополнительные формы ограничения и контроля [12].

Сирия с 2006 г. была внесена в список стран — «врагов Интернета» по версии организации «Репортеры без границ» [13]. Для страны на про-

тяжении нескольких лет Интернет был серьезной проблемой. Стоит отметить, что Интернет в Сирии обеспечивается единственным провайдером — Syriatel, находящимся в ведении правительства. Неудивительно, что во время отключений Интернета во время событий Арабской весны доступными остались лишь правительственные сайты, которые, впрочем, работали медленнее, чем обычно [13]. Помимо социальных сетей, заблокированным оказался и доступ к таким ресурсам, как, например, шведский веб-сайт Bambuser, позволяющий пользователям размещать видеоматериалы, снятые на мобильный телефон. К слову, Bambuser стал считаться потенциально опасным и попал под запрет и в других странах Арабской весны — в частности, в Египте или Бахрейне.

Небезынтересным представляется феномен так называемой «Сирийской электронной армии» — организации, действующей при негласной поддержке правительства и берущей на себя ответственность за вторжение на веб-сайты или их блокировку по подозрению в распространении враждебных сирийскому режиму материалов.

Одновременно в Сирии наиболее активно, по сравнению с другими странами Арабской весны, стали развиваться гражданский активизм и Интернет-журналистика, которые в ходе затяжного сирийского конфликта фактически слились воедино. Так, обычные жители страны, вовлеченные в те или иные события на территории страны, документально фиксировали материалы о происходящем и по возможности распространяли их. Ввиду ограниченности или несоответствия действительности сообщений зарубежных СМИ такого рода активность стала играть роль едва ли не единственного новостного источника.

Бахрейн является один из наиболее ярких примеров масштабного информационного воздействия со стороны властей как реакции на проявления народного недовольства. Несмотря на то, что в стране на протяжении многих лет производилась фильтрация политического и религиозного контента интернет-ресурсов, с 14 февраля 2011 г. — момента начала выступлений — цензура была значительно усиlena в целях подавления акций протеста. Согласно данным Arbor Networks, к середине февраля 2011 г. Интернет-траффик в Бахрейне сократился на 20 % по сравнению с тремя предыдущими неделями, что служит индикатором введения ограничений на использование сети в стране. Кроме того, существенное снижение скорости передачи данных имело своей целью сокращение загрузки и циркулирования в виртуальном пространстве фото- и видеоматериалов, размещаемых очевидцами событий — так, заблокированными оказались соответствующие страницы YouTube и Facebook, а также другие площадки, позволявшие пользователям размещать информацию с помощью сервиса микроблогов Twitter.

В Бахрейне уровень распространения Интернета весьма высок по сравнению с другими странами региона, доступ населения к электронным технологиям значительно ограничен. Так же как и в некоторых других арабских странах, здесь на протяжении нескольких лет уже существовала и была законодательно закреплена система официального лицензирования

Министерством информации не только газет, но и материалов, размещаемых на Интернет-сайтах и в блогах.

Йемен. В Йемене Интернет также получил распространение, став средством коммуникации и публикации тех или иных фактов или идей. Вследствие внутренней напряженности в стране цензура в виртуальном пространстве Йемена в годы, предшествовавшие событиям Арабской весны, существенно усилилась. Запреты на распространение информации и цензуру веб-сайтов в Йемене, как и в других арабских странах, власти оправдывали стремлением поддерживать общественную мораль.

Отличительной чертой Йемена является племенная структура общества, обусловливающая контроль различных сфер, в том числе коммуникации, конкретными социальными группами. На это накладывалась массированная цензура средств массовой информации со стороны представителей действующей власти, в результате чего Йемен оказался фактически изолированным от внешнего мира в информационном плане.

Что касается использования Интернет-ресурсов во время народных выступлений Арабской весны в Йемене, то, несмотря на попытки правительства ограничить доступ к социальным сетям, демонстранты продолжали слаженно координировать свои действия [14]. Вполне возможно, это объясняется тем, что оппозиционная молодежь, впитавшая опыт каирского Тахрира, организовала палаточный лагерь с собственным информационным и пресс-центром, к которому могли присоединиться все желающие.

Заключение. Таким образом, контроль доступа к информационным ресурсам в странах Ближнего Востока и Северной Африки носит многоуровневый характер, власти используют разнообразные механизмы регулирования онлайн-активности своих граждан, прибегая как к мерам законодательного характера, так и к физическому пресечению действий, не согласующихся с официальной политикой государства.

В ходе антиправительственных демонстраций власти нередко предпринимали попытки остановить протесты посредством отключения интернета, ограничения доступа к определенным сайтам, а также блокирования мобильной связи. Такие меры не только не снижали революционную активность, но порой ее даже усиливали. Кроме того, такого рода действия оказали не самое благоприятное воздействие на внутренние экономические процессы, поскольку информационно-коммуникационные технологии, например, в Египте являлись важной составляющей национальной экономики.

Помимо существенных экономических затрат и опасности вывести на улицы большее количество людей, отключение Интернета способно, в соответствии с некоторыми теориями, повысить активизм, в том числе оппозиционный, в виртуальном пространстве. Так, согласно предположениям американского исследователя средств массовой информации и блоггера Э. Цукермана, отключение Интернет-площадок, которые изначально создавались для «тривиального» использования — т. е., обмена сообщениями, просмотра фото, видео и т. д., может спровоцировать повышенный интерес пользователей к политическим вопросам (в частности, попытки получить

доступ к закрытым веб-сайтам с целью узнать о происходящих в стране событиях) [15] и, как следствие, привести к политизации тех групп населения, которые до этого отличались пассивностью или индифферентностью. Таким образом, в данном контексте Интернет в целом и социальные медиа в частности не стали непосредственной причиной, приведшей к распространению протестной активности, однако в некоторых случаях сыграли роль спускового крючка выступлений.

Список использованной литературы

1. Terrab, M., Serot, A., & Rossotto, C. Meeting the Competitiveness Challenge in the Middle East and North Africa. The World Bank Group. — 2004. — 364 p.
2. Silver, V., & Elgin, B. Torture in Bahrain Becomes Routine With Help From Nokia Siemens. Bloomberg. — 2011 [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.bloomberg.com/news/2011-08-22/torture-in-bahrain-becomes-routine-with-help-from-nokia-siemens-net-working.html>.
3. Noman, H. Middle East and North Africa. OpenNet Initiative. — 2009. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://opennet.net/research/regions/mena>
4. Keizer, G. Bahrain clamps down on Web traffic as violence escalates. Computerworld. — 17.02.2011. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://www.computerworld.com/s/article/9210099/Bahrain_clamps_down_on_Web_traffic_as_violence_escalates
5. York, J. The Arab Digital Vanguard: How a Decade of Blogging Contributed to a Year of Revolution. Georgetown Journal of International Affairs. — 2012.
6. Open Net Initiative. Country Profile: Tunisia. — 07.08.2009.
7. European Parliament. After the Arab Spring: New Paths for Human Rights and the Internet in European Foreign Policy. Directorate-General for External Policies. Policy Department. — 2012. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.europarl.europa.eu/committees/en/studiesdownload.html?languageDocument=EN&file=75431>
8. Ulises A. Mejias. The twitter revolution must die. — 09.02.2011. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://blog.ulisesmejias.com/2011/01/30/the-twitter-revolution-must-die/>
9. Countries Under Surveillance: Tunisia. Reporters Without Borders. — 2011.
10. OpenNet Initiative. Summarized global Internet filtering data spreadsheet. Ottawa. — 2012.
11. OpenNet Initiative. ONI Country Profile: Libya. — 06.08.2009.
12. Moore, J. Did Twitter, Facebook really build a revolution? Christian Science Monitor. — 30.06.2011.
13. Deibert, R., Palfrey, J. G., Rohozinski, R., & Zittrain, J. Access controlled : the shaping of power, rights, and rule in cyberspace. Cambridge Mass.: MIT Press. — 2010. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://www.worldcat.org/title/access-controlled-the-shaping-of-power-rights-and-rule-incyberspace/oclc/457159952&referer=brief_results
14. Исаев Л. М., Шишкина А. Р. Сирия и Йемен: неоконченные революции /Л. М. Исаев, А. Р. Шишкина. — М.: ЛИБРОКОМ. — 2012.
15. Zuckerman, E. Civic Disobedience and the Arab Spring. My Heart's in Accra Blog. — 06.05.2011. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.ethanzuckerman.com/blog/2011/05/06/civic-disobedience-and-the-arabspring/>.

Статья поступила в редакцию 15.05.2013

A. R. Шишкіна

м. н. с. лабораторії моніторингу ризиків соціально-політичної дестабілізації ЦФІ (НДУ ВШЕ), Національний дослідницький університет «Вища школа економіки»,
Росія, Москва
e-mail: alisa.shishkina @ gmail.com
+7 916 064 1087

**ІНСТРУМЕНТИ КОНТРОЛЮ У ВІРТУАЛЬНОМУ ПРОСТОРИ
І СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ В АРАБСЬКИХ
КРАЇНАХ**

Резюме

В даний час стає все більш очевидним, що цензура не тільки не обмежується друкованими та телевізійними засобами масової інформації, а й значною мірою орієнтована на Інтернет-ресурси поширення інформації та забезпечення комунікації. Контроль над Інтернет-простором був і залишається однією з найбільш активно обговорюваних проблем як внутрішньодержавного, так і міжнародного характеру. У статті розглядаються причини впровадження Інтернет-цензури, її механізми і можливі наслідки для подальшого розвитку держав Арабського світу.

Ключові слова: Інтернет-цензура, Арабський світ, Арабська весна, протестна активність, соціально-політичні трансформації.

A. R. Shishkina

Junior Researcher laboratory monitoring risk of social and political destabilization of the PHRC (HSE)
The National Research University «Higher School of Economics»
Russia, Moscow
e-mail: alisa.shishkina @ gmail.com
+7 916 064 1087

TOOLS OF CONTROL IN VIRTUAL SPACE AND SOCIO-POLITICAL TRANSFORMATIONS IN ARAB COUNTRIES

Summary

It is becoming increasingly apparent that censorship is not only confined to the press and television, but also is to a large extent oriented to Web sites providing information and communication. The control of the Internet space has been and remains one of the most debated issues, both on domestic and international levels. This article discusses the reasons for the introduction of Internet- censorship, its mechanisms and the possible consequences for the future development of the Arab world.

Key words: Internet censorship, Arab world, Arab spring, protest activity, social and political transformations.

УДК 327[(496.5)+(497.1)]:(4-672ЄС)

Ю. І. Артюх

асpirантка кафедри міжнародних відносин
Одеського національного університету імені І. І. Мечникова
к. 32, Французький бул., 24/26, м. Одеса-58, 65058, Україна
тел.: (0482)633259, e-mail: artuh_ulya@inbox.ru

**ПРОЦЕС ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ КРАЇН ЗАХІДНИХ БАЛКАН:
ПРОБЛЕМИ І ПЕРСПЕКТИВИ**

Стаття присвячена процесу європейської інтеграції країн Західних Балкан. Проаналізовано значення інтеграції для країн регіону, виявлено основні проблеми для країн, що бажають приєднатися до ЄС. У статті також проведено аналіз створення та функціонування ініціатив Європейського Союзу в регіоні, вивчено активність держав Західних Балкан в рамках цих організацій.

Ключові слова: Західні Балкани, ЄС, інтеграція, Європейська Рада, процес стабілізації та асоціації, Пакт стабільності.

Регіон Західні Балкани, куди входять Хорватія, Сербія, Македонія, Албанія, Боснія і Герцеговина та частково визнана республіка Косово, являє собою найбільш нестабільний регіон в Європі. Сьогодні дуже гостро стоять політичні питання та питання безпеки в регіоні, такі як нетерпимість, націоналізм, ксенофобія, низький рівень демократичної і політичної культури, корупція, організована злочинність, незаконні трафіки біженців і переміщених осіб [20, р. 106]. Європейська інтеграція посідає головне місце серед загальних цілей усіх країн регіону Західні Балкани [5, р. 15]. Європейський Союз розглядається в якості каталізатора для вирішення проблем в регіоні [8]. Населення Західних Балкан очікувало від ЄС майже того ж, що і громадяни країн Центральної та Східної Європи в 1990-х рр.: по-перше, Союз мав би сформувати основу для регіональної безпеки, для подолання наслідків зовнішнього домінування і внутрішньої взаємної ворожнечі, по-друге, вирішальним стимулом залишалась соціально-економічна модернізація; і по-третє, ЄС розглядався як джерело потужних зовнішніх гарантій, поліпшення управління, закріплення демократичних норм і обмеження діяльності корумпованих політичних еліт [3, р. 12]. Всі балканські країни хотіли приєднатися до ЄС в основному з економічних причин. Навіть сьогодні в країнах Західних Балкан рівень безробіття дуже високий, наприклад 36 % — в Македонії і 49 % — в Косово. Молоде покоління сподівалося, що рівень безробіття впаде, тому що відкриються нові сектори бізнесу, крім того, громадяни зможуть працевлаштуватися в Європі.

Тема відносин ЄС та західно-балканських країн є досить популярною як на Заході, так і на Сході. Для ЄС Західні Балкани є природним географічним розширенням, щоб охопити континент. Турецький дослідник Жу-

нейт Йенігун зауважив, що розширення за рахунок країн Західних Балкан може навіть принести дипломатичний престиж ЄС на міжнародній арені [20, р. 106]. Коли весь регіон Західні Балкани знаходиться в оточенні держав — членів ЄС, довгострокова стабільність в Європі możliва лише при включені країн ПСЄ в європейське співтовариство [5, р. 16]. Внутрішня безпека Європейського Союзу може зрости, якщо внутрішні проблеми безпеки ЄС буде вирішувати через нівелювання зовнішніх негативних впливів [18]. Імануїл Валлерстайн, американський соціолог, припустив, що розширення, можливо, і не принесе позитивних економічних результатів у короткостроковій та середньостроковій перспективі, але у довгостроковій перспективі розширення зовнішнього ринку та збільшення внутрішнього представляє економічну вигоду для ЄС [19, р. 667]. На думку російської дослідниці Юлії Кудряшової, приєднання до ЄС додаткового числа проблемних країн викликає у європейського співтовариства відчуття відторгнення [1].

Для вступу в ЄС країни-кандидати повинні виконати ряд вимог. Вони були визначені на засіданні Європейської Ради в Копенгагені в 1993 р. і отримали назву «Копенгагенські критерії». Країни, що хочуть приєднатися, мають відповісти наступним вимогам: стабільні інститути, які гарантують демократію, верховенство закону, права людини, повагу та захист прав меншин; функціональна ринкова економіка та здатність впоратися з конкуренцією і ринковими механізмами в ЄС; здатність взяти на себе і ефективно виконувати обов'язки членства, включаючи прихильність цілям політичного, економічного і валютного союзу [6]. Англійська дослідниця Джуді Бет відмітила, що для країн Західних Балкан було висунуто додаткову умову — розвиток регіонального співробітництва. Подібні умови офіційно не висувались для країн Центральної та Східної Європи. Кожна держава ЗБ повинна продемонструвати прихильність до поліпшення відносин та розвитку політичного й економічного співробітництва з сусідами по регіону. Двосторонній підхід, який був застосований до кандидатів з Центральної та Східної Європи, у випадку із Західними Балканами не можна використовувати з міркувань безпеки [3, р. 10].

Отже, метою поданої статті є виявлення основних проблем та досягнень західнобалканських країн на шляху до ЄС.

В процесі підготовки до європейської інтеграції в країнах Західних Балкан визначився ряд проблем, серед яких чільне місце посідають проблеми розбудови демократії, свобода ЗМІ, вплив корупції на розвиток суспільства.

Наприклад, перехід до демократії і соціальної консолідації в Албанії реалізовується повільно і проблематично. Глибокий міжпартійний конфлікт в Албанії демонструє, що політичні лідери сприймають партії не як політичні організації, що об'єднують вільних громадян, а скоріше як ідеологічний камуфляж для захисту економічних інтересів кланів і регіонів у конкуренції один з одним. В албанському традиціоналістському суспільстві, як і раніше, домінують чоловіки, а це негативно впливає на включення жінок в політичне життя, на місцевих виборах 8 травня 2011 р.

тільки 17 з 768 кандидатів були жінки [16, р. 5]. Якщо говорити про демократизацію та процес державотворення, то можна відзначити регрес в Боснії і Герцеговині. Через політичні суперечки між босняками, сербами і хорватами необхідні реформи було відкладено. З одного боку, боснійське суспільство не дозріло до справжньої громадянської демократії. Воно, як і раніше, є етнічно розділеним, і навіть якщо боснійські закони не носять дискримінаційного характеру, політичні дебати на рівні еліт відбуваються за етнічною ознакою. З іншого боку, незважаючи на те, що більшість пересічних громадян розглядають національну ідентичність в якості головного елемента їхньої системи цінностей, вони все частіше починають більше дбати про гідне життя, роботу і перспективу для своїх дітей; вони розчаровані дрібною гризнею своїх етнічних еліт, які, у свою чергу, втратили важливі можливості, запропоновані ЄС, і здаються все більш і більш корумпованими [11, р. 17].

В цьому сенсі Хорватія має найбільше досягнень, хоча в суспільстві ще відчутними є націоналістичні та ультраправі настрої, особливо у великих містах [12, р. 34].

В країнах регіону ЗМІ зазнають впливу як з боку держави, так і з боку представників бізнес-еліти. Наприклад, в Албанії ЗМІ та журналісти стикаються з тиском з боку бізнесу та уряду. Враховуючи складне фінансове становище, албанські ЗМІ залежать від реклами. В уряду є рекламний бюджет для всіх своїх міністерств — в цілому близько 15 мільйонів євро на рік, ці кошти доступні лише для проурядових мас-медіа. Велика частина цих грошей віддається проурядовим ЗМІ, тим самим погіршуючи становище опозиційних ЗМІ. Подібна ситуація склалась і в інших країнах регіону [14]. Свобода слова і засобів масової інформації в Хорватії стикається з такими ж труднощами, як і в інших країнах Південно-Східної Європи: вплив політичної та бізнес-еліти, залякування та підкуп журналістів [12, р. 37].

В країнах регіону залишається високим рівень корупції та організованої злочинності, що перешкоджає демократичним перетворенням та лібералізації економіки. Національна економіка приватизована окремими особами і організованими групами, що сформувалися з колишніх комуністичних спецслужб. Наприклад, Албанія, сьогодні — це країна з архаїчною інфраструктурою, нестійкою демократією, повільним формуванням громадянського суспільства і слабким державним управлінням. Розширення албанської мафії, перетворення її на фактор на міжнародній арені. Основна діяльність албанських організованих злочинних угруповань пов'язана з контрабандою та незаконним обігом товарів на своїй території та в інших країнах, в тому числі і в Європі [16, р.9]. Значна частина громадян Македонії вважає, що організована злочинність існує на найвищому рівні. У 2006 р. Демократичний Союз (ДС) представив програму боротьби з корупцією та організованою злочинністю, але ѹ досі немає результатів його діяльності. Злочинні угруповання включають близько тридцяти олігархів, які можуть впливати на законодавчі ініціативи та прийняття політичних рішень переважно в інтересах власного бізнесу; вони здійснюють повний

контроль над капіталом, банківською системою та економікою. Такий вид організованої злочинності завдав величезних збитків державі і паралізував систему в цілому [17, р. 61]. Корупція є основною причиною критики Європейської комісії також щодо Хорватії, але рішучі кроки уряду ХДС проти цього явища, ухвала постанов, направлених проти високого рівня хабарництва в 2010–2011 рр., сприяли переходу країни до фінальної стадії євроінтеграції [12, р. 38].

Країни Західних Балкан досить стримано ставляться до розвитку та поглиблення регіонального співробітництва, незважаючи на те, що це є однією з умов приєднання до Союзу. Крім того для вступу до євроатлантичних структур необхідно вирішити всі суперечки з сусідніми державами, в тому числі територіальні. Наприклад, Єврокомісія рекомендувала розпочати переговори з Македонією, але країни — члени ЄС не досягли консенсусу з питання назви країни, що поглибив конфлікт КЮРМ з Грецією з цього приводу [7, р. 75]. Сербію, в рамках поліпшення відносин з сусідніми державами, зобов'язують розпочати діалог з Косово, незважаючи на відмову визнати його незалежність [13, р. 79].

Європейська Рада в останні роки вкотре закликала держави регіону активізувати їх регіональне співробітництво. ЄС є готовим активізувати співпрацю з ними у розвитку вільної торгівлі і політичного діалогу, а також в економічній, фінансовій та політичній сферах. Європейська Рада знову заявила про свою підтримку демократичних та економічних реформ в Хорватії та висловила сподівання щодо прискорення початку переговорів стосовно підписання Угоди про стабілізацію та асоціацію.

ЄС започаткував програму фінансування OBNOVA, що була закликана допомогти в реконструкції Західних Балкан, незважаючи на те, що такі країни регіону як Македонія, Албанія, Боснія і Герцеговина, приєднались до PHARE [2, р. 6]. Двосторонній Процес стабілізації та асоціації (ПСА) і багатосторонній Пакт стабільноті для Південно-Східної Європи (ПС) замінили Регіональний підхід. У той час як ПС фокусується на регіональному співробітництві в галузі політики, економіки та безпеки, ПСА призначений для роботи в якості механізму для модернізації відносин ЄС з окремими країнами. Ці два елементи є взаємопов'язаними тому, що відповідно до умов ПСА країни Західних Балкан мали б брати участь у заходах по зміцненню регіональної співпраці (частково в рамках ПС). Це ставить особливий акцент на проекти, такі як створення зони вільної торгівлі у країнах ПСЄ. Країни-учасниці ПСА також повинні продемонструвати прихильність демократичним та ринковим реформам і повазі прав людини, працювати над поверненням біженців і співпрацювати з Гаазьким міжнародним трибуналом по колишній Югославії (МТКЮ), а також нарощувати потенціал у сфері правосуддя і внутрішніх справ. Після того як ЄС дійде висновку, що певна держава Західних Балкан досягла прогресу у виконанні умов ПСА, з цією державою підписується Угода про стабілізацію та асоціацію (УСА). Переваги від участі в УСА включають в себе асиметричну торговельну лібералізацію, економічну та фінансову допомогу, а також підтримку бюджетного та платіжного балансу, допомогу в процесі демократизації і створенні

громадянського суспільства, надання гуманітарної допомоги для біженців та репатріантів, співпрацю у сфері правосуддя і внутрішніх справ, а також у розвитку політичного діалогу. За період 2000–2006 рр. фінансова допомога надавалась через програму Спітовариства з надання допомоги в цілях реконструкції, розвитку та стабілізації (CARDS), яка замінила існуючі програми OBNOVA і PHARE [2, р. 7].

Іспанія пожертвувала Сербії 180 тис. євро на розвиток Національного центру судових технологій в Сербському міністерстві внутрішніх справ. Європейська комісія у щорічній доповіді в жовтні 2009 р. високо оцінила економічні реформи і запропонувала надати кредити для боротьби з наслідками кризи в розмірі 200 млн євро [12, р. 170].

Однією з перших програм Європейського Союзу для країн Західних Балкан, метою якої була допомога країнам на шляху «європеїзації», був Пакт стабільності для Південно-Східної Європи, який започаткували в Кельні [9]. Згідно з Пактом стабільності країни Південно-Східної Європи беруть на себе відповіальність за діяльність щодо розробки загальної стратегії стабільності і зростання в регіоні; висловлюють згоду співпрацювати одна з одною та з основними донорами для реалізації цієї стратегії. Береться до уваги, що країни — учасниці Пакту стабільності беруть на себе зобов'язання продовжувати демократичні та економічні реформи, а також розвивати двостороннє та регіональне співробітництво між собою, щоб наблизитись до інтеграції у євроатлантичні структури на індивідуальній основі [15]. 21 червня 2011 р. пройшла зустріч між ЄС і Чорногорією в рамках Ради асоціації та стабілізації. Цей орган здійснює нагляд за виконанням Угоди про стабілізацію і асоціацію, яка вступила в силу в травні 2010 р. Було підтверджено, що Чорногорія виконала критерії, висунуті з боку ЄС. Ці умови включають ефективну боротьбу з корупцією і організованою злочинністю, посилення ролі парламенту, поліпшення умов проведення виборів, модернізацію управління, роботу з підвищення незалежності судової влади, дії в галузі свободи ЗМІ, посилення державної співпраці з неурядовими організаціями та дії по боротьбі з дискримінацією за етнічною ознакою [4, р. 566].

Процес встановлення безвізового режиму для країн Західних Балкан (крім Хорватії) почався навесні 2008 р. з презентації Союзом дорожньої карти необхідних реформ, в основному, в судовій системі та у системі внутрішніх справ. Висунуті умови включають введення біометричних паспортів, більш ефективного прикордонного контролю, боротьбу з корупцією та організованою злочинністю. З цієї точки зору, безвізний режим також став відчутним результатом реформ, проведених в рамках підготовки до вступу в ЄС [21].

З 19 грудня 2009 р. громадяни Сербії, Македонії та Чорногорії можуть подорожувати в Шенгенську зону без віз. Міністр закордонних справ Сербії Вук Єремич взяв участь в символічному перетині кордону з Угорщиною відразу після 19 грудня [21].

Таким чином, країни Західних Балкан розглядають європейську інтеграцію як джерело фінансування, інвестицій та фінансової допомоги. Країни регіону отримують допомогу в економічних перетвореннях. Вступ до

ЄС зможе певним чином вирішити етнічні проблеми, які подекуди стоять дуже гостро. Країни Західних Балкан декларують своє бажання вступити до ЄС, тому що розглядають Європейський Союз в якості гаранта безпеки в регіоні.

Регіон Західні Балкани особливо важливий для ЄС не стільки через його географічну та історичну близькість, скільки тому, що в разі інтеграції країн ЗБ ЄС нівелює загрозу дестабілізації ситуації в регіоні в цілому. Частина країн-членів підтримують розширення ЄС за рахунок Західних Балкан, інші ж виступають проти. Причин негативного ставлення до розширення дуже багато, вони пов'язані як і з проблемами всередині ЄС, що зростають, так і з проблемами на Балканах.

Країни Західних Балкан можуть використовувати позитивний досвід країн ЄС, але між цими країнами є суттєва різниця і відповідно вимоги до них як до країн-кандидатів також відрізняються. Оскільки Балкани являють собою джерело нестабільності в Європі, то додатковою вимогою до цих країн є розвиток регіонального співробітництва, чого не вимагалось від країн ЄС. Співпраця з Гаазьким трибуналом також розглядається як необхідна умова для євроінтеграції.

В рамках процесу інтеграції було виділено ряд проблем у процесі державотворення, які в тій чи іншій мірі притаманні всім країнам регіону. Серед них найбільш актуальними залишаються корупція, організована злочинність, захист прав меншин, свобода ЗМІ, налагодження добросусідських відносин. При цьому слід додати, що сучасний стан речей довів: країни регіону в змозі поступово наблизитися до критеріїв ЄС та врешті посісти місце в спільноті розвинутих держав.

Список використаної літератури

1. Кудряшова Ю. Перспективы вступления в ЕС балканских государств и интересы России [Электронный ресурс] / Ю. Кудряшова. — Режим доступа: http://russiancouncil.ru/inner/?id_4=57#top
2. Anastasakis O. EU Conditionality in South East Europe: Bringing Commitment to the Process [Electronic resource] / Othon Anastasakis, Dimitar Bechev. — Available at: http://www.sant.ox.ac.uk/seesox/anastasakis_publications/EUconditionality.pdf
3. Batt J. Introduction: the Stabilisation/Integration Dilemma / Judy Batt // The Western Balkans: Moving On / Ed. by Judy Batt // Chaillot paper. — 2004. — № 70. — P. 7–21.
4. Biernat A. Integration of Montenegro into the European Union [Electronic resource] / Agata Biernat, Tomasz Żornaczuk // Bulletin. — 2011. — № 83 (300). — P. 566–567. — Available at: <http://kms1.isn.ethz.ch>
5. Bozinović D. Regional Political Cooperation in the Western Balkans: Towards the Common Goals of Euro-Atlantic Integration / Davor Bozinović // Political Thought. Regional Cooperation in the Western Balkans on the Road to EU and NATO. — Скопје, 2010. — P. 13–19.
6. Conditions for Membership [Electronic resource]. — Available at: <http://ec.europa.eu/enlargement/policy/conditions-membership/>
7. Dordeska M. Between Myths and Reality — Macedonia between Turkey and the European Union / Marija Dordeska // Analytical Journal. — 2011. — Vol. 4. — N 2. — P. 74–88.
8. EU-Western Balkans Summit — Declaration [Electronic resource]. — Available at: <http://www.cespi.it/STOCCHIERO/dossierBalcani/dich-Salonico.PDF>
9. Petruca N. The EU's Role in the Western Balkans A Normative Approach [Electronic resource] / Nicoleta Petruca. — Available at: http://www.etd.ceu.hu/2012/petruca_nicoleta.pdf

10. Presidency Conclusions. Santa Maria da Feira European Council 19 and 20 June 2000 [Electronic resource] // Council of the European Union. — Available at: http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/en/ec/00200-r1.en0.htm
11. Ralchev S. Bosnia and Herzegovina / Stefan Ralchev // The Western Balkans in 2010/11: Departures in Democratisation and European Integration Europe's Southeast. — Sofia, 2012. — P. 17–31.
12. Ralchev S. Croatia / Stefan Ralchev // The Western Balkans in 2010/11: Departures in Democratisation and European Integration Europe's Southeast. — Sofia, 2012. — P. 32–44.
13. Ralchev S. Serbia / Stefan Ralchev // The Western Balkans in 2010/11: Departures in Democratisation and European Integration Europe's Southeast. — Sofia, 2012. — P.78–91.
14. Rukaj M. Who Owns Albania's Media? [Electronic resource] / Marjola Rukaj // Osservatorio Balcani e Caucaso. — Available at: www.balcanicaucaso.org/eng/Regions-and-countries/Albania/Who-owns-Albania-s-media-131618
15. Stability Pact for South Eastern Europe, Cologne, 10 June 1999 [Electronic resource]. — Available at: <http://www.stabilitypact.org/constituent/990610-cologne.asp>
16. Stojkovski G. Albania / Goran Stojkovski // The Western Balkans in 2010/11: Departures in Democratisation and European Integration Europe's Southeast. — Sofia, 2012. — P.5–16.
17. Stojkovski G. Macedonia / Goran Stojkovski // The Western Balkans in 2010/11: Departures in Democratisation and European Integration Europe's Southeast. — Sofia, 2012. — P.55–67.
18. Trauner F. EU Internal Security Policies in the Western Balkans: Analysing the Intersection Between Enlargement and Civilian Crisis Management [Electronic resource] / Florian Trauner. — Available at: <http://aei.pitt.edu/33147/>
19. Търкес М. The European Union's Strategy towards the Western Balkans: Exclusion or Integration? / Mustafa Търкес, Гюксу Гюкгюз // East European Politics and Societies. — 2006. — Vol. 20. — N. 4. — P. 659–690.
20. Yenigun C. EU's Role on the Western Balkan Democratization [Electronic resource] / Cuneyt Yenigun. — Available at: <http://ces.epoka.edu.al/icbs/9.pdf>
21. Żornaczuk T. Prospects for Serbia's Integration with the EU [Electronic resource] / Tomasz Żornaczuk // Bulletin. Polish Institute of International Affairs. — Available at: <http://www.pism.pl/bulletin?year=2011&month=4>

Стаття надійшла до редакції 15.05.2013

Ю. И. Артюх

кафедра международных отношений,
Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова,
к. 32, Французский бул., 24/26, г. Одесса-58, Украина

ПРОЦЕСС ЕВРОПЕЙСКОЙ ИНТЕГРАЦИИ СТРАН ЗАПАДНЫХ БАЛКАН: ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ

Резюме

Статья посвящена процессу европейской интеграции стран Западных Балкан. Проанализировано значение интеграции для стран региона, были выявлены основные проблемы для стран, которые желают присоединиться к ЕС. В статье также проведен анализ создания и функционирования инициатив Европейского Союза в регионе, изучена активность государств Западных Балкан в рамках этих организаций. Сделан вывод о роли европейской интеграции в процессе развития стран Западных Балкан.

Ключевые слова: Западные Балканы, ЕС, интеграция, Европейский Совет, Процесс стабилизации и ассоциации, Пакт стабильности.

Y. I. Artyukh

Department of International Relations, Odessa National University,
k. 32, French Bul., 24/26, Odessa-58, 65058, Ukraine

PROCESS OF EUROPEAN INTEGRATION OF THE WESTERN BALKANS: PROBLEMS AND PROSPECTS

Summary

The article is devoted to the process of European integration of the Western Balkans. It was analyzed the importance of integration for the countries of the region, it has opened the main problems for countries wishing to join the EU. The article also analyzes the establishment and functioning of the European Union initiatives in the region, it has studied the activity of the region within the framework of these organizations.

Key words: Western Balkans, EU integration, European Council, the Stabilisation and Association Process, the Stability Pact.

УДК 323(497.6):342.4.001.73

Є. В. Багацький

асpirант кафедра міжнародних відносин ОНУ імені І. І. Мечникова,
к. 32, Французький бул., 24/26, м. Одеса-58, 65058, Україна
Тел.: (380482) 633259. E-mail: cis_asc@paco.net

**НЕВІДВОРОТНІСТЬ КОНСТИТУЦІЙНИХ ЗМІН В БОСНІЇ
ТА ГЕРЦЕГОВИНІ**

У статті розглядаються проблеми внутрішньополітичного розвитку Боснії і Герцеговини після закінчення війни 1992–1995 рр. Основну увагу сконцентровано на недоліках сучасної конституції Боснії і Герцеговини та на шляхах її вдосконалення. Значну частину роботи присвячено висвітленню тих протиріч, які існують між трьома основними боснійськими етносами в питанні конституційної реформи, а також позиції Європейського Союзу. В підсумку автор робить висновок, що державна система, створена за підсумками війни уже не відповідає вимогам сучасної Боснійської держави.

Ключові слова: Боснія і Герцеговина, Дейтон, конституційна реформа.

Актуальність дослідження будь-якого історико-політичного аспекту розвитку Боснійської держави пояснюється важливим місцем, яке ця держава на сьогодні посідає в межах загальноєвропейських політичних процесів. Зокрема, важливість Боснії і Герцеговини (БіГ) для стабільного існування як регіональної, так і європейської систем безпеки пояснює ту увагу, яка приділяється внутрішнім боснійським соціально-політичним процесам. Девіантність державного устрою БіГ, який було створено за підсумками війни 1992–1995 рр., також впливає на зацікавленість наукової спільноти в дослідженні проблем розвитку Боснійської держави.

Проблематика внутрішніх трансформацій Боснії і Герцеговини посідає чільне місце серед сучасних політичних досліджень закордонних науковців і дослідницьких інститутів. Так, наприклад, конституційна реформа БіГ є головною темою цілої серії робіт декількох останніх років таких авторів, як: Крістофер Чіввіс, Флоріан Бібер, Горан Тірак, Роберто Беллоні, Софія Себастіан та інші. Водночас слід відзначити, що науковий доробок вітчизняних дослідників у межах даної тематики обмежується лише публікаціями загального та суто історичного характеру, які фактично не висвітлюють проблем розвитку сучасної Боснії. Серед нещодавніх публікацій на пострадянському просторі, що присвячені БіГ саме в її сучасному стані, слід звернути увагу на роботи Павла Канделя та Єлени Пономарьової, які було опубліковано 2011 р. в «Віснику МДІМВ». Статті цих російських науковців безпосередньо перегукуються з темою даного дослідження, однак справедливість деяких тверджень та висновків, що їх було зроблено в цих роботах, видається сумнівною. Таким чином, новизна даного дослідження пояснюється насамперед недостатнім висвітленням проблеми внутрішніх реформ БіГ вітчизняними науковцями.

На сьогоднішній день Боснія і Герцеговина знаходиться в глибокій політичній кризі, яка характеризується нестабільністю політичної ситуації в країні та унеможливлює будь-який прогрес на шляху впровадження необхідних реформ, що, у свою чергу, значно вповільнює євроінтеграційний поступ Боснії. Одним з головних каменів спотикання, навколо котрого точиться найбільш гострі дискусії між представниками трьох боснійських етносів (босняками, сербами, хорватами), є питання доцільності і фактичного змісту конституційної реформи. Починаючи з 2005 р. необхідність конституційних змін в БіГ з кожним роком ставала все більш нагальною проблемою, набуваючи в порядку денному будь-яких політичних перемовин все більш високого місця.

Сучасна Боснія та Герцеговина з її складним державним устроєм є результатом підписання Дейтонської угоди, яка завершила жорстоку трирічну міжетнічну війну, що тривала з 1992 по 1995 р., основною причиною якої стали гострі розбіжності в баченні трьох етноконфесійних груп майбутнього БіГ після розпаду Соціалістичної Федеративної Республіки Югославії (СФРЮ). Положення угоди, укладеної на військовій авіабазі в американському місті Дейтоні, на довгий час визначили шлях внутрішньополітичного розвитку БіГ. Країну було поділено на дві великі частини (так звані *ентитети*): Республіку Сербську (РС) і Федерацію Босняків і Хорватів (яка, у свою чергу, складається з 10 кантонів), а також незалежну округу Брчко.

Четвертий додаток до Дейтонської угоди став Конституцією оновленої боснійської держави. Згідно з загальними положеннями нової Конституції, БіГ мала бути побудована на засадах моделі *консоціації*, або *консоціаційної демократії*. Концепція *консоціації* полягає в створенні такої моделі державного устрою, яка б дозволила всім частинам суспільства в рівній мірі приймати участь в процесі керівництва державою, гарантуючи, таким чином, рівний захист інтересів всіх груп у суспільстві. Такий підхід, в першу чергу, є необхідним для захисту інтересів етнічних та інших меншин в мультинаціональних країнах.

У випадку Боснії *консоціація* видається єдино можливим варіантом через те, що це єдина модель, яка може гарантувати рівномірний доступ до інструментів прийняття та блокування рішень всім складовим етноконфесійним групам боснійського суспільства. Задля дотримання рівноправ'я сербів, босняків і хорватів дейтонська Конституція впровадила центральні владні органи, що існують паралельно зі структурами двох *ентитетів*, а саме: двопалатний парламент, раду міністрів та інститут президентства, в який входять по одному представнику від кожного з етносів. З цією ж метою було розроблено складну систему стримувань і противаг, яка передбачає при прийнятті рішень у всіх центральних владних структурах наявність права вето в кожного з боснійських народів. Таким чином, по всіх рішеннях, які знаходяться в компетенції центральної влади, має бути досягнуто консенсус.

Окрім багаторівневого механізму державного управління, що передбачав існування величезного бюрократичного апарату, задля впровадження

дайтонських домовленостей міжнародним співтовариством було створено спеціальну спостережну раду (PIM — Рада з імплементації мирної угоди). До неї увійшли основні великі міжнародні гравці, що мали традиційний вплив та інтереси в колишніх югославських республіках, такі як Франція, Німеччина, Великобританія, Росія, Сполучені Штати, Туреччина і т.д. Виконавчим органом PIM став Офіс Високого Представника (ОВП), цей орган спочатку мав виконувати виключно спостережні функції, стежити за виконанням положень мирної угоди і головувати в PIM, але пізніше його функції було значно розширене. Наділений 1997 р. екстраординарною владою в сфері імплементації мирної угоди (так звані Бонські повноваження), Високий Представник (ВП) з цього часу і на наступні дев'ять років став ключовим гравцем на боснійській політичній арені. В цей період утворилася ситуація фактичного міжнародного протекторату над Боснійською державою. Таким чином, якщо уважно придивитись до державної системи, що було створено в Дайтоні, то можна погодитись з Роберто Беллоні, який написав в одній зі своїх робіт: «Навіть приймаючи до уваги всю складність обговорення мирного врегулювання під час неприпинної кривавої війни, що безумовно наклало негативний відбиток на можливість об'єктивно оцінити довгострокові наслідки мирної угоди, важко не погодитись з твердженням, що повитухи даної угоди привели на цей світ «Конституцію-Франкенштейна» [5, с. 359].

Слід окремо зауважити, що домовленості, яких було досягнуто в Дайтоні, хоч і були націлені на досягнення максимально позитивних результатів, таких як примирення боснійців та побудова демократичної держави, в якій би інтереси всіх сторін були рівномірно захищені, вони суттєво випадали з післявоєнного контексту. Незважаючи на те, що в перші повоєнні роки міжнародним імплементаційним і стабілізаційним силам під керівництвом НАТО вдалось покласти край воєнним діям, гарантувати виконання законів і почати впровадження положень мирної угоди, про примирення і повну стабілізацію ситуації не може йти мова і до сьогодні.

Влада і відповідальність за прийняття та імплементацію рішень в новій Боснійській державі мали бути рівномірно розподілені між народами, а не розділені між ними, тобто співробітництво було наріжним каменем всієї Дайтонської системи. Однак надзвичайна жорстокість, з якою велися бойові дії та етнічні чистки, що їх зазнало громадянське населення всіх сторін конфлікту, не сприяли швидкому зниженню напруги в міжетнічних відносинах. Таким чином, враховуючи, що всі механізми управління на державному рівні, які було впроваджено новою Конституцією, було розраховано на наявність кооперації між боснійськими народами, їх неефективність мала бути передбачуваною. Проте архітектори Дайтонської системи виявилися не готовими до тої кількості проблем, з якими вони стикнулись у Боснії. Це привело до посилення міжнародної політичної присутності в країні, що проявилось в розширенні повноважень міжнародних спостережних органів.

Ще одним додатковим фактором, що негативно впливає на рівень кооперації між боснійськими народами, стала інституалізація етнічної при-

належності в БіГ. З однієї сторони, як вже було відзначено вище, весь конституційний лад Боснії пронизано ідеєю та духом співробітництва, але з іншої, саме розділення, як адміністративно-географічне, так і політичне, за ознакою етнічної приналежності лягло в основу післявоєнного устрою. Як відмічає британський дослідник Марко Хоаре, «всі плани мирного врегулювання в Боснії намагались поєднати ідею розділення Боснії з ідеєю її об'єднання» [4, с. 51]. Інакше кажучи, принцип поділу вздовж етно-конфесійної лінії було інституалізовано на рівні центральної держави в БіГ і в цьому полягає суттєве протиріччя та недолік Дейтонської державної системи.

Протягом 1997–2006 рр. активну роль в державному будівництві в БіГ відігравав ВП, який, маючи надзвичайні повноваження, взяв на себе відповідальність за проведення в країні непопулярних реформ. Завдяки цьому боснійські політики отримали змогу протягом всього періоду дотримуватись своїх популістських гасел і уникати відповідальності за прийняття рішень, необхідних у процесі реформування. Таким чином, міжнародний протекторат ОВП над Боснією не сприяв покращенню політичної атмосфери в країні і створенню таких умов, за яких досягнення консенсусу між сторонами було б єдиним шляхом нормального функціонування державного апарату. Навпаки, центральні органи держави залишались неефективними і основні політичні рішення приймались на рівні *ентитетів*.

Всі вищезгадані недоліки Дейтонської системи БіГ призвели до усвідомлення вже в середині 2000-х рр., в першу чергу міжнародним співовариством, необхідності реформування конституційного ладу. Держава, створена за підсумками війни, виявилась не життезадатною без міжнародної підтримки та керівництва. Це було дуже наочно продемонстровано вже в 2006 р., коли Крістіан Шварц-Шиллінг замінив Педді Ешдауна на посаді Високого Представника. Новий ВП вирішив кардинально змінити курс і замість активного втручання у внутрішні справи БіГ зайняв пасивну позицію спостерігача. Завдяки своїй активності, Ешдаун втілив у життя велику кількість необхідних для країни реформ, в той час як Шварц-Шиллінг звів нанівець успіхи своїх попередників протягом лічених місяців. Така пасивність Шварц-Шиллінга призвела до того, що ОВП, хоч де-юре залишився з тими самими широкими виконавчими повноваженнями, де-факто назавжди втратив свою легітимність в очах місцевих політиків, які надалі не боялись йти на прямий конфлікт і не виконувати рішення ВП, нехтуючи своїми міжнародними зобов'язаннями.

Так, в 2009 р. спроба тодішнього ВП Валентина Інзко використати Боннські повноваження для впровадження законодавства, що мало регулювати функціонування державної електричної компанії, спровокувала конфлікт з Республікою Сербською. Лідер РС відреагував на таке намагання реанімувати Боннські повноваження миттєвою погрозою відкликати сербських представників з центральних державних органів, підкресливши, що подібне силове впровадження законів ВП є нелегітимним [10, с. 2]. Ще за чотири роки до цього подібні заяви були абсолютно неможливими і мали б трагічні наслідки для тих посадовців, які б їх озвучили. Саме тому на

сьогодні досить абсурдно звучать твердження, що підтримка керівництвом РС загальнодержавного курсу на євроатлантичну інтеграцію є, принаймні частково, продиктованою «...острахом санкцій Високого Представника, опиратися котрим РС не спроможна» [1, с. 83].

11 березня 2005 р. Венеціанська комісія висловила свою думку з приводу конституційної ситуації в Боснії і Герцеговині. У висновках було сказано, що Конституція БіГ є ані ефективною, тому що «владні повноваження розділено на надто велику кількість рівнів і їх виконання доручено занадто малим одиницям, котрі не в змозі ефективно виконувати свої функції», ані демократично легітимною, бо «...її було прийнято без згоди громадян і за неї не було проголосовано в Парламенті» [14]. Таким чином, суттю проекту реформи, апологетом якого виступив Європейський Союз, була централізація БіГ, створення нових і реформування старих державних органів з метою підвищення функціональності всього державного апарату.

Перші намагання провести конституційну реформу в БіГ фактично зблиглися за часом зі змінами, що їх зазнала роль ОВП. Починаючи з 2005 р. послідовно було здійснено чотири амбіційних спроби змінити Конституцію, причому ініціатива походила як від міжнародних гравців, так і від місцевих політичних еліт, які так само гостро усвідомили необхідність змінити недієву державну систему. Однак в умовах послаблення впливу міжнародного співтовариства позиції сторін знов радикалізувались і жодна з цих спроб не привела до рішучих змін.

З кожним днем неефективність та застарілість Дейтонської державної моделі стає все більш очевидною. Однак, незважаючи на це, досягнення ефективного компромісного рішення, навпаки, з кожним днем віддаляється. За весь час обговорення конституційної моделі майбутньої держави було запропоновано багато різних варіантів, починаючи з радикальних конфедераційних сценаріїв і закінчуючи пропозиціями, що передбачають існування унітарної держави без внутрішніх кордонів. Основні протиріччя винikли внаслідок, з однієї сторони, небажання сербів бути позбавленими власного *ентитету* і пов'язаних з ним економічних та політичних привілеїв, а з іншої, необхідності підвищити ефективність всієї держави як такої. Сербська позиція в даному випадку видається досить двоїстою і такою, що суперечить сама собі. Визнаючи, з одного боку, важливість європейської інтеграції для Боснії і погоджуючись з необхідністю реформувати конституцію, сербські лідери одночасно є головними захисниками недоторканності Дейтонських угод. Абсурдності ситуації додає той факт, що починаючи з 2006 р. серби де-факто відмовились визнавати за ОВП його повноваження, які було передбачено за умовами мирної угоди і за кілька років поглиблено рішенням РІМ. Постійне вотування рішень, що бодай трохи загрожують перерозподілом повноважень на користь центрального держапарату, а також невпинні погрози провести референдум з приводу проголошення суверенітету красномовно свідчать про небажання сербів знаходити спільну мову з хорватами і босняками.

Кризові явища, які почали проявлятись зі зниженням міжнародного контролю за внутрішньополітичними процесами БіГ, поглибились в ре-

зультаті провалу спроб реформувати конституцію. Вибори 2010 р. і політична криза, що виникла після їх закінчення і проявилася в нездатності боснійських політичних еліт досягти консенсусу в питанні формування коаліцій, свідчать про деградацію політичної ситуації в Боснії і погіршення відносин між трьома боснійськими народами. Дейтонська конституція БіГ за останні вісім років поступово вичерпала себе. На це вказує той факт, що прогрес, якого досягла Боснія останнім часом в економічній та в інших сферах, пов'язаних з вимогами ЄС до країн-кандидатів, є дуже незначним і перспектива залишається невтішною [12]. З 2006 р., тобто з часу, коли широкі виконавчі повноваження Високого Представника були суттєво обмежені і водночас провальні перемовини щодо конституційної реформ призвели до напруження міжетнічних політичних відносин, не було впроваджено жодної структурної реформи.

Зниження міжнародної присутності в Боснії і послаблення впливу міжнародних акторів на внутрішні справи БіГ вимагають від політичних еліт трьох конституційних народів більшою гнучкості в пошуку компромісних підходів до визначення майбутнього їх країни. Важливе місце у виробленні такого проекту конституційної реформи, який би одночасно дозволив досягти прогресу на євроінтеграційному шляху, підвищити ефективність державних інститутів і задовольнити національні інтереси всіх трьох етносів, має належати міжнародним гравцям, в першу чергу ЄС. Однак на сьогодні позиція, яку ЄС займає в конституційному процесі в БіГ, втрачає свою реалістичність, адже спроби провести реформу, засновану на централізації країни, зазнали фіаско.

Таким чином, всі вищезгадані факти вказують на нежиттєздатність Боснійської держави в сучасному її вигляді. Застарілість конституційного ладу, створеного в 1995 р., в умовах швидких геополітичних змін, що їх зазнає європейська політична аrena, стає все більш очевидною. Основним завданням гравців внутрішньополітичної арени БіГ та найбільш зацікавлених міжнародних акторів стає пошук такої схеми реформування всього державного устрою Боснії, який би максимально влаштував всі сторони. Однак така компромісна схема з кожним днем стає все більш недосяжною. Спроможність ЄС відмовитись від усталеного та неефективного централізаційного підходу до конституційної реформи може стати для нього справжнім викликом. В цілому, здатність ЄС впливати на країни потенціальних членів, що все ще знаходяться в стані трансформації, є цікавою темою для подальших досліджень, в тому числі на прикладі Боснії і Герцеговини.

Список використаної літератури

1. Кандель П. Босния и Герцеговина, ЕС и НАТО / Павел Кандель // Вестник МГИМО-Університета. — 2011. — № 1. — С. 77–86.
2. Пономарева Е. Босния и Герцеговина: государство без государственности / Елена Пономарева // Вестник МГИМО-Університета. — 2011. — № 1. — С. 64–76.
3. Шилова А. Укладення та реалізація Дейтонських угод / А. Шилова // Вісник Київського національного університету ім. Тараса Шевченка: Історія. — 2008. — № 94/95. — С. 70–74.

4. Attila Hoare M. Bosnia and Herzegovina: The Crumbling Balkan Keystone / Marko Attila Hoare // Democracy and Security in Southeastern Europe. — 2010. — Vol. 1. — № 1. — P. 50–55.
5. Belloni R. Bosnia: Dayton is Dead! Long Live Dayton! / Roberto Belloni // Nationalism and Ethnic Politics. — 2009. — Vol. 15. — № 3/4. — P. 355–375.
6. Bieber F. Constitutional Reform in Bosnia and Herzegovina: preparing for EU accession / Florian Bieber // EPC Policy Brief. — April 2010. — 4 p.
7. Chivvis Ch. S. Back to the Brink in Bosnia? / Christofer S. Chivvis // Survival. — 2010. — Vol. 52. — № 1. — P. 97–100.
8. Chivvis Ch. S. The Dayton Dilemma / Christofer S. Chivvis // Survival: Global Politics and Strategy. — 2010. — Vol. 52. — № 5. — P. 47–74.
9. Bosnia's Dual Crisis. — ICG Europe Briefing. — 2009. — № 57. — 18 p.
10. Sebastián S. The Role of the EU in the Reform of Dayton in Bosnia-Herzegovina / Sofia Sebastián // Ethnopolitics: Formerly Global Review of Ethnopolitics. — 2009. — Vol. 8. — № 3/4. — P. 341–354.
11. Strategy and Progress reports, European Commission, [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://ec.europa.eu/enlargement/countries/strategy-and-progress-report/index_en.htm
12. Tirak G. The Bosnian Hiatus: A Story of Misinterpretations / Goran Tirak // Central European Policy Studies (CEPS). — 2010. — № 219. — P. 1–11.
13. Venice Commission, Opinion on the Constitutional Situation in Bosnia and Herzegovina and the Powers of the High Representative [Електронний ресурс]. — Режим доступу: [http://www.venice.coe.int/webforms/documents/CDL-AD \(2005\)004-e.aspx](http://www.venice.coe.int/webforms/documents/CDL-AD (2005)004-e.aspx)

Стаття надійшла до редакції 15.05.2013

Е. В. Багацкий

кафедра международных отношений ОНУ имени И. И. Мечникова,
к. 32, Французский бул., 24/26, г. Одесса-58, Украина

НЕИЗБЕЖНОСТЬ КОНСТИТУЦИОННЫХ ПЕРЕМЕН В БОСНИИ И ГЕРЦЕГОВИНЕ

Резюме

В статье рассматриваются проблемы внутриполитического развития Боснии и Герцеговины после окончания войны 1992–1995 гг. Основное внимание сконцентрировано на недостатках существующей конституции Боснии и Герцеговины и путях ее совершенствования. Значительная часть работы посвящена анализу тех противоречий, которые существуют между тремя основными боснийскими этносами в вопросе конституционной реформы, а также освещению позиции Европейского Союза. В заключение автор приходит к выводу, что государственная система, созданная по итогам войны, уже не отвечает требованиям современного Боснийского государства.

Ключевые слова: Босния и Герцеговина, Дейтон, конституционная реформа.

E. Bagatsky

Department of International Relations, Odessa National University,
k. 32, French Bul., 24/26, Odessa-58, 65058, Ukraine

INEVITABILITY OF CONSTITUTIONAL CHANGES IN BOSNIA AND HERZEGOVINA

Summary

Current article gives coverage to the problems of internal political development of Bosnia and Herzegovina in the period after the end of 1992–1995 war. Main attention is focused upon the lacks of existing Constitution of Bosnia and Herzegovina and upon the ways of its improvement. Considerable part of the work is devoted to the analysis of the contradictions which exist between three main Bosnian ethnicities when the problem of constitutional reform is concerned as well as to the position which the European Union takes in this question. In the last part of the article, the author comes to a conclusion that the state system which was created in the result of the war is no longer capable of meeting the requirements of the modern Bosnian state.

Key words: Bosnia and Herzegovina, Dayton, constitutional reform.

УДК 327[(73):(496.5/497.6)]«2008/2013»

Ю. І. Козловська

асpirантка кафедри міжнародних відносин Інституту соціальних наук
Одеського національного університету імені І. І. Мечникова,
к. 32, Французький бул., 24/26, м. Одеса-58, 65058, Україна,
тел.: (380482) 633259. e-mail: cis_asc@paco.net

**ВІДНОСИНИ США З КРАЇНАМИ ЗАХІДНИХ БАЛКАН В УМОВАХ
ГЛОБАЛЬНОЇ КРИЗИ (2008–2013 РОКИ)**

Стаття має на меті розкрити особливості політики США на Західних Балканах в умовах глобальної кризи. Показано, що на сучасному етапі регіон не є пріоритетним в зовнішній політиці США, при цьому існує спадкоємність політичного курсу американських адміністрацій. Вирішення практичних питань щодо існуючих в регіоні труднощів в економічній, політичній, етнічній та гуманітарній сферах Сполучені Штати віддають Європейському Союзу, проте основні важелі у розв'язуванні ключових питань США залишаються за собою.

Ключові слова: західно-балканський регіон, адміністрація Б. Обами, адміністрація Дж. Буша, Косово, Хорватія.

Протягом останніх двох десятиліть політика США щодо країн Західних Балкан була досить суперечливою і не завжди послідовною. США не мають в цьому регіоні життєвих інтересів, однак розглядають його як дуже важливий у контексті своїх сподівань на збереження статусу єдиної в сучасному світі наддержави [1, с. 233]. Глобальна криза, що охопила світову економіку декілька років тому, має безпосередній вплив на різні сфери суспільної життедіяльності, серед іншого накладає певний відбиток на geopolітичну ситуацію, змушуючи переглядати пріоритети у сфері зовнішньої політики навіть могутніші країни, в тому числі й Сполучені Штати Америки. Саме концентрацією зусиль на більш важливих для США напрямках (наприклад, Китай, Ближній Схід) зовнішньополітичної діяльності пояснюється досить поміркований інтерес адміністрації Б. Обами до регіону Західних Балкан.

Метою статті є аналіз політичного курсу Б. Обами в регіоні Західних Балкан в умовах глобальної кризи. Відповідно до мети буде зроблена спроба відповісти на такі питання: які стратегічні цілі адміністрації в регіоні Західних Балкан; якими засобами американське керівництво намагається досягти цих цілей; який рівень спадкоємності між політикою Б. Обами порівняно з політичним курсом Дж. Буша.

Означена проблематика досить широко розглядається американською та російською політичними науками. В англомовній політології найбільш відомими дослідниками є Я. Бугайський, Д. Хемілтон, Е. Джозеф, Ч. Гаті, Д. Мейсон. Спектр їх оцінок діяльності американських адміністрацій на Балканах різний від критики щодо недостатньо рішучих дій до по-

бажань як найменшого втручання США у внутрішньополітичну ситуацію в регіоні і залишення вирішення балканських проблем Європейському Союзу. Російські політологи О. Богатуров, Б. Шмельов, М. Косолапов, В. Кременюк загалом сходяться на думці, що роль США урегулюванні балканських конфліктів скоріше деструктивна. В українській політичній науці означені питання не є такими, що детально вивчаються. Серед вітчизняних авторів, які досліджують дану проблематику, слід насамперед виділити роботи О. Брусиловської. Однак сучасний етап американської політики на Балканах в російській і українській політології є майже не розробленою темою.

Аналіз політичного курсу Б. Обами на Західних Балканах доцільно розпочати з короткого розгляду політики його попередника. Головною стратегічною метою адміністрації Дж. Буша була стабілізація в регіоні, насамперед шляхом його інтеграції у євроатлантичні структури. Визначальною особливістю політики Дж. Буша щодо Балкан було значне зниження значущості регіону в ході формування пріоритетних зовнішньополітичних завдань. Терористичні атаки на США 11 вересня і подальші війни в Афганістані (2001 р.) та Іраку (2003 р.) відволікли увагу керівництва країни від Балкан до інших регіонів світу. Практично від начала свого перебування на посту президента Дж. Буш проводив політику контролюваного і поступового скорочення військового й економічного впливу в західно-балканському регіоні, дозволяючи ЄС, навпаки, збільшити свою присутність [2]. Однак США зберігали політичний і дипломатичний контроль та продовжували займати лідеруючу позицію у вирішальних подіях регіону.

Адміністрація Дж. Буша відіграла важливу роль у завершенні збройного конфлікту в Македонії, результатом чого стало підписання Охридської угоди у 2001 р. Вашингтон також визнав Колишню Югославську Республіку Македонія (під такою назвою входить до ООН) за конституційною назвою Республіка Македонія (що викликало невдоволення Греції), розраховуючи тим самим на укріплення стабільності в країні. В Боснії адміністрація Дж. Буша намагалася, скоріше без успіху, просунути деякі реформи (головним чином щодо Конституції Боснії, її збройних сил та поліції), прагнучи укріпити слабке становище країни і, як наслідок, дещо модифікуючи Дейтонську угоду [3].

Головна дипломатична ініціатива адміністрації Дж. Буша торкалась статусу Косова. Сполучені Штати зробили, мабуть, найбільш вагомий внесок в досягнення незалежності краю, підтримуючи одностороннє проголошення останнім своєї незалежності і зчиняючи тиск на міжнародну спільноту, аби вона також визнала незалежність Косова. Крім того, адміністрація Дж. Буша відіграла ключову роль щодо вступу Хорватії в НАТО (2009 р.) [4, с. 370–371].

Протягом перших місяців перебування Б. Обами у Білому домі ряд експертів з питань балканського регіону висловлювали думки щодо доцільності переходу до більш активного політичного курсу і відновлення своєї присутності на Західних Балканах. Основні аргументи, які приводили аналітики, можна розділити на наступні категорії: 1) перед Західними

Балканами, незважаючи на прогрес їх розвитку порівняно з 1990-ми роками, все ще стоять великі політичні, економічні й адміністративні проблеми, які заважають приєднанню країн регіону до Європейського Союзу і НАТО. В той же час спірні питання, у вирішенні яких Сполучені Штати вклали значний дипломатичний, військовий і економічний капітал, насамперед, Боснія та Косово, залишаються «незавершеними справами»; 2) ЄС не здатний повною мірою розвивати регіон; 3) Сполучені Штати повинні відновити свою присутність в регіоні, аби стримувати вплив Росії, що посилюється; 4) потенційна образа мусульманського населення регіону на те, що вони були «забуті» Сполученими Штатами, може завадити наміру Б. Обами поліпшити відносини США з ісламським світом [2].

Деякі з цих аргументів, очевидь, були враховані конгресом США, який прийняв Резолюцію 171, що не мала обов'язкової сили (травень 2009 р.) і вимагала від президента направити в регіон спеціального представника, а також не закривати Апарат Високого представника в Боснії, через який США мали можливість здійснювати серйозний вплив на ситуацію в країні [2].

Рішення Б. Обами призначити віце-президентом Дж. Байдена і заповнити ключові посади у сфері зовнішньої політики людьми з найближчого оточення Б. Клінтона, які були безпосередньо залучені в подіях на Балканах у 1990-ті рр., більшість експертів сприйняли як знак посилення уваги нової американської адміністрації до регіону. Однак на сьогоднішній день політичний курс Б. Обами, очевидно, не виправдав їх сподівань. Існування більш важливих в контексті геополітичних зрушень напрямків зовнішньої політики (наприклад, Ірак, Іран, Китай, Афганістан, Пакистан, нинішні революції у Північній Африці та на Близькому Сході), а також необхідність нагального вирішення внутріполітичних проблем, насамперед, відновлення економіки США, що постраждала від глобальної кризи, в комплексі з досить спокійною останнім часом ситуацією на Балканах привели до подальшого зниження значення регіону в процесі визначення основних пріоритетів зовнішньої політики США. Ознакою поступового послаблення інтересу Сполучених Штатів до балканського напрямку свідчить рішення Б. Обами не назначати спеціального представника для регіону.

Спадкоємність політики Б. Обами відносно Західних Балкан від адміністрації Дж. Буша дуже виразна. Сьогодні більшість аналітиків вважає, що Б. Обама дотримується основ політичного курсу Дж. Буша. Головною стратегічною метою адміністрації Б. Обами є подальша стабілізація регіону, гарантована за допомогою інтеграції в євроатлантичні структури. Б. Обама відносить Західні Балкани до зони відповідальності Європейського Союзу і розраховує на його економічні та військові ресурси щодо забезпечення стабілізації й розвитку регіону, як це робив Дж. Буш. Крім того, Б. Обама визнає роль ЄС як основної сили-трансформатора на Західних Балканах. Президент діє саме таким чином, незважаючи на розчарування деяких функціонерів своєї адміністрації, які, іноді навіть публічно, критикують Європейський Союз за брак ефективності його політики і уповільнення інтеграційних процесів щодо країн Західних Балкан [5].

Протягом президентства Б. Обами чимало представників його адміністрації здійснювали візити до держав регіону Західних Балкан, тим самим визначаючи тональність політичного курсу США відносно неоднозначних питань, насамперед, статусу Косова, ситуації в Боснії, відносин з Сербією тощо. Більш того, метою таких візитів на високому рівні серед іншого, безумовно, було запевнення місцевого керівництва, що регіон не ігнорується Сполученими Штатами. Першим був візит віце-президента Дж. Байдена у травні 2009 р., за яким сталися декілька візитів заступника держсекретаря Дж. Стейнберга та інших офіційних осіб [6].

Дж. Байден відвідав Боснію і Герцеговину, Сербію та Косово. Протягом свого візиту, знаходячись в Сараєво, він звернувся до боснійських політиків з пропозицією «причинити різкі та небезпечні висловлювання у національній риториці, яка продовжується з 2006 р. і може ввергнути країну у подальше поглиблення бідності й жорстокості, якщо її лідери не зійдуть з цієї тропи» [3]. У Белграді Дж. Байден підтримав заклик президента Б. Тадіча до початку «нової глави» у двосторонніх відносинах, аби досягти миру й демократії на всій території Балкан. Американський віце-президент також висловив думку, що США і Сербія могли б «погодитись не погоджуватись» по косовському питанню, але підкреслив необхідність конструктивної політики Сербії для блага регіону. Крім того, він закликав Белград до всеобщого співробітництва з боснійськими сербами у справах реформування держави. В Пріштині він підтримав початок діалогу між політиками Сербії та Косова з практичних питань [2].

Пізніше заступник держсекретаря Дж. Стейнберг під час своїх візитів до країн регіону знов акцентував увагу на пропозиціях, висловлених Дж. Байденом. Він активно намагався знайти вихід з глухого куту в Боснії і Герцеговині, зблизити Колишню Югославську Республіку Македонія / Республіку Македонія і Грецію у вирішенні спірного ключового питання та підштовхнути сербське і косовське керівництво до співробітництва. Дж. Стейнберг відіграв важливу роль у Бутмирському процесі, що проводився в жовтні 2009 р., і мав на меті просування конституційної реформи в Боснії. Він також посприяв проведенню конференції в Сараєво в червні 2010 р., в ході якої представники сербської й косовської влади вперше сіли за стіл переговорів [3].

У жовтні 2010 р. країни регіону відвідала держсекретар США Х. Кліnton. В грудні 2011 р. в Брюсселі на засіданні командування НАТО Х. Кліnton повернулася до проблем Західних Балкан, обговоривши ситуацію у Північному Косово і засудивши установлення дорожніх контрольно-пропускних пунктів на кордоні Косово — Сербія. Держсекретар також висловила підтримку спеціальній комісії ЄС (EULEX) в Косово. Тоді ж в грудні 2011 р. Х. Кліnton зустрілась з президентом Косово А. Яхъягой і закликала керівництво країни продовжувати зусилля щодо інтеграції в Європейський Союз [2].

В листопаді 2011 р. відбулася урядова конференція, присвячена стратегічному діалогу США — ЄС з питань гуманітарної допомоги та вирішення проблеми біженців на Західних Балканах. В її роботі прийняв участь по-

мічник держсекретаря США Д. Робінсон. В ході конференції був прийнятий план і розроблений механізм остаточного розміщення 74 000 біженців з Боснії і Герцеговини, Сербії, Хорватії та Чорногорії [3].

Зазначена активна дипломатична діяльність США на Балканах мала наступні результати: 1) рекомендації для боснійських лідерів полягали у тому, щоб віднайти шляхи вирішення серйозних внутрішніх суперечностей в країні. Адміністрація Б. Обами обґрутувала необхідність внесення поправок до Конституції (яка ще не була прийнята) і проведення реформ, які б уможливили приєднання Боснії до Європейського Союзу і НАТО. Особливо акцентувалася увага на тому моменті, що США категорично проти сепаратистського сценарію, який намагалося здійснити керівництво Республіки Сербської; 2) адміністрація США зробила крок в сторону Сербії, визнала важливу роль її керівництва в стабілізації ситуації в регіоні та твердо підтримала прагнення країни щодо інтеграції в ЄС. Отже, незважаючи на те, що Сполучені Штати погодились з правом Сербії на невизнання незалежності Косова, американські дипломати закликали сербських лідерів до співробітництва з EULEX (спеціальною місією Європейського Союзу в Косовому) і рекомендували зайняти конструктивну позицію в переговорах з керівництвом Косова за посередництвом ЄС; 3) у ході візитів американські дипломати підкреслювали необоротність незалежності Косова, але рішуче виступали проти сепаратистських планів щодо Північного Косова. Представники адміністрації Б. Обами намагалися переконати косовських лідерів у необхідності здійснення економічних і адміністративних реформ, а також реалізації плану Ахтісаарі, в першу чергу, тих його положень, що торкаються децентралізації та прав меншин [2].

Прикладом західно-балканської країни, яка вже успішно пройшла шлях інтеграції в євроатлантичні структури, є Хорватія. США схвально поставилися до завершення переговорів про вступ країни в ЄС, що відбулося в червні 2011 р. «Хорватія продемонструвала, що інтеграція в ЄС і НАТО не тільки мета, варта зусиль, але й цілком реальна для всіх країн західно-балканського регіону. Сполучені Штати і Європейський Союз одностайні в думці, що Європа не буде повною без приєднання всіх країн Західних Балкан, які стануть її повноправними членами. Ми вітаємо пропозицію Хорватії надавати рекомендації та підтримку сусіднім країнам в їх зусиллях, спрямованих на європейську інтеграцію» [5].

Хорватія віднедавна є членом НАТО. Таким чином, США мають можливість поглиблювати трансатлантичне партнерство з Хорватією, що має найбільш свіжий досвід інтеграційних трансформацій — Хорватія вступила до НАТО в 2009 р., а приєднання до ЄС призначено на червень 2013 р. Отже, саме Хорватія може стати гідним прикладом для інших країн регіону, надійним партнером для США і провідником американських інтересів на Балканах.

Таким чином, напрошується висновок, що Західні Балкани не є значущим пріоритетом у зовнішній політиці адміністрації Б. Обами, яка загалом додержується основ політичного курсу Дж. Буша щодо регіону. Незважаючи на економічне і військове домінування Європейського Союзу в

регіоні з 2000-х рр., США зберігають значні дипломатичні важелі тиску на Західних Балканах. Однак простежується тенденція зменшення залучення Сполучених Штатів до політичної дійсності регіону Західних Балкан — у всякому разі, поки не виникає серйозного воєнного протистояння. Та незважаючи на численні проблеми, з якими стикаються сьогодні країни регіону, подібна можливість здається доволі малоймовірною. Загалом, хоча інші не менш важливі пріоритети зовнішньої політики і нагальність вирішення внутрішніх проблем дещо відволікають увагу США від західно-балканського регіону, адміністрація Б. Обами, як і всі попередні, допомагає регіону подолати існуючі труднощі, а також підтримує інтеграцію регіону в євроатлантичну спільноту.

Список використаної літератури

1. Уткин А. И. Американская стратегия для XXI века / А. И. Уткин. — М.: Логос, 2000. — 270 с.
2. Sakellariou A. Obama's Policy in the Western Balkans: Following Bush's Steps / A. Sakellariou // Center for Strategic & International Studies. — 2011 [Electronic resource]. — Available on the web at: <http://csis.org/blog/obamas-policy-western-balkans-following-bushs-steps>
3. Bugajski J. Western Balkans Policy Review 2010 / J. Bugajski // Center for Strategic & International Studies. — 2010 [Electronic resource]. — Available on the web at: http://csis.org/files/publication/100917_Bugajski_WesternBalkans_WEB.pdf
4. Брусиловська О. І. Системні трансформації посткомуністичних країн Європи / О. І. Брусиловська. — Одеса: Астропrint, 2011. — 444 с.
5. Dzihic V. Unfinished Business: The Western Balkans and the International Community / V. Dzihic, D. Hamilton // Center for Transatlantic Relations. — 2012 [Electronic resource]. — Available on the web at: <http://transatlantic.sais-jhu.edu/publications/Unfinished%20Business>
6. Gordon H. Ph. U. S. Policy in the Balkans / H. Ph. Gordon // U. S. Department of State. — 2011 [Electronic resource]. — Available on the web at: <http://www.state.gov/p/eur/rls/rm/2011/166109.htm>

Стаття надійшла до редакції 15.05.2013

Ю. И. Козловская

кафедра международных отношений Института социальных наук
Одесского национального университета имени И. И. Мечникова,
к. 32, Французский бул., 24/26, г. Одесса-58, 65058, Украина

**ОТНОШЕНИЯ США СО СТРАНАМИ ЗАПАДНЫХ БАЛКАН
В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛЬНОГО КРИЗИСА (2008–2013 ГГ.)**

Резюме

Статья имеет целью раскрыть особенности политики США на Западных Балканах в условиях глобального кризиса. Показано, что на современном этапе регион не является приоритетным во внешней политике США, при этом существует преемственность политического курса американских администраций. Решение практических вопросов, связанных с существующими в регионе трудностями в экономической, политической, этнической и гуманитарной сферах, Соединённые Штаты предоставляют Европейскому Союзу, однако основные рычаги в развязывании ключевых вопросов США оставляют за собой.

Ключевые слова: западно-балканский регион, администрация Б. Обамы, администрация Дж. Буша, Косово, Хорватия.

Y. I. Kozlovska

Department of International Relations of Social Sciences Institute
of Odessa National University named after I. I. Mechnikov,
R. 32, Frantsuzsky Boulevard, 24/26, Odessa-58, 65058, Ukraine

**US RELATIONS WITH THE WESTERN BALKAN COUNTRIES
DURING THE GLOBAL CRISIS (2008–2013)**

Summary

The purpose of this article is to reveal special features of the US policy in the Western Balkans during the global crisis. It is shown that at the present stage the region is not of first priority in the US foreign policy, however, there is a continuity of the policy of American administrations. The United States grants the European Union the right to address practical issues regarding the difficulties existing in the region as in economic, political, ethnic and humanitarian fields, though the main right to solve the key issues is reserved for the USA.

Key words: the Western Balkan region, the B. Obama administration, the G. Bush administration, Kosovo, Croatia.

УДК 327[(560):(1–622)]«1991/2013»

Е. С. Рытченко

аспирантка кафедры международных отношений
ОНУ имени И. И. Мечникова,
к. 32, Французский бул., 24/26, г. Одесса-58, 65058, Украина
тел.: (38)0676012237. E-mail: venera89@mail.ru

РЕГИОНАЛЬНАЯ ПОЛИТИКА ТУРЦИИ В РАМКАХ НАТО В ПОСТБИПОЛЯРНЫЙ ПЕРИОД: БАЛКАНСКИЙ ВЕКТОР

В статье рассматривается эволюция отношений Турецкой Республики и балканских стран в период после распада bipolarной системы международных отношений, анализируется влияние Турции как члена НАТО на Балканах, принимается во внимание тот факт, что Турция является активным актором международных отношений и имеет важное стратегическое значение в рамках НАТО.

Ключевые слова: Турция, Балканы, НАТО, постбиполярный период.

Актуальность темы исследования обусловлена тем, что Турция имеет уникальное стратегическое местоположение и играет важную роль в рамках НАТО.

Постбиполярный период характеризуется появлением новых рисков и вызовов безопасности. Сегодня доверие к НАТО зависит от его решимости поддерживать свои возможности, для того чтобы быть в состоянии эффективно справляться с новыми угрозами. В этой новой среде безопасности политическое и стратегическое значение Турции возросло ввиду некоторых факторов. Исчезновение советской угрозы означает то, что сейчас внимание НАТО переместилось на юг. Конфликты и потенциальные очаги беспокойства сегодня и обозримом будущем включают Балканы, Россию, Южный Кавказ и Каспийский бассейн, Иран, Ирак, Персидский залив в целом, Сирию, Израиль и Северную Африку. Турция занимает уникальное место рядом со всеми этими странами и регионами [1].

Распад дуалистического глобального геополитического мироустройства оказал кардинальное влияние не только на политику ведущих мировых держав, но и на крупные государства Европы, Большого Ближнего Востока, Южной Азии и Дальнего Востока. Наряду с распадом советской политической системы произошел надлом и значительное изменение внешнеполитических позиций многих союзников и партнеров СССР и России, как из числа бывших социалистических государств, так и «третьего мира», что обусловило в совокупности новые геополитические конфигурации.

Огромное пространство от Балкан до Центральной Азии утратило прежнюю политическую стационарность, и перед многими государствами встали новые задачи в сфере безопасности и поддержания национальной и международной, региональной стабильности. Вместе с тем практически только Турция из государств данного обширного региона одновременно выдвинула

задачи парирования или обеспечения безопасности в новых условиях и предложила политику широкой геополитической и геоэкономической экспансии, причем в нескольких направлениях одновременно.

Позиция Турции в НАТО уникальна тем, что страна граничит с тремя «горячими точками» — Балканами, Кавказом и Ближним Востоком. В течение многих лет турецкие военные корабли помогают патрулировать Черное море и восточное Средиземноморье [2, с. 450].

С момента вступления Турции в НАТО в 1952 г. Североатлантический альянс играл ключевую роль в безопасности Турции и способствовал ее интеграции в евроатлантическое сообщество. Турция, в свою очередь, успешно выполняла свои обязанности по защите общих ценностей альянса.

Вступление Турции в НАТО завершило основную расстановку сил на карте двух военно-политических блоков. Турция на долгие годы сократила контакты с СССР практически до нуля и прочно закрепилась в качестве младшего партнера США в регионе. Именно на Турцию делал акцент Вашингтон в связи с ее положением относительно Советского Союза [3].

Занимая важное стратегическое положение в Средиземноморье и на Ближнем Востоке, Турция в течение многих десятилетий оставалась верным членом альянса. Она внесла значительный вклад в безопасность НАТО, особенно в период «холодной войны», обеспечивая защиту самой протяженной границы с прежним Советским Союзом. Турция предоставила в распоряжение блока значительные контингенты своих вооруженных сил: почти все сухопутные соединения и обе воздушные армии. Таким образом, она заняла в альянсе одно из первых мест по количеству выделяемых войск. В то же время Анкара предпринимала активные шаги для снижения напряженности между Западом и Востоком.

После распада Советского Союза и окончания «холодной войны» Турция активно поддержала идею расширения состава альянса в рамках политики «открытых дверей», направленную на прием в союз стран бывшего социалистического лагеря. Она также приняла активное участие в механизмах партнерства альянса с другими государствами, не являющимися членами НАТО.

Следует отметить, что почти целый век Турция не принимала заметного участия в событиях на Балканах. Ее присутствие ассоциировалось с Османским завоеванием, 500-летним турецким игом, угнетением для сербского, болгарского и других народов полуострова. Спустя много лет Турция снова начинает усиливать свое влияние в регионе.

Уже в 90-е гг. XX века от турецких ученых можно было услышать, что назрела необходимость нового подхода к изучению Османского присутствия на Балканах, поскольку заслуга Турции заключается в том, что она сохранила сербскую православную церковь, культуру, традиции, не ассимилировала сербов и македонцев. Уже в XXI в. тема возрождения турецкого влияния на Балканах стала любимой темой турецких учёных и политиков [4, с. 165].

Будучи балканской страной, Турция имеет большой интерес к судьбе Балканского региона. Турция способствовал усилиям НАТО и другим меж-

дународным усилиям по урегулированию конфликтов в Боснии и Косово. Турецкие военные, полицейские и наблюдатели долго продолжали служить в различных частях бывшей Югославии, чтобы обеспечить безопасность и благополучие гражданского населения [5].

Важно отметить то, что с 1995 г. Турция принимала активное участие во всех натовских операциях на Балканах: в Боснии и Герцеговине — IFOR и SFOR, в Косово — KFOR, в Македонии — «Essential Harvest», «Amber Fox», «Allied Harmony» [6].

Следует отметить, что после завершения определенных натовских миссий в Юго-Восточной Европе Турции в ряде случаев удавалось сохранить свое военное присутствие в регионе в рамках операций ЕС. Так, после окончания операции Североатлантического альянса в Македонии «Allied Harmoty» 11 турецких военнослужащих продолжали оставаться в этой стране в рамках операции ЕС «Concordia». Турция участвовала и в полицейских миссиях ЕС. Например, в европейской миссии «Proxima» принимали участие 8 турок. Силовые структуры Турции были также задействованы: в операции EUFOR ALTHEA (в составе 276 чел.), в полицейских миссиях в Боснии и Герцеговине EUPM (в составе 14 чел.) и EUPM-II (в составе 4 чел.), в Миссии ЕС в области верховенства закона и правопорядка в Косово EULEX (в составе 64 чел.).

Для современной внешней политики Турции Балканы являются одним из приоритетных регионов. До 2009 г. политика Анкары была достаточно осторожна. Тем не менее Турция участвовала в общих с НАТО операциях в бывшей Югославии, оказывала ограниченную поддержку боснийским мусульманам, стала одной из первых стран, признавших независимость Косово. Активизация турецкой политики на балканском направлении наступила с приходом в турецкий МИД А. Давутоглу весной 2009 г.

Первым шагом правительства Эрдогана, по совету нового архитектора внешней политики Анкары на Балканах Давутоглу, стало облегчение визового режима или отмена виз с целым рядом государств региона — Македонией, Албанией, Черногорией, Боснией и Герцеговиной, Хорватией. В начале своего продвижения на Балканы Турция сконцентрировалась, прежде всего, на развитии торгово-экономических связей. В ходе зарубежных визитов высших лиц государства сопровождали многочисленные делегации турецких бизнесменов, которые обсуждали с местными руководителями возможности торгово-экономического сотрудничества.

Давутоглу заявил, что Турция выступит посредником между ЕС и странами региона и будет проводником европеизации и более тесной интеграции государств региона в структуры ЕС и НАТО [7]. Одновременно турецкая дипломатия стала активно включать лидеров балканских стран в различные совместные форматы обсуждения насущных мировых и региональных проблем. Турция активно привлекает местные элиты и для участия в евразийских программах. Так, в 2010 г. лидеры Албании, Македонии, Румынии, Боснии и Герцеговины по инициативе Давутоглу впервые приняли участие в проходившей на территории Турции конференции по укреплению мер доверия в Азии.

Основным направлением военно-политических контактов Турции с балканскими странами в рамках НАТО является активное вовлечение государств региона в программы НАТО, выработка общей стратегии действий в регионе и реорганизация местных вооруженных сил по стандартам НАТО с участием турецких инструкторов. В 2009 г. состоялись первые визиты тогдашнего начальника ГШ Турции И. Башбуга в Сербию, Боснию и Герцеговину и Албанию. Одновременно в турецких военных училищах начались курсы по обучению сербскому, хорватскому и албанскому языкам, что свидетельствует о приоритетности этого направления для турецкой внешней политики [8].

После принятия Албании в НАТО в 2009 г. объемы ее сотрудничества с Турцией расширились. С 2010 г. Турция совместно с Албанией на постоянной основе проводит маневры сил ВМФ. Во время саммита НАТО в Таллинне в 2010 г. усилиями Турции к плану действий по членству в НАТО присоединилась Босния и Герцеговина. В 2009–2010 гг. Турция поддержала и заявку Македонии на членство в альянсе. Обсуждается и возможность обучения балканских офицеров в турецких военных училищах. В октябре 2010 г. была заключена договоренность об обучении сформированных в Косово подразделений местной милиции из состава косовских турок турецкими военными и полицейскими советниками.

Внешнеполитический курс Турции на Балканах можно считать стратегически выверенным и тщательно согласованным со всеми ведомствами и организациями страны.

Существуют различные мнения по поводу причины усиления роли Турции на Балканах. По мнению одних, Турция создаёт центры своего влияния в Европе. Другие полагают, что Турция меняет свою геополитическую ориентацию в связи с тем, что Европейский Союз не хочет видеть Турцию в своём составе. Поэтому Анкара попытается использовать Балканы как мост между Европой и Азией. Среди аналитиков можно услышать также мнение, что Турцией движет реваншизм.

Сама Турция озвучивает идею, что её ценят как знатока Балкан и проживающих там народов, поэтому, например, Совет НАТО вручил Анкаре двухлетний мандат на роль помощника по вопросам приёма балканских государств в НАТО. Среди западных политиков присутствует ещё одно мнение: Балканы являются источником нестабильности, а потому им необходим «управляющий», который помирит народы, научит их жить мирно и стablyно.

Очевидным остается тот факт, что Турция пытается одновременно создать внешний «пояс» безопасности и осуществить геополитическую и геоэкономическую экспансию, то есть сочетать оборонные и наступательные действия. Это согласуется с логикой и условиями нынешнего регионального и международного положения Турции, перед которой возникли и новые угрозы, и новые возможности по приобретению новых позиций в различных регионах [9, с.52].

Тем не менее Турция придает огромное значение роли НАТО в обеспечении безопасности и стабильности в регионе и в обеспечении форума

для военно-политических консультаций по вопросам, представляющим интерес для ее членов. Неделимость безопасности альянса, солидарность между союзниками и правила консенсуса являются для НАТО руководящими принципами и должны оставаться таковыми. Соблюдение этих принципов, а также способность НАТО адаптироваться к изменяющейся среде безопасности сделали НАТО наиболее успешным военным альянсом в истории [10].

Одна из наиболее сложных внешнеполитических задач Турции, по мнению А. Давутоглу, заключается в приведении турецкой региональной политики в соответствие с глобальной стратегией НАТО. Необходимо, пишет идеолог нынешней турецкой внешней политики, усиленно работать над поисками такого международного порядка, который в наибольшей степени отвечал бы предпочтениям Турции. Следует, по мнению А. Давутоглу, установить такой «рациональный баланс» в регионе, который бы отвечал интересам НАТО и учитывал региональные амбиции Турции. В противном случае турецкое государство не только утратит свои позиции на Балканах, но и рискует ухудшить свои отношения с НАТО. Эти тезисы во многом объясняют причину столь стремительного роста внимания со стороны турецких властей к данному региону в последнее время.

Турецкие власти стремятся изменить сформированные и прочно закрепленные в годы «холодной войны» стереотипы в отношении роли и места Турции в рамках НАТО. Турция пытается заявить о себе как о «влиятельной региональной сверхсиле» и уже не позволяет рассматривать себя в качестве «второсортного союзника». По мнению А. Давутоглу, это становится возможным благодаря поэтапному превращению Турции в страну, в последнее время принимающую все более активное участие в европейских делах путем выработанной турецкими властями адекватной внешнеполитической стратегии в Восточной Европе и на Балканах. Необходимо, по словам турецкого министра иностранных дел, постоянно следить за тем, чтобы политика НАТО в регионе ни в коем случае не вступала в противоречие с турецкой региональной стратегией. Именно поэтому, считает А. Давутоглу, в ходе процесса реформирования НАТО Турция должна занимать преимущественные позиции в Восточной Европе, которые позволят ей играть «ключевую роль» в регионе.

Таким образом, подводя итоги, можно сделать следующий вывод. Очевидно, что значение Турции для НАТО не ограничивается ее геостратегическим положением и региональным влиянием. Анкара всегда может служить альянсу мостом для налаживания контактов с балканскими странами. В этом смысле Турция является уникальным и незаменимым членом североатлантического альянса. Данный аспект взаимодействия с Анкарой будет находиться в центре внимания руководства НАТО наряду с участием Турции в операциях альянса в регионе.

Список использованной литературы

1. Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Turkey [Electronic resource]. — Available on the web at: <http://www.mfa.gov.tr/nato.en.mfa>
2. Lenard J. Cohen. Embracing Democracy in the Western Balkans: From Postconflict Struggles toward European Integration / Lenard J. Cohen, John R. Lampe. — Wash.: Woodrow Wilson Center Press / Baltimore: The John Hopkins University Press, 2001. — 450 р.
3. Место Турции в создании Евроатлантического сообщества безопасности: доклад рабочей группы Евроатлантической инициативы в области безопасности (EASI) по Турции, 2012 г. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://carnegie.ru/publications/?fa=47636>
4. Türbedar E. Türk-Amerikan İlişkileri Çerçeve-sinde Balkanlar / E. Türbedar // Avrasya Dosyası. — 2005. — Vol. 11. — No. 2. — P.163–183.
5. Nisanci S. Turkey's role in NATO in the Post-Cold War Security Environment / S. Nisanci // NATO research paper, Academic Research Branch. — NATO Defense College, Rome, 2005. — № 16.
6. North Atlantic Treaty Organization official website [Electronic resource]. — Available on the web at: <http://www.nato.int>
7. Davutoğlu A. Speech delivered on the opening ceremony of the conference «Ottoman Legacy and Balkan Muslim Communities Today»/ A. Davutoğlu. — Sarajevo, 2009. — October 16.
8. Гаджиев А. К вопросу о роли НАТО в формировании региональной политики Турции на Балканах / А. Гаджиев [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.iimes.ru/rus/stat/2010/20-07-10.htm>
9. Дружиловский С. Турция: привычка управлять / С. Дружиловский // Россия в глобальной политике. — 2005. — № 6. — С. 48–61.
10. Свистунова И. Об отношениях НАТО и Турции / И. Свистунова [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://iimes.ru/rus/stat/2009/02-09-09a.htm>

Статья поступила в редакцию 15.05.2013

О. С. Ритченко

кафедра міжнародних відносин ОНУ імені І. І. Мечникова,
к. 32, Французький бул., 24/26, м. Одеса-58, 65058

РЕГІОНАЛЬНА ПОЛІТИКА ТУРЧЧИНИ В РАМКАХ НАТО В ПОСТБІПОЛЯРНИЙ ПЕРІОД: БАЛКАНСЬКИЙ ВЕКТОР

Резюме

У статті розглядається еволюція відносин Турецької Республіки та балканських країн у період після розпаду біполлярної системи міжнародних відносин, аналізується вплив Туреччини як члена НАТО на Балканах, приймається до уваги той факт, що Туреччина є активним актором міжнародних відносин і має важливе стратегічне значення в рамках НАТО.

Ключові слова: Туреччина, Балкани, НАТО, постбіполлярний період.

O. S. Rytchenko

Department of International Relations, Odessa National University,
k.32, French Bul., 24/26, Odessa-58, Ukraine

THE REGIONAL POLICY OF TURKEY WITHIN NATO IN POST-BIPOLAR PERIOD: THE BALKAN DIRECTION

Summary

The article describes the evolution of the relations of Turkey and the Balkan countries since the collapse of the bipolar system of international relations, analyzes the influence of Turkey as a NATO member in the Balkans, taking into account the fact that Turkey is an active actor in international relations and is of great strategic importance within NATO.

Key words: Turkey, the Balkans, NATO, the post-bipolar period.

УДК 327:316.42

Ю. А. Цирфа

асpirантка кафедри міжнародних відносин і зовнішньої політики

Інституту міжнародних відносин

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

к. 345, вул. Мельникова, 36/1, м. Київ, 04119, Україна

Тел.: (38044) 4814557. E-mail: Julia_Tsyryfa@ukr.net

**ПРИРОДА ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ДЕРЖАВИ
ЯК ПОЛІТИКО-СОЦІАЛЬНОГО КОНСТРУКТУ**

У статті окреслено політико-соціальну природу зовнішньополітичної ідентичності держави, котра виступає одним із різновидів колективної ідентичності спільноти. Доведено, що даний різновид ідентичності сприяє відмежуванню колективного «Я» суб'єкта від його «Інших», у той же час поєднуючи ідентичності різних рівнів, адже налагоджений взаємозв'язок між певним «Я» індивіда та його суспільним «Ми» становить міцно усташену константу.

Ключові слова: зовнішньополітична ідентичність, природа ідентичності, ідентичність держави, колективна ідентичність.

Соціальна природа зовнішньополітичної ідентичності держави, в основу якої покладено наявність так званих ін-групової (внутрішня єдність суспільства) та аут-групової (єдина позиція на міжнародній арені) ідентичностей, первинно спирається на існування единого «Ми»-відчуття індивідів, котре сприяє позиціонуванню актора в ролі унітарного утворення.

Дана проблематика стала одним із основних напрямів досліджень багатьох західних науковців — З. Баумана, А. Вендта, Ч. Кулі, Т. Ріссеп-Каппена, Е. Сміта, Б. Стрета, Ч. Тейлора, — однак, фокусуючись на вивчені соціального аспекту взаємного існування індивідуальних та колективних ідентичностей і виробленні единого для певної спільноти відчуття «Ми», ці вчені майже не торкалися питання екстраполяції такого «Ми»-відчуття за межі державного кордону, тобто на відносини світового політичного простору. Відповідно, дана стаття має на меті дослідити природу зовнішньополітичної ідентичності держави як первинно соціального феномена, виявлення котрого на міжнародній арені здійснюється за допомогою зовнішньополітичних курсів окремих держав, підтримуваних унітарною суспільною позицією.

Оскільки у суспільствах сучасного типу налагодження комплексних соціальних та економічних відносин є звичним для процесу їх стандартного розвитку, такий мультиплікативний характер взаємодій неминуче призводить до виникнення плюралістичних соціальних ролей, комунікативних дій та групового членства. Хоча такий плюралізм суттєво ускладнює визначення «Я» окремого індивіда та його «Інших» у соціальному просторі, що, у свою чергу, є причиною сприйняття фрагментації «Я» як даності [1, с. 46–50].

Як наслідок, ідентичність одночасно постає джерелом єдності та диференціації соціальних груп. Дискусійність її сутності викликає доволі багато питань щодо раціональності та вмотивованості існування даного феномена, адже, слугуючи комунікативним вузлом для налагодження інтеракцій представників різних груп, ідентичність підтримує наявність демаркаційних ліній розмежування між ними, у той же час формуючи єдину для всіх членів певного колективу визначеність щодо їхньої автентичності в межах окремого ареалу існування, відокремленого наявними кордонами. Останні виконують доволі конкретну функцію щодо інклузивного розміщення систем ідентичності в рамках певного «Я» чи його «Інших». Відтак, ідентичності сприяють формуванню базового усвідомлення єдності в межах окремої спільноти, адже вироблення відчуття спільноти виявляється можливим лише за умови інтенсивного розвитку спільних характеристик її членів та стирання наявних відмінностей між ними. Оскільки певна несумісність та суперечності *a priori* властиві будь-якій формі соціальної спільноти, окрім індивіди й колективи перебувають у процесі постійного пошуку стабілізації та визначеності існування свого «Я» та його оточення. Віднайдена одного разу визначеність колективу може бути з часом усунена чи трансформована. Як наслідок, превалюючим у вивчені процесів формування ідентичностей та дослідженні їхніх перерахованих функцій уважається теоретичний напрям соціального конструктивізму, котрий спирається на визначений онтологічний базис. Теоретизування щодо даної проблематики має базуватися на аксіоматичності положень відносно формування заданих спільних рис окремих колективів завдяки їх умисному конструюванню конкретними акторами у процесі історичного розвитку людства. Тому на сучасному етапі аналіз конструктивістської точки зору дозволяє зробити висновок про беззаперечність постійної трансформації та наявності загрози знищенню існуючих спільних характеристик колективних акторів.

Оскільки ідентичність як така становить собою набір певних ідей та цінностей, котрі допомагають суб'єкту визначити сутність його власного «Я» чи «Ми» (у разі колективної природи даного суб'єкта) [10, с. 385], вона надає символічного значення життедіяльності індивідів, уточнюючи зміст їхніх «Я» і, таким чином, загострюючи почуття принадлежності до певної спільноти. Крім того, негативний вимір ідентичності сприяє підсиленню відчуття диференціації, присутнього у процесі налагодження інтеракцій між представниками різних соціальних груп, котрі, у свою чергу, виступають основною рушійною силою у процесі формування та подальшої трансформації ідентичності даних акторів. Іншими словами, ідентичність сприяє відмежуванню «Я» конкретного суб'єкта від його «Іншого», допомагаючи відокремити так звані ін-групові складові від позагрупових явищ. Визначаючи основи відносин по осі «Я» — «Інші», ідентичність актора виступає свого роду двовимірним феноменом, виключність якого вимагає обов'язкового конструювання розмежувальних ліній задля відокремлення ідентичностей «Інших». Визначальна роль «Іншого» в даному сенсі забезпечує суб'ектність ідентифікаційного процесу та, відповідно, виявляє не-

стабільну, багатошарову природу феномена ідентичності, конструювання якого відбувається шляхом постійних взаємодій між акторами. Тож, по суті, природа будь-якої ідентичності не може вважатися константною.

Так, на думку Л. Нітхаммера, ідентичність виступає концептом, котрий усе ще перебуває у пошуку свого змісту [5, с. 89], що підтверджує погляд А. Вендта, згідно з яким ідентичність визначає, чим чи ким виступає актор [11, с. 231]. Ч. Тейлор, у свою чергу, допускає, що набуття суб'єктом ідентичності підтверджує переконання останнього щодо його походження [9, с. 305], адже, фактично, й окремі індивіди, і певні соціальні групи визначають свою лінію поведінки в залежності від їхнього сприйняття своїх ідентичностей. На думку А. Вендта, філософський зміст ідентичності визначається уявленням суб'єкта про те, ким він є насправді [11, с. 224], а, отже, ідентичність постає порівняно стійким розумінням ролі та майбутнього розвитку власного «Я» [11, с. 21].

Із наукової точки зору концепт ідентичності має базуватися на відносинах власного «Я» суб'єкта з «Іншим», у процесі яких система уявлень та відчуттів індивіда має бути всеобічно вибудувана з посиленням на власне «Я» як на окремий об'єкт. Відповідно, процес усвідомлення ідентичності повинен бути безпосередньо пов'язаний із вибудуванням своєрідних кордонів власного «Я», котрі допомагали б відокремити останнє від «Інших». На думку М. Маркуссена та К. Рошера, дана функція ідентичності, першочергово спрямована на вибудування такого кордону, є набагато важливішою, аніж суть ідентичності як такої [4, с. 327], адже ідентичність є шляхом самовизначення суб'єкта чи способом його представлення «Іншим». Відповідно, Б. Стрет дефініює ідентичність як певну сконструйовану «самість» та «іншість» [8, с. 22], розрізnenня яких може бути здійснене на основі наявної сконструйованої межі між окремим «Я» й «Іншим». Ідентичність виступає окремою дистинктивною характеристикою суб'єкта, однак вона необов'язково постає унікальною рисою останнього. Адже взаємодія з «Іншими» є основою для конструювання не лише індивідуальних, а й колективних ідентичностей. Відповідно до тверджень В. Коннолі, для вироблення ідентичності суб'єкта останній вимагає диференціації з «Іншими», однак, у результаті, він трансформує наявні відмінності в «іншість» задля збереження та захисту достовірності факту власного існування [2, с. 64]. Виокремлення «Іншого» не означає надання останньому образу «ворога» з боку окремого «Я», проте викристалізувані в процесі творення власної ідентичності відмінності, в свою чергу, трансформовані в «іншість», зазвичай поглиблюють усвідомлення власної ідентичності за наявності чи можливості виникнення загроз, котрі «Інший» може привнести до ареалу існування «Я» певного суб'єкта. Отже, конструювання певного «Я» вимагає диференціації суб'єкта від «Інших», яка в окремих випадках може набувати рис «іншості» задля підсилення усвідомлення ідентичності власного «Я».

Конструювання ідентичності суб'єкта, що відбувається шляхом взаємодій між його власним «Я» та «Іншими», стає причиною формування мультиплікативних індивідуальних та групових ідентичностей, котрі

в основі своїй можуть спиратися на фактор спільноти статі, соціального класу, етнічності, релігії чи приналежності до єдиної держави. Хоча, наявність множинних ідентичностей не призводить до дестабілізації уявлень індивіда щодо існування власного «Я». Адже так звані «безальтернативні» види ідентичності суб'єкта (котрі включають, зокрема, приналежність до певної раси, статі чи нації) постають у вигляді позавальових приналежностей останнього, які, однак, є достатньо стійкими й об'єктивними, аби структуровано впливати на поведінку індивідів у суспільстві. Дані види ідентичності набагато складніше піддаються процесу трансформації, що зазвичай сприяє інтенсифікації відчуття індивіда щодо наявності котрогось із них і, відповідно, ускладнює процес його заміни. Під впливом процесів глобалізації та інтенсифікації інтеракцій між окремими індивідами ідентичності останніх, в основному, набувають рис множинності, що дозволяє суб'єктам апелювати до окремих із них, виходячи із ситуативного контексту, без надання даним ідентичностям конфліктних ознак, а, швидше, здійснення своєрідної «концентрації» останніх [7, с. 67]. У сучасному світі індивіди мають змогу реалізації варіативного підходу до визначення власної ідентичності, котра, відповідно, може бути застосована в різних контекстах. Ідентичності можуть існувати «за принципом російської матрьошки», структурно розміщуючись у рамках ширших концептів наступних: приміром, ідентичності окремих регіонів завжди субордіновані щодо національних ідентичностей, котрі, в свою чергу, займають нижчий рівень ієрархічної драбини порівняно із загальноконтинентальними (як-от азійська ідентичність) чи організаційними (наприклад, ідентичність Європейського Союзу) ідентичностями. Однак формування ідентичності окремого індивіда чи спільноти може набувати і «міжвидових» рис, адже члени однієї групи ідентичності мають змогу одночасно послуговуватися членством в іншій ідентифікаційній групі. Так, професійна ідентичність членів конкретної групи може пересікатися із їх релігійними ідентичностями. Але інколи ідентичності виступають «окремішним» конструктом, адже групи, до складу яких входить конкретний індивід, можуть бути відокремлені одна від одної внаслідок впливу певних об'єктивних/суб'єктивних чинників. Іншим алгоритмом розгляду окремих видів ідентичності індивіда є запропонована Т. Ріссе-Каппеном «модель мармурового пирога», в рамках якої різні компоненти індивідуалістичної ідентичності не можуть бути відокремлені подібно до «ієрархізованих» чи «рос-варіативних» видів розмежування ідентичностей, оскільки, взаємодіючи, вони дифузують та зливаються в єдиний конгломерат [6, с. 291–309]. Оскільки на сучасному етапі розвитку світової спільноти індивіди зазвичай набувають множинних ідентичностей, їх найчіткіший аналіз *de facto* може бути проведений шляхом застосування «моделі мармурового пирога».

Оскільки ж сьогодні ідентичність уважається множинним феноменом, свого роду «мультишаровим» концептом, кожен індивід, визначаючи власну ідентичність, може підкреслити свою унікальність і, навпаки, набуваючи статусу суб'єкта міжособистісної комунікації в рамках окремої групи, здатен виділити тип певної соціальної ідентичності, котра визначає

його позицію в суспільному масштабі. Крім того, даний індивід виступає у ролі формотворчої одиниці певної колективної ідентичності, адже визначена група, в межах якої він існує в суспільстві, перебуває у стані постійного контакту з представниками інших, зовнішніх груп. Відповідно, персональні ідентичності виявляють риси самостійного утворення, формуєчись на основі окремих атрибутів, притаманних тому чи іншому індивіду. Визначаючись у процесі персонального сприйняття індивідом власного «Я», такі атрибути отримують визнання в ході налагодження інтеракцій такого «Я» з «Іншими», соціальні ідентичності яких сприймаються як антагоністичні. Макро- (соціальний рівень) та мікро- (індивідуальний рівень) процеси формування феномена ідентичності утворюють своєрідний «тандем сприйняття», в рамках якого ідентичності різних рівнів розглядаються як взаємоіснуючі та взаємозалежні, адже налагоджений взаємозв'язок між певним «Я» та його суспільним «Ми» становить міцно усталену константу. Окремий індивід не має права вибору у випадку визначення його належності до тієї чи іншої соціальної групи, адже подібна «свобода самовизначення» в обов'язковому порядку мала б потягнути за собою процес позиціонування певного «Я» поза межами системи встановлених у рамках групи уявлень щодо існування макрорівня суспільної «Ми»-ідентичності.

Соціальна ідентичність виступає частиною «Я»-концепції, визначеною завдяки членству індивіда у різних соціальних групах та, відповідно, оцінкам вагомості такого членства, зроблених даним індивідом у процесі існування. Об'єднані з «Іншими» в рамках певних соціальних груп задля формування окремого соціального ареалу, ідентичності індивідів у даному разі зазвичай базуються на характеристиках притаманних їм соціальних ролей (як-от викладач чи студент), сприймаючись, в основному, в якості так званих «рольових ідентичностей». Останні можуть базуватися на національній, етнічній чи релігійній належності індивіда, однак, у той же час, можуть виводитися на основі участі даного індивіда в певній інституції чи його залучення до певного роду діяльності. Соціальна самооцінка, колективні цінності й норми постають невід'ємними складовими процесу формування соціальних ідентичностей, розвиваючи останні та, відповідно, розвиваючись паралельно з ними [3, с. 128, 164].

З іншого боку, процес формування соціальної ідентичності в рамках окремої групи зумовлює поєднання та солідаризацію індивіда з іншими членами цієї ж групи. У той же час наявна соціальна ідентичність визначає умови відсторонення членів певної групи від зовнішніх «Інших», які не належать до учасників цієї ж групи, а отже, не поділяють спільної з ними соціальної ідентичності. Відповідно, соціальні ідентичності сприяють своєрідному «місцерозташуванню» індивіда в межах певної спільноти, завжди стверджуючись із позиції їхньої множинності: так, один і той самий суб'єкт може займати різні соціальні позиції, бути залученим до різних сфер діяльності чи одночасно виступати в ролі члена кількох різноманітних соціальних груп. Однак ця риса є прямою характеристикою всіх сучасних суспільств.

Тому, перебуваючи на вершині так званої «ієрархічної драбини» ідентичностей у межах міжнародного середовища, зовнішньополітична ідентичність держави містить у своєму складі комплексний базис ідентичностей окремих індивідів, котрі, однак, підтримують концепт єдиної ідентичності держави на світовій політичній арені, котрий на практиці реалізується на основі її офіційного зовнішньополітичного курсу.

Список використаної літератури

1. Bauman Z. Life in Fragments./ Z. Bauman. — London: Blackwell Publishing, 1995. — 293 p.
2. Connolly W. E. Identity/Difference: Democratic Negotiations of Political Paradox / W. E. Connolly. — Ithaca, New York: Cornell University Press, 1991. — 244 p.
3. Cooley C. H. Human Nature and the Social Order / C. H. Cooley. — New York: Schoken Books, 1964. — 444 p.
4. Marcussen M., Roscher K. The Social Construction of 'Europe': Life-Cycles of Nation-State Identities in France, Germany and Great Britain./ M. Marcussen, K. Roscher // In B. Strath (ed.) Europe and the Other and Europe as the Other. — Brussels: P. I. E. — Peter Lang Pub., 2000. — P. 325–358.
5. Niethammer L. A European Identity?/ L. Niethammer // In B. Strath (ed.) Europe and the Other and Europe as the Other. — Brussels: P. I. E. — Peter Lang Pub., 2000. — P. 91–118.
6. Risse-Kappen T. Neo-functionalism, European Identity and the Puzzles of European Integration / T. Rissee-Kappen // Journal of European Public Policy. — 2005. — Vol. 12, № 2. — P. 291–309.
7. Smith A. D. National Identity and the Idea of European Unity / A. D. Smith // International Affairs. — 1992. — Vol. 68, № 1. — P. 55–76.
8. Strath B. Introduction: Europe as a Discourse / B. Strath // In B. Strath (ed.) Europe and the Other and Europe as the Other. — Brussels: P. I. E. — Peter Lang Pub., 2000. — P. 8–18.
9. Taylor C. The Dialogical Self / C. Taylor // In D. R. Hiley, J. F. Bohman and R. Shusterman (eds.) The Interpretive Turn: Philosophy, Science, Culture. — Ithaca: Cornell University Press, 1991. — P. 304–314.
10. Wendt A. Collective Identity Formation and the International State / A. Wendt // American Political Science Review. — 1994. — Vol. 8, № 2. — P. 384–396.
11. Wendt A. Social Theory of International Politics / A. Wendt. — Cambridge: Cambridge University Press, 1999. — 429 p.

Стаття надійшла до редакції 15.05.2013

Ю. А. Цирфа

кафедра международных отношений и внешней политики
Института международных отношений Киевского национального
университета имени Тараса Шевченко
к. 345, ул. Мельникова, 36/1, г. Киев, 04119, Украина

**ПРИРОДА ВНЕШНЕПОЛИТИЧЕСКОЙ ИДЕНТИЧНОСТИ
ГОСУДАРСТВА КАК ПОЛИТИКО-СОЦИАЛЬНОГО КОНСТРУКТА**

Резюме

В статье очерчена политico-социальная природа внешнеполитической идентичности государства, которая является одной из разновидностей коллективной идентичности сообщества. Доказано, что данная разновидность идентичности способствует разграничению коллективного «Я» субъекта и его «Других», в то же время сочетая идентичности различных уровней, поскольку наложенная взаимосвязь между определенным «Я» индивида и его общественным «Мы» составляет прочно устоявшуюся константу.

Ключевые слова: внешнеполитическая идентичность, природа идентичности, идентичность государства, коллективная идентичность.

I. Tsyrfa

Department of International Relations and Foreign Policy,
Institute of International Relations
of Kyiv National Taras Shevchenko University
k. 345, Melnikov St., 36/1, Kyiv, 04119, Ukraine

**NATURE OF THE STATE FOREIGN POLICY IDENTITY
AS A POLITICAL AND SOCIAL CONSTRUCT**

Summary

The article outlines political and social nature of the foreign policy identity of a state, which is one of the varieties of collective identity of the community. It is shown that this kind of collective identity promotes separation of the Self and its Others, while combining the identities of various levels, as the established mutual ties between the certain Self of the individual and their social We are a long-standing constant.

Key words: foreign policy identity, nature of identity, state identity, collective identity.

УДК 327.5:341.231

I. M. Червінка

аспірантка кафедри міжнародних відносин та дипломатичної служби,
Львівський національний університет імені І. Франка.
Вул. Січових Стрільців, 19, м. Львів, 79602, Україна.
Тел. 0977932085, e-mail: chaban_iryna888@ukr.net

**САМОВИЗНАЧЕННЯ НАЦІЙ ТА ЙОГО РОЛЬ У ВРЕГУЛОВАННІ
ЕТНОПОЛІТИЧНИХ КОНФЛІКТІВ**

Розглянуто явище самовизначення та його еволюцію. Досліджено суперечність між принципами територіальної цілісності та права націй на самовизначення, набуття ними нового сенсу в сучасних політичних умовах та можливі шляхи їх узгодження. Розглянуто ознаки нації. Проаналізовано можливість врегулювання етнополітичних конфліктів шляхом задоволення вимог бездержавних націй.

Ключові слова: етнополітичний конфлікт, самовизначення, нація, принцип міжнародного права.

Етнополітичні конфлікти, створюючи серйозну загрозу глобальній безпеці, потребують детального та всебічного вивчення з метою пошуку шляхів їх розв'язання та зменшення напруженості, подолання суперечностей та налагодження відносин між їх учасниками. Серед великої кількості можливих причин етнополітичних конфліктів — економічних, політичних, культурних, соціальних тощо — варто виокремити прагнення бездержавних націй до самовизначення як найбільш складний та характерний для більшості такого роду конфліктів чинник, що виникає на перетині всіх вище перерахованих причин і разом з тим виділяється з-поміж них своєю суперечливістю. Ця суперечливість полягає у тому, що на сучасному етапі трактування поняття самовизначення значно різняться, викликаючи постійні дискусії між дослідниками, а суперечність принципів права націй на самовизначення та територіальної цілісності залишається нерозв'язаною і досі.

Важливим чинником, що ускладнює врегулювання багатьох етнополітичних конфліктів, є те, що світова спільнота сьогодні не сприймає явище сепаратизму об'єктивно — як прагнення бездержавних націй до відокремлення та створення власної держави, яке спричинили певні передумови та яке має право на існування за певних обставин, — а розглядає його з точки зору можливих негативних наслідків для територіальної цілісності та суверенітету держав, через що сепаратизм сприймається виключно як негативне явище, яке, перетворившись на тенденцію, може загрожувати мирному співіснуванню народів. Проте, намагаючись протистояти сепаратистським рухам, провідні держави світу можуть отримати в результаті хаотичне руйнування існуючої системи, чому сприяють невідворотні зміни не лише у світовій політиці, а і у свідомості людей.

Світове суспільство, як і світ в цілому, знаходяться у стані постійного розвитку, і процеси еволюції зачіпають абсолютно усі сфери життя. Світова політична думка постійно змінює свої орієнтири і цінності, висуває нові гіпотези та генерує нові ідеї. Проте провідні держави намагаються запобігти будь-яким змінам на політичній карті світу, докладаючи максимальних зусиль для збереження існуючого статус-кво у міжнародних відносинах. Закономірно, що сучасний світовий порядок вважається ними найбільш сприятливим, оскільки задовольняє їхні інтереси, дає їм змогу зберігати власний вплив і статус та відігравати провідну роль у світовій політиці.

Проте, як свідчить історія, певний світовий порядок не може існувати вічно, і зміни, які накопичуються в усіх сферах життя, врешті-решт призводять до повалення існуючої системи. Так, на зміну Версальсько-Вашингтонській системі прийшла Ялтинсько-Потсдамська, яка, проте, змогла проіснувати лише до кінця ХХ століття і була зруйнована з розпадом Радянського Союзу. Сучасна система міжнародних відносин теж матиме свої часові рамки, і зусилля, спрямовані на її збереження, лише дещо відтягнуть в часі її руйнування.

Не варто забувати і про спричинені глобалізацією зменшення ролі держави та посилення недержавних суб'єктів світової політики, що призводить до виникнення ідей про архаїчність держави (мається на увазі державна влада, бюрократичний апарат) та її гальмівний вплив та подальший розвиток людства.

На нашу думку, оскільки будь-які зміни є закономірним явищем, то провідні держави повинні бути зацікавлені в тому, щоб ці зміни відбувалися поступово та за їхньої участі. Звичайно, це вимагає від них гнучкості та поступок, проте саме таким чином вони можуть утримати свої позиції. Адже збереження ісуючого статус-кво за допомогою сили може привести до небажаних наслідків та неконтрольованих вибухових змін, в результаті яких вони можуть втратити більше, ніж в процесі добровільних поступок.

Звичайно, будь-які зміни повинні бути контролюваними з метою уникнення спричинення ними негативних наслідків, порушення міжнародних правових норм, зокрема тих, що стосуються прав людини та загальнолюдських цінностей. Проте право на самовизначення не суперечить дотриманню прав людини, а, навпаки, створює передумови, необхідні для їх забезпечення.

Велике значення для вивчення впливу самовизначення націй на перебіг та врегулювання етнополітичних конфліктів має дослідження міжнародно-правових документів, до прикладу, Статуту та декларацій ООН, Міжнародного пакту про громадянські і політичні права та інших документів, що стосуються прав людини. Крім цього, при написанні статті вивчалися погляди Г. Ганнума, К. Кноп, Нгуен Куок Діня, П. Дайє та А. Пелле тощо.

Серед великої кількості міжнародно-правових норм, що регулюють міжнародні відносини, чільне місце займають принципи міжнародного права. Вони були офіційно задекларовані в Статуті ООН, пізніше — в Декларації про принципи міжнародного права 1970 р., Заключному акті Наради з безпеки та співробітництва у Європі 1975 р. та в багатьох інших міжнародно-

правових документах. Хоча прообрази принципів міжнародного права існували і до цього (наприклад, в Статуті Ліги націй зазначається необхідність скорочення озброєнь заради підтримання міжнародного миру та безпеки [1, ст. 8], поваги до територіальної цілісності держав [1, ст. 10], здійснення спроб врегулювання спорів мирним шляхом [1, ст. 12] тощо), проте вони мали швидше рекомендаційний характер, що значно применшувало ефективність їхньої регуляторної функції, і лише з набуттям фактичної обов'язковості ці принципи отримали силу, яка відповідає їхньому змісту.

Загалом, принципи міжнародного права повинні розглядатися комплексно, як взаємодоповнюючі, оскільки ізольоване застосування котрогось із них може призвести до порушення іншого. Така суперечність характерна для принципів територіальної цілісності та права націй на самовизначення, що є серйозною проблемою міжнародного права та міжнародних відносин.

З огляду на це основними цілями статті є дослідити явище самовизначення, його еволюцію та особливості його інтерпретації; розглянути суперечність між принципами територіальної цілісності та права націй на самовизначення та можливість їх узгодження; вивчити поняття «нація», її ознаки; проаналізувати можливість позитивного впливу на врегулювання етнополітичних конфліктів задоволення вимог націй щодо самовизначення.

Згідно з п. 1 ст. 1 Статуту ООН [2] основною її метою є забезпечення миру та безпеки, ліквідація загроз та порушень миру, запобігання конфліктам та їх врегулювання мирними засобами. У п. 2 ст. 1 Статуту ООН стверджується, що метою ООН також є «розвивати дружні відносини між націями на основі поваги до принципу рівноправності і самовизначення народів, а також вживати інших відповідних заходів для зміцнення загального миру». Тобто принцип рівноправності і самовизначення народів визнається одним із заходів для зміцнення загального миру та основою для дружніх відносин між державами.

В ч. 1 ст. 1 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права [3] стверджується, що «всі народи мають право на самовизначення. На підставі цього права вони вільно встановлюють свій політичний статус і вільно забезпечують свій економічний, соціальний і культурний розвиток». Саме це формулювання відображає сутність поняття самовизначення.

Явище самовизначення своїм корінням сягає найдавніших часів, коли окремі групи людей, усвідомлюючи свою територіальну, культурну, історичну єдність, об'єднувалися в межах територіально-політичних утворень, прагнучи самоуправління, намагаючись реалізувати здатність самостійно керувати своїм життям та протистояти ворогам, які мали за мету позбавити їх цього права.

Період колоніальних імперій, які тривалий час змінювали одна одну, позбавляв народи можливості самовизначення та самоуправління. Однією із рис колоніалізму було повне нехтування національною різноманітністю колоніальних імперій. Незважаючи на тривале існування, ці імперії, як свідчить історія, виявилися абсолютно нежиттезадатними, і період їхнього існування закінчився розпадом, однією із причин чого були національно-

визвольні рухи (звичайно, явища імперіалізму та колоніалізму існують і в сучасному світі у вигляді неоколоніалізму та неоімперіалізму, виявляючись вже не у територіальній експансії, а у фінансовій, інформаційній тощо).

Національно-визвольні рухи, які були важливими причинами розпаду імперій, набули значного поширення в кінці XVIII — на початку XIX ст. Базуючись на ідеях Просвітництва, зокрема на концепціях природного права, прав людини (Дж. Локк, Ж.-Ж. Руссо тощо), вони сприяли проголошенню Декларації про незалежність США 1776 р., вибуху Французької революції 1789 р. та поширенню революційних рухів на решті території Європи.

Надзвичайно важливою подією для остаточного ствердження позицій самовизначення стали 14 пунктів В. Вільсона, проголошені ним у 1918 р. Вільсон, зокрема, зазначає, що «народи і області не повинні бути предметом обмінної торгівлі між суверенними державами, ніби вони рabi чи пішаки у грі» [4]. Це твердження стало одним із принципів повоєнного врегулювання світу.

В. Вільсона критикували за надмірний ідеалізм, а також за можливі негативні наслідки втілення його пунктів, до прикладу, Р. Лансінг у ноті від 30 грудня 1918 р. писав: «Що більше я думаю про заяву Президента щодо права на самовизначення, то більше усвідомлюю небезпеку потрапляння таких ідей у свідомість деяких рас... Даний вираз має просто вибуховий підтекст. Він викличе сподівання, яким ніколи не судилося збутися. Боюється, що він коштуватиме тисяч життів» [5, С. 8]. На нашу думку, проголошення права на самовизначення було важливим кроком уперед та свідченням прогресу у світовій політичній думці. Звичайно, це могло спричинити (і спричинило) не лише мирні події, а і конфлікти, але це є наслідком того, що його не існувало раніше, а після його проголошення світова спільнота не змогла знайти мирних шляхів його втілення. Що ж до зауважень на зразок «потрапляння таких ідей у свідомість деяких рас», то вони є некоректними, адже означають, що одні раси є гідними реалізовувати право на самовизначення, а інші не лише не мають такого права, а навіть не заслуговують бути обізнаними про його існування.

З іншого боку, справедливим є зауваження Г. Ганнума про те, що «самовизначення у 1919 р. мало небагато спільного з потребами націй, котрих стосувалося, якщо ці потреби не відповідали геополітичним і стратегічним інтересам великих країн» [6, ст. 28]. Це твердження є слушним і сьогодні, адже право на самовизначення може бути реалізоване тільки за підтримки і визнання держав, особливо могутніх.

Повертаючись до історії, бачимо, що Версальсько-Вашингтонська система договорів, незважаючи на усі сподівання, виявилася неспроможною уберегти світ від наступної світової війни. Проте причиною цього є швидше не помилкові засади врегулювання, а відсутність ефективного механізму втілення їх в життя, а також надто нечіткі уявлення стосовно певних пунктів повоєнного врегулювання, в тому числі і щодо ідей самовизначення.

Адже величезні території в Африці, Азії, Австралії, Америці залишалися колоніями чи підмандатними територіями, і хоча деякі з них у 20–30-ті рр. домоглися незалежності (Канада, Нова Зеландія, Єгипет, Ірак тощо), проте більшість все ж залишалися під іноземним пануванням, а прагнення до їх перерозподілу стало основною причиною початку Другої світової війни, величезні масштаби руйнації та кількість жертв якої, нарешті, дали усвідомити державам необхідність створення нового світового порядку, основоположними принципами якого повинні бути дотримання прав людини та деколонізація. Це два основні пункти, на яких базується право націй на самовизначення.

Надалі, принцип права на самовизначення був закріплений у Статуті ООН, Міжнародному пакті про громадянські і політичні права, Декларації про надання незалежності колоніальним країнам і народам 1960 р, де, зокрема, стверджувалося, що «підпорядкування народів іноземному ярму і пануванню та їх експлуатація є запереченням основних прав людини» [7, п. 1] і, що дуже важливо, «недостатня політична, економічна і соціальна підготовленість ... ніколи не повинні використовуватися як привід для затримки досягнення незалежності» [7, п. 3]. Згідно з цією Декларацією, використання «будь-яких військових дій або репресивних заходів» проти залежних народів забороняється [7, п. 4] (те ж саме стверджується в Декларації про зміщення міжнародної безпеки 1970 р. [8, п. 18]). Крім цього, там зазначається необхідність вжити заходів для передачі всієї влади народам «у відповідності з вільно вираженою ними волею і бажанням» не тільки на підопічних і несамоврядних територіях, а й на «усіх інших територіях, які ще не досягли незалежності», щоб надати їм «можливість користуватися повною незалежністю і свободою» [7, п. 5].

Наступні міжнародно-правові документи підтверджували попередні твердження щодо процесів самовизначення народів, зокрема, у Декларації про принципи міжнародного права 1970 р. затверджується право народів «вільно визначати без втручання ззовні свій політичний статус і здійснювати свій економічний, соціальний і культурний розвиток» [9] (це саме стверджується і в Декларації про посилення ефективності принципу відмови від загрози силою чи її застосування в міжнародних відносинах 1987 р. [10, п. 5]).

У цій Декларації також зазначено, що право на самовизначення може бути втілене шляхом «створення суверенної і незалежної держави, вільного приєднання до незалежної держави або об'єднання з нею, або встановлення будь-якого іншого політичного статусу» [9], тобто народам надається право на вибір: створити власну незалежну державу чи приєднатися до вже існуючої.

З викладеного вище випливає: якщо кожен народ має право на самовизначення, а також право встановлювати свій політичний статус, то проблема багатьох етнополітичних конфліктів полягає в тому, що етноси, які прагнуть самовизначення, не вважаються такими народами, тобто на основі певних критеріїв їм відмовлено у праві претендувати на звання «народу» чи «нації». Усі три поняття — «етнос», «народ», «нація» — за-

стосовуються для визначення історичної спільноті людей, яка склалася на певній території та володіє стабільними особливостями мови, культури і психічного складу, а також усвідомленням своєї єдності і відмінності від інших. Проте в той час як «етнос» і «народ» є ширшими поняттями, поняття «нація» передбачає додаткові ознаки, зокрема, високий рівень національної та політичної свідомості, тому йдеться саме про право **нації** на самовизначення. Важливість цього поняття зазначено у Заключній доповіді та рекомендаціях Міжнародної наради експертів щодо подальшого вивчення концепції прав націй (1989 р, Париж), де стверджується, що нація — це «група людей, для якої характерні деякі чи всі з нижче перерахованих ознак: спільна історична традиція; расова або етнічна самобутність; культурна гомогенність; мовна єдність; релігійна або ідеологічна спорідненість; територіальний зв'язок; спільне економічне життя» [11, п. 22, 1].

Ще одна ознака сформованої нації — це бажання групи бути ідентифікованою як окрема нація, усвідомлення її членами своєї приналежності до неї [11, п. 22, 3]. Не менш важливою її ознакою або умовою існування та можливості бути визнаною є наявність певних інституцій чи інших засобів для прояву спільних ознак та вираження волі до самобутності нації [11, п. 22, 4].

Якщо група людей володіє усіма перерахованими вище ознаками і має право називатися нацією, тоді вона повинна мати можливість реалізувати власне право на самовизначення.

Багато дослідників вважає, що можливість неоднозначного трактування принципів міжнародного права випливає з їхнього невизначеного формулювання. Г. Ганнум стосовно права націй на самовизначення писав: «Значення і сутність цього принципу залишається так само розплівчастим і неточним як і тоді, коли його було оголошено президентом В. Вільсоном та іншими у Версалі» [6, ст. 27]. Справді, термін «самовизначення» можна трактувати по-різному. Зараз багато дослідників виступають за те, що право на самовизначення не означає права на відокремлення. Наприклад, Нгуен Куок Дінь, П. Дайє, А. Пелле стверджують, що «марно намагатися знайти в позитивних міжнародно-правових текстах чи практиці щось, що б дозволило нам зробити висновок, що право націй на самовизначення означає право на відокремлення» [12, ст. 467]. Проте, на нашу думку, право на відокремлення випливає з самого терміна «самовизначення», бо нація не зможе самостійно визначити власний політичний устрій, якщо не матиме окремої незалежної держави або хоча б широкої автономії, при якій всі найважливіші сфери внутрішньої і зовнішньої політики не контролюватиме центральна влада. Тобто це не обов'язково повинно бути «відокремлення» в прямому значенні слова (проголошення незалежності), а відокремлення у значенні широкої автономії, яка б забезпечила самоуправління та самостійне здійснення політики у більшості сферах. Тим більше вказана вище цитата з Декларації про принципи міжнародного права 1970 р. щодо права націй самостійно вирішувати, приєднатися до іншої держави чи створити власну, теж спростовує такі заяви.

На нашу думку, внаслідок появи великої кількості сепаратистських тенденцій в різних регіонах світу, виникли спроби знівелювати значення терміну «самовизначення» з метою протистояти цим тенденціям і не дозволити їм зруйнувати встановлений порядок та порушити територіальну цілісність держав. В результаті виникли теорії, що право на самовизначення в сучасному світі вже не повинно реалізовуватися шляхом відокремлення та створення нових держав, адже після проголошення національних держав після Другої світової війни, необхідно зберігати встановлені кордони, залишаючи бездержавні нації в межах держав, на території яких вони проживають.

Але чому принцип самовизначення зазнав таких змін у трактуванні, а інші принципи залишилися незмінними? До прикладу, принцип територіальної цілісності, як і принципи непорушності кордонів та поваги до державного суверенітету, виникли внаслідок існування постійної загрози агресії з боку іншої держави, тобто вони були спрямовані саме проти зовнішньої загрози, проти недобровільної зміни території держави. Що ж до вимог бездержавних націй, вони не є зовнішньою ворожою загрозою. І якщо держава дозволяє частині території, на якій проживає бездержавна нація, мирно від'єднатися (або надає автономію), то такий добровільний акт не суперечить принципу територіальної цілісності, а лише ліквідовує рештки колоніальної системи.

Адже більшість таких етносів приєдналися до інших держав не добровільно, а були захоплені силою імперіями, які виникали як наслідок заовоювань, отже, були створені штучно. І якщо в результаті розпаду таких імперій в процесі створення нових незалежних держав певні нації залишилися бездержавними, то поряд з об'єктивними причинами цього (нездатністю деяких народів до державотворення, недостатнім рівнем розвитку політичної та національної свідомості) існували необ'єктивні — геополітичні інтереси провідних держав, через які прагнення націй просто не бралися до уваги.

Тому, на нашу думку, принцип права націй на самовизначення в сучасному світі набуває нового сенсу, адже після ліквідації колоніальної системи та різних видів окупації, залишаються ще незначні пережитки колоніальних часів, які проявляються у наявності на території різних держав бездержавних націй, багато з яких в минулому мали власні держави, проте зараз сприймаються як меншини, хоча, незважаючи на численні спроби асиміляції, їм вдалося зберегти свою самобутність та національну ідентичність.

Основне питання полягає в тому, які критерії повинні застосовуватися для надання таким народам статусу нації та права на самовизначення. На нашу думку, ознаки нації, затверджені у Заключній доповіді та рекомендаціях Міжнародної наради експертів щодо подальшого вивчення концепції прав націй і є критеріями, за якими варто визначати факт існування нації та її повноцінність. При цьому під повноцінністю ми маємо на увазі здатність нації до державотворення, до самоуправління, високий рівень політичної, правової, моральної та національної свідомості.

Список використаної літератури

1. Статут Лиги наций [Электронный ресурс]. Сайт Московского государственного университета им. М. В. Ломоносова. Режим доступа: <http://www.hist.msu.ru/Departments/ModernEuUS/INTREL/SOURCES/Legnatust.htm>.
2. Статут Організації Об'єднаних Націй від 26 червня 1945 року [Електронний ресурс]. Офіційний сайт Організації Об'єднаних Націй. Режим доступу: <http://www.un.org/ru/documents/charter/index.shtml>.
3. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права 1966 р [Електронний ресурс]. Офіційний веб-портал Верховної Ради України. Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_043.
4. Четырнадцать пунктов Вильсона. [Электронный ресурс]. История США в документах. Режим доступа: <http://www.grinchevskiy.ru/1900-1945/chetirnadcat-punktov.php>.
5. Knop K. Diversity and Self-Determination in International Law / K. Knop // Cambridge: Cambridge University Press, 2002. — 460 p.
6. Hannum H. Autonomy, Sovereignty, and Self-Determination: The Accommodation of Conflicting Rights / H. Hannum // University of Pennsylvania Press, 1996. — 534 p.
7. Декларація про надання незалежності колоніальним країнам і народам 1960 р. [Електронний ресурс]. Офіційний сайт Організації Об'єднаних Націй. Режим доступу: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/decl1948.shtml.
8. Декларація про зміцнення міжнародної безпеки 1970 р. [Електронний ресурс]. Офіційний сайт Організації Об'єднаних Націй. Режим доступу: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/decl1970.shtml.
9. Декларація про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин та співробітництва між державами 1970 р. [Електронний ресурс]. Офіційний сайт Організації Об'єднаних Націй. Режим доступу: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/decl1970.shtml.
10. Декларація про посилення ефективності принципу відмови від загрози силою чи її застосування в міжнародних відносинах 1987 р. [Електронний ресурс]. Офіційний сайт Організації Об'єднаних Націй. Режим доступу: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/decl1980.shtml.
11. Заключна доповідь та рекомендації Міжнародної наради експертів щодо подальшого вивчення концепції прав націй. — Париж, 1989. [Електронний ресурс]. Офіційний сайт ЮНЕСКО. — Режим доступу: <http://unesdoc.unesco.org/images/0008/000851/085152eo.pdf>.
12. Nguyen Quoc Dinh, P. Daillier and A. Pellet Droit international public (Зйтне edn) Paris, LGDJ, 1988. — 1189 p.

Стаття надійшла до редакції 15.05.2013

И. Н. Червінка

Кафедра международных отношений и дипломатической службы
Львовского национального университета имени И. Франко
ул. Сечевых Стрельцов, 19, г. Львов, 79602, Украина

**САМООПРЕДЕЛЕНИЕ НАЦИЙ И ЕГО РОЛЬ В УРЕГУЛИРОВАНИИ
ЭТНОПОЛИТИЧЕСКИХ КОНФЛИКТОВ**

Резюме

Рассмотрены явление самоопределения и его эволюция. Исследованы противоречие между принципами территориальной целостности и права наций на самоопределение, приобретение ими нового смысла в современных политических условиях и возможные пути их согласования. Рассмотрены характеристики нации. Проанализирована возможность урегулирования этнополитических конфликтов путем удовлетворения требований безгосударственных наций.

Ключевые слова: этнополитический конфликт, самоопределение, нация, принцип международного права.

I. Chervinka

Department of International Relations and Diplomatic Service,
Ivan Franko National University of Lviv
19, Sichovyh Striltsiv St., Lviv, 79602, Ukraine

SELF-DETERMINATION OF NATIONS AND ITS ROLE IN ETHNO-POLITICAL CONFLICTS SETTLEMENT

Summary

The phenomenon of self-determination and its evolution are considered. The contradiction between the principles of territorial integrity and the right of nations to self-determination, their acquiring of a new meaning in modern political conditions and possible ways of their coordination are explored. The characteristics of a nation are studied. The possibility of ethno-political conflicts settlement by meeting the requirements of stateless nations is analyzed.

Key words: ethno-political conflict, self-determination, nation, principle of international law.

УДК [327(1–622)НАТО:(268.9)].003

С. Ю. Чирков

аспирант кафедра международных отношений

ОНУ имени И. И. Мечникова

к. 32, Французский бул., 24/26, г. Одесса-58, 65058, Украина,

тел.: (380482). E-mail: 21sergei@gmail.com

**ТРАНСФОРМАЦИЯ ЭНЕРГЕТИЧЕСКОЙ ПОЛИТИКИ НАТО
В АРКТИЧЕСКОМ РЕГИОНЕ В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛЬНОГО КРИЗИСА**

Статья посвящена исследованию процесса борьбы НАТО, России и других стран за обладание энергоносителями Арктического региона. Делается вывод о возникновении между ними в будущем только политических, а не вооруженных конфликтов.

Ключевые слова: трансформация, внешняя политика, Арктический регион, НАТО, Россия, энергоносители.

Современный период в международных отношениях — это время глубоких трансформаций военно-политического союза НАТО, стоящего перед новыми вызовами современности. Их изучение дает возможность прогнозировать дальнейшее развитие альянса, его влияние на систему МО.

Среди исследователей нет единого мнения по поводу возможности возникновения новых международных конфликтов в ходе борьбы за энергоносители. Объем научной и публицистической литературы, изданной за рубежом и в Украине, насчитывающий десятки наименований, отражает многообразие высказанных ее авторами точек зрения, что позволяет осуществить политологический анализ вышеуказанной проблемы. Изучение проблем безопасности Арктического региона, где пересекаются geopolитические и экономические интересы различных стран, традиционно занимает важное место в политологии, однако в данной статье для исследования выбрана тема, которая еще не стала предметом тщательного и комплексного анализа в отечественной и зарубежной литературе.

Целью данной статьи является теоретическое осмысление процесса расширения политического присутствия НАТО в Арктическом регионе в свете новой Стратегической концепции Альянса, а также в условиях усиления арктических амбиций России.

В конце XX — начале XXI века проблематика Арктического региона стала объектом активной внешнеполитической деятельности многих государств. Регион Арктики — это обширная северная полярная область земли, обладающая geopolитическим значением и включающая окраины материков Евразии и Северной Америки, почти весь Северный Ледовитый океан с островами, а также прилегающие части Атлантического и Тихого океанов, насчитывающие в общей сложности площадь около 21 млн кв. км. Стратегическая важность региона определяется его пограничным положением между Европой, Азией и Северной Америкой на перекрестке

перспективных транспортных направлений и коммуникаций, к которым относится: Северный морской путь — это кратчайший путь между европейской частью России и Дальним Востоком; Северо-Западный проход — морской путь между Атлантическим и Тихим океанами; Северный воздушный мост — путь между Северной Америкой и Юго-Восточной Азией. В недрах Арктики может содержаться приблизительно треть от общемировых запасов нефти и газа, а под быстро тающими льдами могут также находиться нетронутые месторождения никеля, золота, угля, алмазов, платины, титана и других важнейших природных ресурсов. Предполагается, что к 2030 г. Арктика будет в летние месяцы полностью свободна от льда, что приведет к значительному облегчению ведения в этом районе судоходства [1]. В 20-х гг. XX ст. за каждой из пяти приарктических стран — СССР, США, Канады, Норвегии и Дании закрепилась часть Арктики. Основанием для определения секторов стали северные границы этих стран. Все земли и острова, расположенные в пределах каждого сектора, вошли в состав территории прилежащих государств. Исландия, Швеция и Финляндия также предъявили свои претензии на арктические территории, так как северные границы, установленные в начале прошлого века, стали условными. Кроме того, о готовности разрабатывать месторождения на арктическом шельфе заявляет более 20 стран, среди них — Индия, Китай, Южная Корея, Бразилия, Германия, Япония и др. страны. Статус Арктики до сих пор полностью не определен, а территориальные споры между арктическими государствами не урегулированы. Россия, Канада, Дания и Норвегия полагают, что ряд морских территорий являются их территориальными или внутренними водами. С этим в настоящее время не согласны США и ЕС, которые предлагают принцип свободного судоходства.

Согласно действующему международному праву, каждая из стран, расположенных в районе Северного полярного круга, имеет право на 200-мильную (320 километров) исключительную экономическую зону, если считать от береговой линии. ТERRITORIALНЫЕ претензии за пределами этой зоны может иметь любое государство, если оно способно доказать, что ее континентальный шельф простирается за эти пределы. К концу 2014 г. ООН получит конкурирующие заявки на владение различными районами Арктики от Канады, Дании и России, которые используют образцы грунта с морского дна в попытке доказать, что богатые нефтью регионы являются продолжением их континентального шельфа, а следовательно, по праву принадлежат им. Предполагается, что даже если ООН решит, что изложенные в заявках научные данные точны, установкой границ она заниматься не станет, поскольку это дело самих конкурирующих стран и тогда ситуация может серьезно накалиться.

Все главные арктические страны — Канада, США, Норвегия, Дания и Исландия являются членами НАТО. Указанные страны, а также Россия создают к северу от Полярного круга огромный военный потенциал. Интенсивность милитаризации Арктики в разный период времени то усиливалаась, то ослабевала и зависела в основном от активности России. Во времена «холодной войны» между США и СССР она представляла собой

идеальное пространство для запуска ракет, на ее территории было размещено больше ядерного оружия, чем в любой другой части мира. К концу 80-х гг. СССР, приближаясь к своему распаду, был не в состоянии финансировать гонку вооружений в приполярных регионах, в связи с чем наращивание военной мощи в Арктике пошло на убыль. В своей речи в Мурманске в октябре 1987 г. советский лидер Михаил Горбачев заявил, что Арктика должна стать «зоной мира и плодотворного сотрудничества». Поскольку угроза со стороны России исчезла, длительное время НАТО не проявляла особой активности на Крайнем Севере, а отдельные арктические государства вели свою политику в этом регионе мира самостоятельно, что связано с расхождением их интересов (территориальные споры США и Дании с Канадой). Существенные изменения в плане геополитической заинтересованности в Арктике произошли после 2001 г., когда мощный рост цен на нефть начал быстро толкать российскую экономику вперед и правительство России стало выделять миллиарды рублей на совершенствование инфраструктуры в Заполярье. Канада и прочие арктические страны отреагировали на это усилением внимания к своим вооруженным силам и увеличением оборонных расходов на Севере. 2 августа 2007 г. российская экспедиция установила флаг России на дне океана вблизи Северного полюса. Этим шагом Москва решила показать, что соответствующие глубинные территории являются продолжением Российской государства и таким образом положила начало международному соперничеству за Арктику, получившему название «ледяной войны», в которую включилось несколько стран НАТО, в том числе Норвегия, США, Канада и Дания, пытающиеся закрепить за собой право собственности на часть морского дна. Кремль настаивает, что он не занимается милитаризацией Арктики, однако эти предупреждения о возможных военных конфликтах говорят о том, что в условиях, когда из-за глобального потепления эксплуатация энергетических богатств региона выглядит более осуществимой, Москва при необходимости готова защищать свои интересы силовыми методами. В новой «Стратегии национальной безопасности», принятой Россией в 2009 г., активизация соперничества за владение гигантскими неосвоенными нефтегазовыми месторождениями вблизи российских границ определена как один из источников потенциальных военных конфликтов в ближайшее десятилетие. «Основными угрозами интересам и безопасности Российской Федерации в пограничной сфере являются наличие и возможная эскалация вооруженных конфликтов вблизи ее государственной границы, незавершенность международно-правового оформления государственной границы Российской Федерации с отдельными сопредельными государствами» — отмечается в этом документе, где анализируются угрозы безопасности страны на период до 2020 г. «В условиях конкурентной борьбы за ресурсы не исключены решения возникающих проблем с применением военной силы — может быть нарушен сложившийся баланс сил вблизи границ Российской Федерации и границ ее союзников» [2]. В сентябре 2010 г. Россия и Норвегия урегулировали свой пограничный спор в Арктике, который сохранялся на протяжении четырех десятилетий. Соглашение было

заключено накануне Московского международного форума, проходившего под лозунгом «Арктика — территория диалога», где премьер РФ В. Путин заявил, что Россия хочет, чтобы Арктика была «зоной мира и сотрудничества». Причина такой перемены в поведении России носит как прагматический, так и политический характер. Россия понимает, что разрабатывать энергетические богатства Арктики будет гораздо труднее, если регион этот увязнет в конфликтах [3].

С ростом международного внимания к энергетическому потенциалу Арктики в регионе активизировались и российские вооруженные силы (возобновлены полеты стратегических бомбардировщиков, проводятся военно-морские учения). Россия таким образом пытается подкрепить свои заявления о том, что она является главным игроком на арктической арене и в случае необходимости будет защищать свои права военными средствами. С другой стороны, такое агрессивное поведение Москвы заставило международное сообщество уделить более пристальное внимание вопросам безопасности в Арктике [4].

В январе 2009 г. Вашингтон издает президентскую директиву по национальной безопасности № 66, в которой речь идет и об Арктике. В Директиве, в частности, говорится, что у США имеются широкие и фундаментальные интересы национальной безопасности в Арктическом регионе и они готовы отстаивать эти интересы как самостоятельно, так и во взаимодействии с другими государствами [5]. Спустя несколько дней после этого НАТО провела в столице Исландии так называемый Семинар по перспективам безопасности на Крайнем Севере. Здесь НАТО открыто признала наличие у нее стратегических интересов в Арктическом регионе, что очень хорошо вписывается в новую Стратегическую концепцию НАТО, которая была одобрена на саммите в Лиссабоне в ноябре 2010 г. В этом документе особо подчеркиваются так называемые вопросы энергетической безопасности и альянс призван выполнить предназначенную ему роль по защите энергетической безопасности, в том числе и в Арктике [6].

Министры обороны Эстонии, Латвии и Литвы в 2011 г. провели встречу, на которой обсудили вопросы военного сотрудничества прибалтийских стран и соответствующие вопросы сотрудничества НАТО и региона со странами Скандинавии, где были затронуты темы создания совместных военно-воздушных сил, сил специального назначения и специальных проектов энергетической безопасности. Через некоторое время в столице Литвы Вильнюсе был открыт Центр энергетической безопасности, который будет вносить вклад в международные инициативы с упором на сотрудничество с НАТО и должен стать объектом по подготовке высококвалифицированных специалистов, подобно Центру коллективной кибернетической обороны в Эстонии. Предполагается несколько направлений участия НАТО в решении проблем энергетической безопасности. Прежде всего — это охрана объектов энергетической инфраструктуры, находящихся как на территории стран — членов Альянса, так и за её пределами, что означает не только физическую охрану, но и обмен разведывательной информацией, опытом и технологиями. Кроме того, есть предложение превратить НАТО в форум, на котором

проходили бы консультации по вопросам энергетической безопасности, в том числе по созданию единых военных подразделений, в задачу которых входила бы охрана объектов энергетической инфраструктуры [7].

Начиная с 2007 г. регулярные военные учения в Арктике — маневры под названием «Операция Нанук» проводит Канада, а в 2010 г. в них впервые приняли участие военнослужащие других стран НАТО (США и Дании). В августе 2009 г. Норвегия перенесла штаб своего оперативного командования из Ставангера в Рейтан — на север страны и стала первой в мире страной, руководство военным ведомством которой расположено в Арктике.

В будущем малые и средние страны, такие как страны Северной Европы, не смогут самостоятельно содержать полномасштабные и сбалансированные вооруженные силы и вынуждены будут выбирать между тем, чтобы делить свои военные возможности со стратегическими партнёрами на дву- или многосторонней основе и перспективами сокращения этих возможностей. Начало Североевропейскому оборонному сотрудничеству — NORDEFCO — было положено в ноябре 2009 г., когда Дания, Финляндия, Исландия, Норвегия и Швеция подписали Меморандум о взаимопонимании. Предложенный вариант сотрудничества должен был дополнить имеющееся сотрудничество североевропейских стран в рамках НАТО и ЕС.

В последние годы НАТО активизировала свою кампанию по вовлечению Финляндии и Швеции в ряды альянса. Обе страны выделили свои воинские контингенты в состав Международных сил по содействию безопасности в Афганистане, где Финляндия понесла первые боевые потери со времен Второй мировой войны, а Швеция впервые за два столетия. В 2009 г. НАТО провела десятидневные учения в Швеции под кодовым названием «Loyal Arrow 2009» (Верная стрела 2009), в 2010 г. в Эстонии и Латвии состоялись учения «Балтийская операция» (Baltic Operations) с участием США, НАТО и стран, сотрудничающих в партнерских программах альянса. В 2010 г. боевые корабли и военнослужащие из состава ВМС США, Дании, Финляндии, Норвегии, Швеции, Великобритании, Франции и Германии приняли участие в военных учениях «Северные берега» (Northern Coasts) вблизи побережья Финляндии, которые стали самыми крупными военными маневрами, когда-либо проводившимися в финских территориальных водах.

В 2011 г. министры обороны Эстонии и Швеции заключили соглашение о военном сотрудничестве. В нем излагаются ключевые приоритеты сотрудничества в оборонной области между двумя странами, включая закупку вооружений, обучение и боевую подготовку войск, а также обмен информацией. Соглашение Эстонии и Швеции — это лишь один пример последних шагов стран Балтии по укреплению сотрудничества со скандинавскими государствами (Швецией, Финляндией и Норвегией), из которых лишь Норвегия официально является членом НАТО.

Бывший министр обороны и иностранных дел Норвегии Торвальд Столтенберг (Thorvald Stoltenberg) в своем докладе «Североевропейское сотрудничество в вопросах внешней политики и политики безопасности» (2009 г.) предложил проект создания Североевропейского военного блока по образцу

НАТО, так называемый мини-НАТО для Скандинавии и Арктики, который в перспективе должен быть подчинен Североатлантическому альянсу. Рекомендации, содержащиеся в докладе Столтенберга, послужили основой для дискуссий министров иностранных дел Дании, Финляндии, Исландии, Норвегии и Швеции в Копенгагене в марте 2010 г. Они были посвящены вопросам совместного мониторинга в морских районах и в воздушном пространстве Скандинавии и Арктики, совместным действиям против кибернападений, возможности дальнейшего развития уже налаженного сотрудничества в военной сфере.

В январе 2011 г. в Лондоне состоялся первый Североевропейский саммит, на котором присутствовали главы правительства Великобритании, Дании, Финляндии, Исландии, Норвегии, Швеции, Эстонии, Латвии и Литвы. Указанному саммиту предшествовала встреча в Норвегии министров обороны скандинавских и балтийских государств из числа девяти участвовавших в лондонской встрече стран с представителями оборонных ведомств Германии и Польши. По информации российских аналитиков на саммите, помимо рассмотрения экономических и энергетических вопросов, обсуждался проект соглашения о создании нового военного альянса. Российские эксперты считают, что идея создания арктической «мини-НАТО» в рамках скандинавско-балтийской военной структуры, простирающейся от Баренцева и Норвежского до Северного и Балтийского морей, вновь приобрела свою актуальность в связи с ростом интереса к Арктике и ее природным ресурсам со стороны стран Северной Европы и необходимостью контроля за действиями России по исследованию и освоению арктического шельфа. Самой крупной державой в составе скандинавско-балтийской мини-НАТО должна стать Великобритания, которая уже давно проявляет интерес к северным районам [5]. В ходе совместных норвежско-британских учений под Харстадом (Норвегия), состоявшихся в начале 2013 г., норвежский и британский министры обороны выразили общее мнение о необходимости расширения совместных тренировок сил альянса. Наращивание учений и тренировок, кроме того, является неотъемлемой частью так называемой инициативы связанных сил НАТО, главная задача которой — обеспечить силам альянса способность работать совместно [8].

Таким образом, сложная конъюнктура политических, экономических и географических факторов на ближайшую перспективу превращает Арктику в один из самых интересных и значимых регионов мира. Значительные ресурсы и проблемы безопасности Арктики обусловили заинтересованность НАТО в расширении своего политического присутствия в данном регионе. Основная часть Европы зависит от стабильного экспорта газа из России и Норвегии, в связи с чем вопрос о будущих поставках сам по себе связан с безопасностью. И здесь основополагающим является вопрос о том, насколько безопасными будут эти поставки в перспективе. Это лишь одна из возникающих в Арктике проблем, геополитические последствия которой ощущаются в самом центре европейской политики. Вопрос о Крайнем Севере является одной из важных сфер интересов НАТО и в ближайшем будущем он приобретет новое геополитическое значение. Уровень полити-

ческих (и геополитических) конфликтов из-за Арктики пока весьма низок, поскольку на карту поставлено очень многое. Реальность возникновения дисбаланса в Арктике такова, что климатические и политические последствия нестабильности окажутся далеко идущими и, возможно, даже глобальными [9]. Ряд западных аналитиков опровергает мысль о том, что вооруженные конфликты будут возникать в результате соперничества за обладание северными природными ресурсами, называя это «надувательством по поводу сумасшедшей драки и грядущих арктических войн». По их мнению, нет никаких разумных оснований для предположений о том, что ресурсные войны не станут характерной приметой будущего, как это уже было в прошлом [10]. Согласно заявлениям российских официальных лиц, перспективы сотрудничества плохо согласуются с растущим присутствием НАТО в Арктическом регионе, который является мирной зоной совместного экономического развития. Российская сторона требует скорейшего начала переговоров для нахождения нужного равновесия, подчеркивая, что милитаризация спора нанесет один лишь ущерб [11]. Тем ни менее можно ожидать, что в ближайшие годы, несмотря на продолжение переговорного процесса, все арктические страны будут продолжать наращивать свою военную мощь, хотя бы потому, что вооруженные силы будут оставаться единственной силой, способной оказать помощь в случае серьезного бедствия и провести спасательные мероприятия в пока еще жестких климатических условиях [12]. Кроме того, присутствие военного контингента в регионе станет сильным аргументом в защиту имеющихся претензий. С учетом экономической выгоды и великодержавной идеологии Россия, как государство, претендующее на исключительные права на Арктику, будет и в дальнейшем развивать свои арктические амбиции. Происходящие сегодня в Арктике изменения, наряду с усилением там «русского факто-ра», вызывают все большую озабоченность у северных стран, заставляя их задуматься об общей безопасности в этом регионе и возможном вовлечении НАТО в процесс ее укрепления. Арктика без льда способна серьезно скорректировать оборонные приоритеты и стратегические концепции сдерживания различных стран, особенно, с учетом вероятного столкновения арктических интересов США и России, которое вряд ли будет носить вооруженный характер, в то время как возникновение политических конфликтов в Арктике вполне возможно.

Список использованной литературы

1. Halpin T. Who owns the Arctic? Putin to open talks and stake Russia's claim / T. Halpin [Electronic library]. — Available on the web at: <http://www.thetimes.co.uk/tto/news/world/europe/article2732397.ece>
2. Стратегия национальной безопасности Российской Федерации до 2020 года [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://archive.kremlin.ru/text/docs/2009/05/216229.shtml>
3. Shuster S. The Race for Arctic Oil: Is Russia Ready to Share? / S. Shuster [Electronic library]. — Available on the web at: <http://www.time.com/time/world/article/0,8599,2021644,00.html>
4. Рагускас Р. Приоритеты и политика России в арктическом регионе / Р. Рагускас [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.geopolitika.lt/index.php?artc=4610>

5. Rozoff R. NATO's Arctic Military Alliance / R. Rozoff [Electronic library]. — Available on the web at: <http://www.globalresearch.ca/nato-s-arctic-military-alliance/22919>
6. Rozoff R. The Militarization of the Arctic / R. Rozoff [Electronic library]. — Available on the web at: <http://www.globalresearch.ca/the-militarization-of-the-arctic/25549>
7. Молис А. НАТО нацелилась на енергетику / А. Молис [Electronic library]. — Available on the web at: <http://www.geopolitika.lt/index.php?arte=4143>
8. Nilsen T. Wants more northern NATO-exercises / T. Nilsen [Electronic library]. — Available on the web at: <http://barentsobserver.com/ru/bezopasnost/2013/03/norvegiya-hotel-a-rasshireniya-severnyyh-ucheniy-nato-01-03>
9. Paasche O. The new Arctic: trade, science, politics / O. Paasche [Electronic library]. — Available on the web at: <http://www.opendemocracy.net/ %C3 %B8yyvind-paasche/new-arctic-trade-science-politics>
10. Smith L. The New North: the World in 2050 / L. Smith [Electronic library]. — Available on the web at: <http://www.newstatesman.com/books/2011/03/natural-resources-world-global>
11. Caccia ai tesori nascosti dell'Artico [Electronic library]. — Available on the web at: <http://www1.lastampa.it/redazione/cmsSezioni/esteri/201009articoli/58777girata.asp>
12. Barnett T. The New Rules: Global Warming Shifts Focus to the Friendly North / T. Barnett [Electronic library]. — Available on the web at: <http://www.worldpoliticsreview.com/articles/6516/the-new-rules-global-warming-shifts-focus-to-the-friendly-north>

Стаття поступила в редакцію 15.05.2013

С. Ю. Чирков

кафедра міжнародних відносин ОНУ імені І. І. Мечникова
к. 32, Французький бул., 24/26, м. Одеса-58, 65058, Україна

ТРАНСФОРМАЦІЯ ЕНЕРГЕТИЧНОЇ ПОЛІТИКИ НАТО В АРКТИЧНОМУ РЕГІОНІ В УМОВАХ ГЛОБАЛЬНОЇ КРИЗИ

Резюме

Стаття присвячена дослідженню процесу боротьби НАТО, Росії та інших країн за володіння енергоносіями Арктичного регіону. Робиться висновок щодо можливості виникнення між ними у майбутньому лише політичних, а не збройних конфліктів.

Ключові слова: трансформація, зовнішня політика, Арктичний регіон, НАТО, Росія, енергоносії.

S. Chyrkov

International Relations Department,
Odessa National University named after I. I. Mechnikov
r. 32, Frantsuzsky Boulevard, 24/26, Odessa-58, 65058, Ukraine

THE TRANSFORMATION OF THE ENERGY POLICY OF NATO IN THE ARCTIC REGION IN THE GLOBAL CRISIS

Summary

The article deals with the struggle of NATO, Russia and other countries for the possession of energy Arctic region. There was done the conclusion about the possibility of a dispute between them in the future only political rather than armed conflict.

Key words: transformation, foreign policy, Arctic region, NATO, Russia, energy.

УДК 323.15

И. С. Прибегин

студент отделения политологии
ИСН ОНУ имени И. И. Мечникова,
кв. 25, ул. Жуковского, 4, г. Одесса, 65014, Украина,
(096)-104-84-09, ivanpribegin@rambler.ru

**ТРАНСФОРМАЦИЯ ПОЛИТИКИ «ИШУВА» В ОТНОШЕНИИ
«ВНУТРЕННИХ» АРАБОВ ПОСЛЕ СОЗДАНИЯ
ГОСУДАРСТВА ИЗРАИЛЬ**

Статья посвящена анализу национальной политики Израиля в отношении арабского меньшинства. Особое внимание уделяется трансформации политики «ишув» по интеграции «внутренних» арабов в израильское общество.

Ключевые слова: трансформация, арабское меньшинство, израильское общество.

Ближневосточный конфликт с момента своего возникновения в конце XIX — начале XX века оказывает едва ли не определяющее влияние на социально-политическую ситуацию в регионе. Его современное состояние в немалой степени обусловлено существованием комплекса проблем, связанных с наличием в Израиле многочисленной арабской общины, способной оказать и, в действительности, оказывающей заметное влияние на развитие арабо-израильских отношений. При этом более миллиона имеющих израильское гражданство арабов в будущем могут стать как «мостом» к урегулированию конфликта, так и тем «легковоспламеняющимся материалом», который станет причиной очередного взрыва насилия на Ближнем Востоке.

Нельзя сказать, что предложенная нами тема статьи никем до этого не рассматривалась. Обозначенная проблематика, так или иначе, была отражена в работах Татьяны Карасовой, Алека Эпштейна, Владимира (Велвла) Чернина, Сары Оцецки-Лазар, Сами Самохи, Илана Паппе, Гиллеля Коэна, Нура Масалхи, Михаила Палумбо и многих других. Однако, в силу объективных причин, большинство работ по теме имеют не только и не столько научный, сколько идеологический характер. Поэтому целью данной статьи и стало проведение независимого научного исследования, основная задача которого состоит в минимизации влияния субъективных факторов на ход и результаты исследования.

На заре возникновения сионистского поселенческого движения лидеры «ишув» утверждали, что подавляющее большинство современных жителей Палестины являются прямыми потомками древних иудеев. В подтверждение этой гипотезы они приводили различные доводы: от топонимических и археологических до психологических и антропологических. И всё же, несмотря на правомерность самой теории, в основе её лежала стратегия «аккультурации» местного населения. Эта «инклузивная» концепция, на какое-то время захватившая воображение лейбористского руководства, ис-

ходила из того соображения, что можно с лёгкостью поглотить «отсталую и примитивную» культуру Востока. Однако кровавый арабский бунт 1929 г. и широкомасштабное палестинское восстание 1936–1939 гг. продемонстрировали всю бесперспективность такой политики [1, с. 330–338]. «В этот самый момент «потомки иудейских крестьян» были вычеркнуты из еврейского национального сознания и начисто забыты. Современные палестинские феллахи... стали... арабскими эмигрантами, массово перебравшимися в XIX столетии в почти незаселённую Палестину. Они продолжали стекаться сюда и в XX веке, привлечённые бурным ростом сионистской экономики, притянувшей, согласно укоренённому мифу, много тысяч нееврейских рабочих рук» [1, с. 337].

Таким образом, перед будущим «еврейским государством» встало задача удаления со своей территории всех тех, кто заведомо не идентифировал себя с «народом Израиля». В результате войны 1947–1949 гг. из примерно девятисот тысяч арабов, которые должны были проживать теперь в стране, осталось лишь порядка ста пятидесяти тысяч. Всем остальным, даже по завершении военных действий, было отказано в праве вернуться домой. И всё же частичная этническая чистка не смогла решить проблему национальной идентичности в Израиле [1, с. 486–487]. На его территории всё ещё оставалось значительное арабское меньшинство, составляющее в то время около 15 % населения страны.

Ситуация осложнялась ещё и тем, что «в израильских арабах евреи видели, в первую очередь, часть всей палестинской арабской общины, с которой ишув враждовал несколько десятилетий, и, во-вторых, часть огромного арабского мира, который угрожал «вторым раундом» войны на уничтожение Израиля. Кроме того, с точки зрения еврейского истеблишмента, израильских арабов объединяли и объединяют этнические и семейные узы с враждебным миром палестинских беженцев. В силу этих причин, к которым надо добавить и концепцию об окружающем Израиль враждебным внешним мире, евреи испытывали к израильским арабам глубокое недоверие и подозрительность» [2, с. 294, 299].

Таким образом, ставшие «израильскими» арабы, будь то по замыслу или же внутренней логике принимаемых сионистским руководством страны решений, вынужденно превратились в некую в политическом и социальном плане отделённую, а в последствии и отличную от остальной части палестинского народа общность. В конечном счёте, политическая реальность, в которой они оказались, поставила их перед необходимостью приспосабливаться к навязанному им против их воли правлению [3].

С тех пор политика в отношении израильских арабов определялась, главным образом, тремя, фактически противоречащими друг другу, принципами: принципом демократического правления, в его ограниченном, либеральном понимании; еврейско-сионистским характером государства и приоритетом соображений безопасности в условиях перманентного, по сути своей неразрешимого, арабо-израильского конфликта [2, с. 292].

В этих условиях стремление сохранить еврейский характер государства и его приверженность сионистской идеологии имели отношение к

нескольким, непосредственно влиявшим на жизнь «внутренних» арабов, аспектам: земельному, демографическому, образовательному и, безусловно, властному.

С конца 1940-х гг. правительство Израиля проводило кампанию по широкомасштабной экспроприации арабской собственности и созданию законодательной базы, позволившей в короткий срок перевести миллионы дунамов принадлежавшей арабам земли под контроль государства. Эта земля, согласно закону, становилась «национальной» собственностью, после чего на ней создавались новые еврейские поселения, объекты гражданской инфраструктуры или же военные объекты [3]. В результате значительная часть израильских арабов становилась, в терминологии ООН, «внутренними перемещёнными лицами», большинству из которых впоследствии приходилось отказываться от привычного для них занятия сельским хозяйством и переходить к неквалифицированному, низкооплачиваемому труду [4, с. 151].

Кроме того, единственным способом поддержания в Израиле столь необходимого «демографического баланса» было введение запрета на возвращение палестинских беженцев домой, одновременно с предоставлением евреям права свободной иммиграции в страну. За шестьдесят пять лет существования «еврейского государства» эта политика не претерпела сколько-нибудь значимых перемен, за исключением выдачи нескольким тысячам палестинских беженцев разрешения на репатриацию в Израиль, что, однако, стало вынужденной мерой, исходящей из уже устоявшейся практики воссоединения семей [3].

Быть может излишне говорить, что формирование самосознания — это часть процесса социализации индивида, в котором значительную роль играют воспитание и образование. Однако, несмотря на то, что обе стороны конфликта усматривали в получении арабами школьного образования насущную потребность, руководствовались они при этом различными доводами и интересами. Как результат, и арабы, и евреи видели в реализации этой задачи важнейшее средство для достижения своих собственных, друг от друга отличных, целей: «арабы — политического и социально-экономического прогресса при сохранении связи с культурным и религиозным наследием своего народа, евреи — модернизации арабского сектора и формирования поколения «новых израильских арабов» [4, с. 155]. Именно поэтому для контроля над содержанием учебной программы в структуре министерства образования был создан специальный отдел, сотрудниками которого являлись исключительно евреи. Учителя в арабских школах утверждались службами безопасности, а их политические предпочтения, их взгляды строго и тщательно проверялись [3]. При этом открыто «говорилось о необходимости опираться в учебном процессе на ценности еврейской культуры, воспитывать любовь к родине, лояльность по отношению к государству и еврейскому народу, подчёркивать его вклад в мировую культуру. ...Израильские власти надеялись, что образование, полученное в централизованной школьной системе, сформирует новое самосознание израильских арабов, отличное от складывавшегося в палестинских лагерях

беженцев и арабских странах. Ценности, заложенные в основу современного образования, должны были сломить устоявшиеся среди арабов представления, побудить их с одинаковым трепетом относиться и к арабской, и к еврейской истории», создавая национальное меньшинство, которое бы идентифицировало себя не только с классической арабской культурой, но и с возникшим вопреки их воле государством [4, с. 155].

Наконец, решающим фактором сохранения еврейского характера Государства Израиль было отстранение палестинцев от всех центров власти в стране, в связи с чем им предстояло очутиться на социально-экономической, политической и культурной периферии израильского общества [3].

Руководствуясь соображениями безопасности, вводился жёсткий контроль над арабскими населёнными пунктами и их жителями, что вполне соответствовало духу военного времени и в первые восемнадцать лет израильской государственности принимало форму правления военной администрации. Её функции формально сводились к предупреждению антиизраильской деятельности, недопущению контактов с жителями соседних арабских государств, ограничению перемещения в стратегически важных районах страны и пресечению любых попыток создания арабских националистических организаций [4, с. 155]. В действительности же речь шла о гораздо более широких, гораздо более существенных ограничениях [3].

Помимо этого, в 1950–1960-е гг. внутренняя политика Государства Израиль включала в себя поддержку традиционных лидеров арабского сектора с тем, чтобы добиться контроля над «туземным» населением страны при помощи руководства «хамулы» [2, с. 300]. И, действительно, вынужденная эмиграция зарождавшейся экономической, политической и культурной элиты страны вынудила оказавшихся под израильской властью арабов искать новую опору в жизни. Ею, по замыслу социал-сионистов, и должен был стать семейный клан в лице его старейшин. Однако в адрес этих «деятелей» всё чаще можно было услышать справедливые обвинения в приспособленчестве, а значит, в существующих условиях, и в предательстве национальных интересов. Поэтому с ростом арабского, а впоследствии и палестинского самосознания влияние их сошло на нет [4, с. 151, 156]. Так, в первые десятилетия существования «еврейского государства» большинство депутатов-палестинцев избиралось в Кнессет от сионистских партий по «арабским спискам», однако после выборов 1959 г. их популярность стала стремительно падать. Во время избирательной кампании 1984 г. уже не было представлено ни одного «арабского списка», что стало свидетельством полного исчезновения этого феномена из политической жизни страны [2, с. 301].

Другим важным элементом политики Израиля в отношении «внутренних» арабов была их сознательная дифференциация. От основного массива нееврейского меньшинства власти стремились отделить черкесов, алавитов, друзов, бедуинов, христиан, бахаистов и даже представителей мусульманской секты Ахмадие, укрепляя тем самым именно эту составляющую их самосознания и ослабляя более универсальную — арабскую [4, с. 154–155; 5]. Эта политика в целом достигла желаемых результатов.

Исключением на сегодняшний день являются лишь арабы-христиане, по-прежнему испытывающие на себе влияние идеологии арабского национализма, уравнивающего в правах всех представителей арабского народа вне зависимости от их религиозной принадлежности. Что же касается арабов-суннитов, то они в массе своей вообще не готовы воспринимать себя в качестве этноконфессионального меньшинства, ощущая себя частью великого целого в его панарабской или панисламской версии [5]. Многолетний лидер еврейской Палестины Давид Бен-Гурион некогда так охарактеризовал эту ситуацию: «Многие из тех, кто принадлежит здесь к меньшинству, не рассматривают себя как таковое, а считают меньшинством нас. Мы для них — враждебное меньшинство, узурпировавшее власть. В этом проявляется различие между... меньшинством у нас и... меньшинствами в других местах» [4, с. 151]. Ситуация осложняется ещё и тем, что сложившаяся модель отношений с «еврейским государством», помимо сугубо рационального, имеет и определённый квазирелигиозный аспект, позволяющий видеть в Израиле «ард эль-харб» — землю войны против неверных или же бунт «зимми» против мусульман [5].

Таким образом, создание Государства Израиль коренным образом изменило политическую реальность региона и в том числе положение арабского населения страны. За короткий промежуток времени оно превратилось из национальной группы большинства, обладающей несомненным влиянием на ход политических процессов в подмандатной Палестине, в обладающее весьма ограниченным политическим весом меньшинство в «еврейском государстве». Как результат, под воздействием двух разнонаправленных тенденций: израилизации и палестинизации, происходило формирование нового для «внутренних» арабов самосознания — самосознания меньшинства, национальная идентичность которого вступала в противоречие с её гражданской идентичностью.

Список использованной литературы

1. Занд Ш. Кто и как изобрёл еврейский народ / Ш. Занд — М.: Эксмо, 2011. — 544 с.
2. Карасова Т. А. Политическая история Израиля: Блок Ликуд: прошлое и настоящее / Т. А. Карасова — М.: Наталис: Ин-т востоковедения РАН, 2009. — 528 с.
3. Осецки-Лазар С. Проблемы безопасности и арабское меньшинство в Израиле [электронный ресурс] / С. Осецки-Лазар // Режим доступа: <http://ocw.openu.ac.il/russian/democracy-and-national-security/volume3/article28.html>
4. Эпштейн А. Д. Война и дипломатия. Арабо-израильский конфликт в XX веке / А. Д. Эпштейн. — К.: ДУХ I ЛІТЕРА, 2003. — 216 с.
5. Чернин В. Этническая карта Израиля: история, проблемы и перспективы развития [электронный ресурс] / В. Чернин // Хроники Иерусалима — 2010. — Режим доступа: <http://gazeta.rjews.net/chernin2.shtml>

Статья поступила в редакцию 15.05.2013

I. С. Прибєгін

відділення політології

ICH ОНУ імені І. І. Мечникова,

кв. 25, вул. Жуковського, 4, м. Одеса, 65014, Україна

**ТРАНСФОРМАЦІЯ ПОЛІТИКИ «ІШУВУ» СТОСОВНО
«ВНУТРІШНІХ» АРАБІВ ПІСЛЯ СТВОРЕННЯ ДЕРЖАВИ ІЗРАЇЛЬ**

Резюме

Стаття присвячена аналізу національної політики Ізраїлю стосовно арабської меншини. Особлива увага приділяється трансформації політики «ішуву» щодо інтеграції «внутрішніх» арабів у ізраїльське суспільство.

Ключові слова: трансформація, арабська меншина, ізраїльське суспільство.

I. Pribegin

Department of Political Science

ISS ONU named after I. I. Mechnikov

r. 25, st. Zhukovsky, 4, Odessa, 65014, Ukraine

**TRANSFORMATION OF THE «YISHUV»'S POLICY REGARDING
THE «INTERNAL» ARABS AFTER THE CREATION OF THE STATE
OF ISRAEL**

Summary

This article analyzes the national policy of Israel against the Arab minority. The focus is on the transformation of the policy of «yishuv» in integration the «internal» Arabs in Israeli society.

Key words: transformation, the Arab minority, the Israeli society.

Українською та російською мовами

Свідоцтво про державну реєстрацію
друкованого засобу масової інформації:
серія КВ № 11464-337Р від 07.07.2006 р.

Вища атестаційна комісія України визнала журнал
фаховим виданням з соціологічних і політичних наук.
Постанова Президії ВАК України № 1-05/1 від 10 лютого 2010 р.

Затверджено до друку вченою радою
Одеського національного університету імені І. І. Мечникова
Протокол № 9 від 28 травня 2013 р.

Адреса редколегії:
65082, м. Одеса, вул. Дворянська, 2
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

Тираж 100 прим. Зам. № 566.

Видавництво і друкарня «Астропрінт»
65091, м. Одеса, вул. Разумовська, 21

Тел.: (0482) 37-07-95, 37-24-26, 33-07-17, 37-14-25

www.astropprint.odessa.ua; www.photoalbum-odessa.com

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 1373 від 28.05.2003 р.

